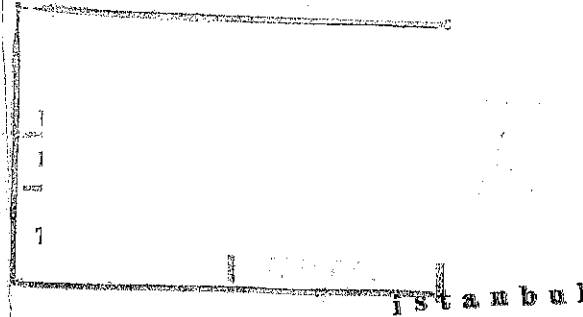

bir jübilenin intıba'ları:

ahmed midhat'ı anıyoruz!

hazırlayan:
hakki tarık us

★★★

1 9 5 5

in .
n-
ic
an
ki
ni
a-
ğı
an
n-

eri
li-
da
ta-
ısı
ar,

10 yıl evvel hazırlanan bu kitabın basılmasını uzun zaman geciktiren sebeplerin başında onu önce bir resmî şahsiyetin üzerine almış olması gelir. müşterek arzuyu tahakkuk ettirmeye beklenilmiyen ayrılış imkân vermedi, ondan sonra çıkan engellerin giderilmesi de kolay olmadı. nihayet **vakit** barımevinde 2000 nüsha olarak 1955 yılında basıldı.

eseri, anma töreninin dili olan beş sayın şahsiyetten bu baskıyı göremeden fânî hayata gözlerini kapamış dördüne, **ih-san sungu'nun**, **ismail habib'in** **selim nüzhetle kâmil yazgı'nın** aziz hatıralarına sunuyoruz.

İ ç i n d e k i l e r

jübile düşüncesi nasıl doğdu, nasıl gelişti?

anma toplantısının programı

ahmed mithat için kronoloji

hakki tarık us'un açış söylevi

ih-san sungu'nun sözleri

hüseyin cahit yalçın'ın sözleri

ismail habib sevük'un sözleri

selim nüzhet gerçek'in sözleri

dr. kâmil yazgı'nın sözleri

gelen telgraflar (maarif vekili, basın - yayın umum müdürü, türk tarih ve türk dil kurumu başkanlarından)

Jübile dolayısıyla gazetelerde çıkan yazılar

ahmed mithat'ın eserleri ve sergisi

konu ile ilgili bazı fotoğraflar

ahmed mithat'ın kendini savunan bir yazısı

— 1 —

Ahmed Mithat Efendi jübilesi

akşam gazetesi, 8 temmuz 1944 sayısının ilk sayfasında şu yazıyı yayınlamıştı:

"Yüz elli kadar telif ve tercüme eser sahibi olan ve yazılarını geniş tabakalara okutan **Ahmed Mithat** efendinin doğumunun, bu yıl yüzüncü yıldönümüdür. Bu kıymetli muharrir, lâyık olduğu şekilde bir jübile yapılması için bütün basınımız ve kültür müesseseleri tarafından icabeden alâkanın gösterileceğine eminiz.

Üçüncü sahifemizin birinci sütununda bu bahse dair bir yazı okuyacaksınız. "

bu satırlarda söylenen yazı da şu idi:

AKŞAMDAN AKŞAMA:

Ahmet Mithat efendinin yüzüncü yıldönümü, bu halk muharririnin şanına lâyık şekilde kutlanmalıdır

1913 yılında ölen meşhur muharrir **Ahmet Mithat** efendi, sayet halâ yaşasaydı bu yıl yüz yaşında olacaktı.

Gerçe bazı menbalarda kendisinin 1840 de doğduğu kaydedilir. Fakat en son ve en emin bir mehzaz olan İslâm Ansiklopedisine göre, **Ahmet Mithat**, 1844 yılının tesbit edilemeyen bir ay ve gününde doğmuştur. (1)

Toparlık rakamlara rastlamıyan yıldönümlerinde ikinci ve üçüncü kıymetteki şahsiyetlere törenler yapılmasına aleyhtar olduğumuzu bu sütunda muhtelif vesilelerle yazmıştık. Fakat gazetemizdeki arkadaşlar, **Ahmet Mithat** efendinin yü-

(1) İslâm Ansiklopedisinde **Ahmet Mithat**'ın **Sabri Esat Siyavuşgil** tarafından yazılmış pek esash ve uzun bir tercümesi hali vardır.

züncü yıldönümünü kutlamanın pek yerinde, pek hakça olacağı düşüncesindedirler. Ben de bu düşünceye iştirak ediyorum.

Ahmet Mithat efendi jübilesine milletimizin ilgisini toplamak hususunda, matbuatımız başta, bütün kültür müesseselerini davet ediyoruz.

Ahmet Mithat, İstanbulda doğmuştur. Bezci **Hacı Süleyman** isimli orta halli bir adamın oğludur. Rumelinin **Niş** ve **Rusçuk** taraflarında çocukluğunu geçirdiği için kendisinde bir Rumeili hali ve mişvârî varmış. İlk tahsiline bahsi geçen memleketlerde başlamış; tahsile **İstanbul**'da devamla biraz arapça, farsça ve fransızca öğrenmiş; sonra, **Bağdatta**, **Musulda**, **Rodosta** bulunmuş; 1878 de (Matbaaî Âmire) müdürlüğü ile İstanbulda vazife almış; "Meclisi Umuru Sıhhiye,, ikinci reisliği, Darülfunun din tarihi ve umumi tarih muallimliği gibi yüksek mesnetlere geçmiştir. 1887 Stokholm'da toplanan müstesrikler kongresine hükümet tarafından murahhas gönderildi. Matbaa sahibiydi. Pek çok mevzulara temas eden fakat ekserisi halk için yazılmış romanlar ve kitaplar olan eserlerini başardı. **Mithat efendinin** Dağarcık, Kırkanbar mecmualarındaki ve Tercümanı Hakikat gazetesindeki yazılarından başka, bir kısmı tercüme olarak yüz elliye yakın eseri vardır ki, bunlardan başlıcaları şunlardır:

Tarihi Edebiyat, Üssü İnkılâp, Zübdetülhakayık, Kâinat Hacı evvel, Müdafaa, Beşairi Şıdk-ı Nübüvveti Muhammediye, Avrupada bir cevelân, Süleyman Musulî, Hasan Mellâh, Hüseyin Fellah, Yer Yüzünde Bir Melek, Dünyaya İkinci Gelış, Pariste bir Türk, Kamere âşık, Mufasssal Tarihi Umumî, Nevme ve hâlâfî nevm, Methali Tarih ve Fünunu Coğrafya, Sevdâyî Sayü Amel, Demir Bey, Ben neyim? Ve saire.. (★)

Görülüyor ki **Ahmet Mithat** efendi, bir vülgarizatör olmakla beraber, bir çalışma devî idi!

Her mesleğin bir piri olur. Doğrudan doğruya gazeteciliğin ve matbaacılığın piri, şüphesiz **Ahmet Mithat** efendi dendir. Fakat o, "geniş halk tabakalarına okutmak; okutabilmek için de halkın nabzını elinde tutmak, halkın lisanını kullanmak, öğretici bir vülgarizatör olmak,, yolunu tutan mu-

(★) Yukarıki malûmatın esasî **İbrahim Alâeddin**'in "Meşhur Adamlar" 1 ve benim işittiklerimdir.

harrirlerin piridir. Sonraları, onun mânevî neslinden pek çok gazeteci, romancı ve muharrir yetişmiştir; hele şimdi bunların irileri, ufakları bütün gazete sütunlarını kaplamıştır. Bu itibarla, **Ahmet Mithat** efendi bir çığır açıcıdır.

Elinde kalın baston taşıyan, koca sakallı, iri vücutlu **Ahmet Mithat** efendi hakkında hoş hikâyecikler anlatılır: Romanlarındaki kahramanları öldürmesin diye tehditçiler, ricacılarla karşılaşmış. Boğaziçi vapuru ile gelirken gazeteye yazdığı fıkraları ekseriya bu rica ve tehditlerden mülhem olarak de-ğiştirmeğe mecbur kalmış.

Zamanındaki diğer muharrirler, yazılarını arapça ve farsçaya boğarlarken, halkın dili ile ve halk için yazmağa gayret eden, tuttuğu yolda tarihin yanılmaz mihekkinde hak kazanan **Ahmet Mithat** yüzüncü jübilesinin parlak olmasına da hak kazanmıştır.

Ahmet Mithat'ın bu güne uyacak eserlerinden bir rötüşle, hazifli ve notlu külliyyat çıkarmanın faydalı olacağı kanaatindeyim. Lâtin harfli Millî kütüphanemiz, böyle bir külliyata sahip olduğu takdirde, jübilenin mâna ve kıymeti pek büyük olacaktır.

(Vâ - Nû)

w

— 2 —

ahmed midhat

ahmed midhat'ın yüzüncü doğum yılındayız. bunu hatırlatmaya vasıta olan **vâ-nû**'ya teşekkür obrcumuzdur. filvaki **ahmed midhat** 1274 de yapılan nüfus sayımında hicrî 1260 yılında doğmuş olarak kaydolunmuştur. ayı, günü belli değil. resmî itibarı esas alarak onu 1 receb 1260 da doğmuş farzede biliriz. 1 receb 1260 da 17 temmuz 1844 e rastlar. 17 temmuz 1944 pazartesi gününü bu büyük adam için bir ihtifal günü yapmakta isabet görürüm.

yalnız **ahmed midhat**'ın babasının doğduğu yer üzerinde kendisinin bir rivayet nakleden öğretmeni, ailesinin ve başka yakınlarının geçmiş ifadeleri ile birlikte dinlemek lâzımgelir.

ahmed midhat öldüğü vakit **ebüzzîya** merhum da onun fakir bir çerkes'in sulbünden dünyaya geldiğini yazmıştı. o zaman

ailesi bunu bir yanlışlık eseri gördü ve "çerkes olan validesi ve validesinin ilk kocasıdır; kendisi anadolulu, türk oğlu türk" der., diye cevap verdi.

terceme-i halini kendi ağzından dinleyip yazan riyaziyeci **nehmed izzet** merhuma göre de **ahmed midhat** o zaman kendisine "benim babam bezzaz hacı **süleyman** ve annem çerkesler. ben de sirkasize (circassizé) yım. pek fakir bir aileye mensubum. fakirlikle iftihar ederim. rica ederim, bunu terceme-i halime kaydet., demiş ve bir sorana karşı da buradaki firan-zaa kelimeyi (müteçerkis) diye tercüme etmiştir.

bu vesikalar karşısında meselâ (baba annem) gibi bir tâsirin yanlış bir intiba bırakmış olması ihtimali genç darülfünunlu da vârid görülme bile şu anlaşılır ki **ahmed midhat** annesiyle babasını ayrı ayrı yerlerden görmektedir ve annesi kendisine çerkes dedirten bir yere veya aileye mensub olduğu halde, babası öyle değildir.

bu bahsi aydınlatacak malûmat verenler, türk basın tarihine hizmet etmiş olacaktırlar.

Vakit, 15.7.1944

hakki tarık US

— 3 —

Ahmed Midhat Efendiye anmaya hazırlanırken

Büyüklerimizi anmak hususundaki iyi niyetimize diyecek yoktur. Fakat bu iyi niyet bazan ileri giden, bazan geri kalan, zil tertibatı da her saat başında değil, gâh ikide, gâh on yerde harekete geçen bir eski saat gibi âyarlanmaya muhtaçtır. Büyük ediblerimizi, büyük san'atkarlarımızı, büyük Devlet adamlarımızı, milletimize hayrı dokunmuş insanları uzun zaman unuturuz, da meselâ, ölümünün kırk yedinci senesinde birdenbire alevlenir, onun hâtırasıyla yanar, çılgına döneriz. Sonra kırk sekizinci, kırk dokuzuncu, ellinci sene sessizce geçer, geçer. Belli olmaz, coşmak için belki de o saygı değer adamın ölümünden altmış çüncü yıldönümünü bekliyoruzdur! Azı edebiyat ve san'at adamlarımızı her sene anarken bazılarına anılmak payı üç, beş senede bir düşüyor. Bu kargaşalıkta pek değerlilerden bir kaçını kat'î surette unutmamız da tabiidir. Ama gün gelir, onlar da bir eşref saatte hatırlanırlar.

Halbuki başka memleketlerde işleyen anma saatleri âyarlır. Ölümünden sonra onuncu, yirmi beşinci, ellinci senelerde,

yahut doğumdan ve ölümünden sonra yüzüncü senede çalar. Herkesi, unutulmaması lâzım gelen büyük adamı hatırlamaya davet ederler. Bizde de ne zamandan beri gönül böyle olmasını istiyor.

İnşallah olacak, der dururken hiç hatırlamamak talihsizliğine uğrayan **Ahmed Midhat** efendi için birdenbire hatırlanma saati çaldı. Roman, hikâye, piyes olarak, ayrıca tarih, felsefe, ruhiyat, terbiye sahasında 150 cild eser yazmış, yaşadığı devirdeki Türk nesillerine kültür ihtiyacını aşılamış, "kırk beygir kuvvetinde bir yazı makinesi., adına hakkıyla lâyık, gazetecilerin piri **Ahmed Midhat** efendinin ölümünün otuz ikinci yılı münasebetiyle ayın yirmi sekizinde bir anma töreni yapılacağı ilân ediliyor.

Bu saat neden **Ahmed Midhat** efendinin ölümünden tam 32 sene geçtikten sonra çaldı? 32 rakamının hususiyeti nedir? Bilinmez. Halbuki hiç olmazsa **Ahmed Midhat** efendi için bu garabete düşmeyebilirdik. Çünkü 1944 senesi **Ahmed Midhat** efendinin doğumunun tam yüzüncü senesidir! Anma saatinin âyarına bâri bu büyük aadın yüzüncü doğum senesini kutlayarak başlasak!

Akşam, 3.12.1944

Sevket RADO

— 4 —

Büyüklerin hâtırasını anacağımız günler

Tanınmış yazı üstadı **Ahmet Mithat** Efendinin ölümünün otuz ikinci yıldönümünü, doğumunun yüzüncü yılı olarak anmağı istiyen meslektaşım **Şevket Rado**'yu tatmin etmek güç bir iş değildir. Bu gibi ün salmış değerli insanların dünyadan gidişlerini değil, dünyaya gelişlerini gözönünde tutmak, belki daha mânalı olur. **Ahmet Midhat** Efendinin bu seferki anılışını hangi niyete alsak mümkün olacak... Fakat ben, büyüklerin hatırasının intizamsız şekilde anılmasını dostum **Rado**'nun yazdığı şiddette tenkidî reva görmüyorum. Arkadaşım, bu işle uğraşan bir müessese veya müesseseler bulunduğunu farzederek, bunları vazifelerine bakmadığı için azarlıyor gibidir.

Gerçi başka memleketlerde, anma törenlerinin hiç ileri veya geri gitmiyen ve tam zamanında çalan saatler gibi işlediği muhakkaktır. Fakat şunu da hatırdı tutmalı ki, oralarda — meselâ sanat ve edebiyat sahasını ele alalım — milli hafızanın bağlılık geleneği yanında her büyük kalem sahibinin şahsı etrafında mahfiller, kulüpler, birlikler kurulmuştur. Bunlar,

hâdiselerin takdiminde, o insanlara ait olan her hususiliği kaydetmiş ve zamanı gelince özene bezene yadettmiştir.

Bizde, evet, bu kıpırdanmaları bir yıl görüyor, bir yıl görmüyoruz. Çünkü meselâ bir (**Akif mahfili**), bir (**Fikret kulübü**), bir (**Mithat Efendi**yi sevenler kurulu) bir (**Hüseyin Rahmi** takdîrkârları birliği), bir (**Ahmet Rasim** Serkli) meydana gelmiş değildir.

Vazifesi başlı başına ihtifaller düzenlemek olan bir (Vekâlet) kurulamayacağına göre aydın değerbilirler arasından çıkacak şuurlu vatandaşların böyle bir takım uğraşmaları üzerine alması gerektir. Herhangi büyük sanatkârın hatırasına hizmet ediliyorsa, ona dair her yıl yeni yeni tetkiklerde bulunmak, eserleri hakkında etüdler çıkarmak, — lâzımsa — onları zamanımızın diline çevirmek, konferanslar vermek, toplantılar tertip etmek ve pek tabii olarak hayatının dönüm yıllarını göz önüne getirmek zevkli bir vazife olur.

En yakın kaybettığımız sanatkârlarımızdan **Hüseyin Rahmi**'yi ele alalım: Kütüphanesi hakkında ne biliyoruz? Notlarından hangisini topladık? Bütün hayatınca cemiyetten aldığını, Adada sessiz bir köşeye götürüp, sonra o gizli lâboratuvarı bize enteresan güzellikler sunmuş olan sevimli ihtiyarın hangi hususiliğini araştırıyoruz? **Ahmet Rasim**in — açıkça söyliyeyim — bugün hayatta olan oğullarını bile affetmiyorum; nesini tekrar tedvin ettik?

Bunlarla yalnız, şu veya bu popüler vassıfından faydalanaarak kitapçılar mı uğraşacaktır?

Şimdi düşünün. Bu kadar kayıtsızlık ortasında bir insan çıkarak **Ahmet Mithat** Efendinin hatırasını —hangi ucundan isterseniz tutunuz — canlandırmaya çalışsa, 32 yıl sonra da olsa, memnurluk uyandırması gerekmez mi?

O (cin fikirli) arkadaşım da çok iyi takdir eder ki her şey bir teşkilât ister. Belki bu işlerden bir kısmı, kendisine de düşüyor... Bana da düşüyor... Bulunmadığından şikâyet ettiğimiz takip fikrinden biz de mahrumuz demektir. Hele elimiz kalem tuttuğuna ve birer gazetenin köşesini işgal ettiğimize göre (saat)ı niçin ayarlamıyoruz?

Vakit, 10.12.1944

Hikmet MÜNİR

— 5 —

büyüklerimizi ne vakitleri anmalıyız?

— hikmet münir'e —

vazını gazetede çıkmadan önce okudum. büyüklerin hâtı-

rasını anmada bir nizam istemek iyi bir şeydir; fakat bu bir ihtifalci **ziya** bey dairesi açmaya ve türkiyede her anma hareketini o dairenin vizesinden geçirmeye muhtaçtır. Bunu isteyen bulunamayacaktır. biz henüz bu anmada zaman israf eden halde değiliz. fıkrayı hatırlayalım. birisi bir hekime şarabın ne vakit içilebileceğini sormuş. "yemekten evvel!", cevabını almış. ikincisi ona: "yemekler arasında!", nasihatını vermiş. üçüncüsü: "ancak yemekten sonra!", tavsiyesinde bulununca şarap düşününü demiş ki: "ben her üç hekimin dediğini yapmalıyım: yemekten evvel, yemek ortasında, yemekten sonra!.."

bence geçmişini anmak için zaman değil, lüzum ve fayda aramalı. eğer hislerimize bir ileri hamlesi verecek bir değer buluyorsak iptizale düşmüş olmayacak, yani iyi tesirini muhafaza edecek bir kıvamda tutmak şartıyla, her vesileden faydalanılabilir. hususile kendilerini asıl büyük adam saydıran eserlerinden anma fırsatı düştükçe.. bunun için bir kanun mu çıkarmalıdır? kimseyi zorlamayorlar. ben hoş görebilirim, iştirâk ederim, öteki de itiraz eder, iştirâk etmez. bu kadarcık şeylerde de bir teşebbüs serbestliği olmasın mı?

İşte **ahmet midhat**'ı anma da böyledir. bana bunun yersizliğini ima edenler de oldu. görüyorum. 32 inci yıldönümünden bahsedilmiş diye **sevket rado** bile sinirlenmiş. benim sevgili arkadaşım zannetmiş ki ben **ahmed midhat**'ı anma bahsinde **akşam**'ın öncülüğünü, onun yüzüncü doğum yılında bulunduğu muza dair epeyce evvel yaptığı iykazı unutmuşum: (o değil, bu olmalıdır) bencilliğiyle doğum tarihi yerinde ölüm tarihini ele almışım!

hayır, böyle bir şey yok. **ahmed midhat**'ı anmak için, babâlide birlik'e verilmesini istediğim binaya geçmeyi bekliyordum. o iş uzadı. bu yüzden doğumunun yüzüncü yılı diye bu senenin bir gününü almakta sayın **adnan adıvar**'ın teşvikından istifade ettim ve yıl çıkmadan anmaya en müsaid günü de, şöyle böyle bir gün de olmadığına bakarak, ölümünün yıldönümü olan 28 birincikânunda buldum. (kendisinde bir hâtırası olan geri vermek üzere bunu sergimize emanet etsin) yolunda yazdığım fıkraya da o tarih, bir tesbit zaruretiyle böyle girdi.

doğumunun 100 üncü yılı olmasaydı da yine anabilirdik: (geçmişte bugün)lerini zevk ile dinlediğimiz **feridun fazlı** yuvanlık rakamlara bağlamakta ne hakkımız var? biz, **atatürk**'ü bile doğduğu gün ve sene dolayısıyla değil, öldüğü gün dolayısıyla anmıyor muyuz?

vakit, 11.12.1944

hakki tarık US

DOĞUMUNUN 100 ÜNCÜ. ÖLÜMÜNÜN 33 ÜNCÜ
YILDÖNÜMÜNDE

AHMED MİDHAT EFENDİ

ANMA TOPLANTISI

28 Birincikânun 1944 Perşembe günü saat 14 buçukta
Beyazıdda Üniversite Konferans Salonunda

- 1) Toplantının açılması (hakki tarık us tarafından)
- 2) Ahmed Midhat'ın hatırası önünde bir dakika ayakta durma.
- 3) Ahmed Midhat'ın bütün hayat ve şahsiyeti eğitim ve öğretim alanında ve tarih yönündeki hizmetleri (Maarif Müsteşarı Bay İhsan Sungu tarafından).
- 4) Gazetecilikte ve o günün edebiyatı karşısında Ahmed Midhat (Bay Hüseyin Cahit Yalçın tarafından)
- 5) Ahmed Midhat: Hikâyeci ve romancı (İsmail Habîb Sevilik tarafından) .
- 6) Türk tiyatrosu bakımından Ahmed Midhat (Selim Nüzhet Gerçek tarafından).
- 7) Aile reisi olarak Ahmed Midhat (Oğlu doktor Kâmil Yazgıç tarafından).
- 8) Toplantının kapatılması (hakki tarık us tarafından).

AHMED MİDHAT EFENDİ SERGİSİ

Açılma töreni: 29 Birincikânun 1944 Cuma günü saat 15 de
Kapanması: 14 İkincikânun 1945 Pazar saat 17 de

... kapı açıldı: Uzun boylu, iri kemikli, esmer yüzlü, saçları kırpık, alını geniş, bıyıkları, sakalı tuvaletsiz, sırtında basma bir mîntân, ceket-siz, fessiz, yeğinin düğmeleri çözüktü, belde kırmızı bir kuşak, pantolonlu, kolları uzunca, ayakları büyükçe biri çıktı. Beni görünce durdu. Gayet serbest bir tavırla:

— Kimi istiyorsunuz?

Dedi. Zarfı uzattım. Okuduktan sonra:

— Midhat Efendi hazretleri benim!.. deyip zarfı yırttı.

(Muharrir, şair edib: S. 118)

Ahmed Rasim

AHMED MİDHATIN KURONOLOJİSİ

hazırlayan: hakkı tarık us

[Kuzey Kafkasyada, Karadenizin doğu kıyısında (Anapa)'da bir aile. Çerkeslerin Adeğa - Şabsih kabilesi Havcir kolundan Hüseyin adında bir zat, aynı koldan Nefise hanımla evlidir. Yıl 1244 = 1828. Dört yaşına gelmiş bir oğulları var: İbrahim. Ruslar bu müslüman Abaze yurduna çoktan göz koymuşlardır: (Anapa) kalesi 41 günlük bir muhasara ve muharebeden sonra 24 Haziranda düşman eline düşüyor ve 14 Eylül 1829 Edirne muahedesiyle Anapayı terk ediyoruz. Hüseyin Hey savaşı bırakmış, yanlar saffındadır; bu sıralarda çocuklarını — Mevlâna gibi Horasan'dan çıkma ve Konyadan gelme bir Türk olduğu rivayet edilen Süleyman adındaki kâhyasına emanet ederek — göçmenler kafilisine katıyor. Kendisi ya orada kalıp orada, ya yolda ölmüştür. Nefise hanım gebedir de... Ağlaya ağlaya hiçbir güçlükle Sinob'a, oradan İstanbula geliyorlar. Tophanede Lüleçiler caddesinde. Kumbaracı yokuşundan çıkarken, Hacı Mi-mi mahallesinin Örtme altı sokağında bir eve yerleşiyorlar. Nefise hanım çocuğunu, ileride Sultan Abdülmecid'in ikinci matbeyincilerinden Hil-mi efendiye eş ve Ahmed Midhat'ın eserlerinde imzasını gördüğümüz Be-yoğlu Belediye dairesi müdürü Mehmet Cevdete anne olacak Fatmayı burada doğuruyor.

Süleyman (sonraları Hacı Süleyman) ağa evin alt katında oturmak-tadır ve onun hizmetindedir; varlıkları erimeye yüz tutmuştur. Nefise hanım bekâr çamaşırı dikmekte, Süleyman ağa bu gibi şeylerin satışıyla meşgul olmaktadır. Komukomşu, Nefise hanımın onunla evlenmesini uy-gun buluyorlar. Yapılan nikâha rağmen Süleymanla beyinin hanımı bir müddet karı koca hayatı kuramıyor. Nihayet bu yeni birleşmeden, tah-minle, 1248 (1832) yılında Halime Şerife adı verilmiş kızı, 1250 (1834)'de İsmet adlı oğlu, 1256 (1840)'da Hafiza adındaki kız, 1260 (1844)'de—kendi ifadesile — annesinin 16 ıncı ve son mevludu olarak sonraları Ahmet Midhat adı ile ırfanımıza veliy-nîmet olacak çocuk doğuyor.]

1844
1851 -1885

(1260) Ahmed'in doğumu.
(1267—1271) Babası Mısırçarşısında bir attara çı-rak veriyor. Dükkan komşusu Hacı İbrahimden geceleri evine giderek Kur'an ve türkçe okuma . yazma öğ-renmektedir. Galatada bir firenkten fransızcaya başlıyor. (Büyük oğlu doktor İbrahim Kâmil'in yazısına gö-re, Ailenin bugün yaşayan büyükleri bunu bilmiyorlar. Yalnız küçük oğlu Galib'in notları arasında Ahmet Mid-hat'ın üvey büyük biraderi İbrahi

min Mısır çarşısına girerek verilmek is-tendiği halde "ben okuyacağım," diye bi rtüccar yanına girerek Mısıra git-tiği ve orada fufza çalıştığı, Ahmet Midhat'ın öz kardeşi, İsmet'in de Mı-sırçarşısında baharat satıcısı olduğu yazılıdır.)

1856

(1272) Babası ölüyor. Ailenin idaresi ana bir biraderi Hafız İbrahim ağaya kalmış-tır. (Hafız İbrahim ağa bu sırada Vidin vilâyetinin sonraları adı Adliye olan sahra kazası voyvodası = müdü-rüdür.)

1857

(1273) Hafız İbrahim ağa aileyi Vidine al-dırıyor. Ahmed orada mahalle mek-tebine devam etmektedir.

Mart 1861

(Mart 1273) Gene İstanbula dönmek zarureti ha-sıl olmuştur. Ahmed Tophanede Kum baracı yokuşundaki sıbyan mektebine gidiyor.

1862

(1278) Hafız İbrahim ağa ikinci defa ola-rak aileyi Vidine getirmiştir. Ahmed bu defa rüşdiyeye yazılmıştır. Mid-hat Paşanın Niş valisi olması ve İb-rahim ağayı kendi yanına alması üze-rine onlar da Niş'e giderek Ahmed ora rüştiyesine girmiştir. Şiire heves ediyor. Rüşdiyedeki dersler: Gramer, mantık, farisi, hesap, tarih, coğrafya. Vali Midhat Paşa tahsiline ilgi göste-riyor. Orada medrese derslerini gör-düğü gibi Midhat Paşanın fransızca hocası Luka Mamuryan'dan ders alı-yor.

1863

(1279) Rüşdiyeden birincilikle çıkıyor.

25 Ekim 1863

(13 Ekim 1279) Rusçuk'a geliyorlar.

13 Mart 1864

(1 Mart 1280) Tuna vilâyeti mektubi kalemine ali-miyor (aylık 100 kuruş)

1865

(1281) (Midhat) mahlasını adına Midhat Pa-şa katıyor. Hacı Salih Efendinin mü-derrisi olduğu Sait Paşa medresesin-de sabah derslerine devam ediyor. Vi-lâyet idare meclisinde kâtip yamağı oluyor. Odyan Efendinin politika müdürlüğünde türkçe kısmi kâtipliği-ni yapıyor. Tuna gazetesi yazı işleri-ne yardım ediyor. Diragan Çankof (sonraları parti reisi ve başvekil)un nezareti altınad olan Bulgar jimnazın-daki dersleri fransızcadan görüyor.

- 1866 (1282) İslahhanenin inşasında mühendis tercümanı olarak Sofyaya geliyor. Bir milletler hukuku kitabı tercümesine, bir coğrafya yazmağa başlıyor. —Razıradlı Zekeriya ile Habibe kızı ve Arife kadiş evlâdlığı. 1846 Rusçuk doğumlu Servet hanımla evleniyor, 18 günlük güveyi Rusçuk'a geri çağırılıyor.
- 1867 (1283) Biraderini darılttığı için kendisini Tuna'ya atınaya giderken vilâyet mektupçusu Halil Rifat bey (sonra sadrazam) tarafından tesadüfen kurtarılıyor. Kalemdeki işinden ayrılmış, tapu dairesinde sened doldurarak geçiniyor. Şakir Bey (sonra paşa) kendisine zengin kütüphanesini açarak onu yazıya teşvik ediyor. Karısını Sofyadan getirtiyor. Tuna nehir idaresine sandık emini oluyor, fakat sandık fazlası çıkınca istifa ediyor.
- 20 Haziran 1868 (8 Haziran 1284) Tuna gazetesini muharrir, Ziraat Mü. 1284) dürlüğüne kâtip oluyor. (Matbaa mürettepliği ve makinistliği öğreniyor).
- 1869 (1284) Gazeteye başmuharrir.
- 21 Mart 1869 (9 Mart 1285) Midhat Paşa ile birlikte Bağdada gidiyor.
- 30 Nisan 1869 (18 Nisan 1285) Bağdat vilâyeti mektubi kalemi hulefâlığına ve vilâyet matbaası ile Zevra gazetesini müdür ve muharrirliğine tayin olunuyor.
- 15 Haziran 1869 (3 Haziran 1285) Zevra gazetesinin ilk sayısı çıkıyor.
- 1869 (1285) Şirazlı Muhammed Bakır Can Muattar ve Bağdath Muhammed Zühavi ile tanışıyor.
- 22 Haziran 1870 (10 Haziran 1286) (Hâce-i evvel)in ilk baskısı çıkmıştır. (Kıssadan hisse) ve (Letaif-i Rivayat)dan bazı hikâyeler yazılıyor. Kızı Zeyneb Mediha Basra'da doğdu.
- Haziran 1870 (Haziran 1286) Kerbelâ mutasarrıfı iken 10 şubat 1285 de Basra mutasarrıfı olan Hafız paşa ölüyor. Ve Küt-ül-emareye gömülüyor. Aileye bakmak Ahmed Midhata kalıyor.
- 1870 (1286) Maarif nazırından İstanbula alınması istiyor.
- 12 Mart 1871 (29 Şubat 1286) Vazifelerinden istifa ediyor, İstanbula geliyor.

- 22 Nisan 1871 (10 Nisan 1287) (Ceride-i Askeriyye) ye başmuharrir. (28 Temmuz 1288 e kadar).
- 24 Nisan 1871 (12 Nisan 1287) (Basiret) gazetesinde yazmağa başlıyor. Menâfi'-ı devlet ü millet) münakaşası.
- 1871 (1287) Tahtakalede oturduğu evde matbaa kuruluyor, kendisi işletiyor.
- 1871 (1287) Matbaayı Asmaatında Camlı Hana getiriyor. Sonra eski Babıazaptiye (yeni postahane yakınında) bir daireyi matbaa yapıyor.
- 8 Şubat 1872 (27 Kânunusani (İbret) gazetesini idareye başlıyor. 1287) (11 Mart 1288 e kadar)
- 1872 (1288) Namık Kemalle buluşuyor, Türkçe ve fransızca (Takvim-i Ticaret) gazetesinin idaresini alıyor.
- Ağustos 1872 (Ağustos 1288) Galatada Çimnaki matbaasını da alarak Beyoğlunda Hacıpulo karşısında 13 numaralı daireye yerleşiyor.
- 29 Ağustos 1872 (17 Ağustos (Devir) gazetesini çıkıyor ve gazete 1288) te o gün kapanıyor.
- 26 Eylül 1872 (14 Eylül 1288) (Bedir) gazetesini çıkıyor (1. Bîrinci Teşrin 1288 e kadar)
- I. Teşrin 1872 (I. Teşrin 1288) (İdare-i Azizîyye) kumpanyasının tercümanlığını alıyor. (aylık 3000 kr.)
- II. Teşrin 1872 (II. Teşrin 1288) (Dağarcık) mecmuasını çıkıyor ve (Lataif-i Rivayat) cüzlerini neşre devam ediyor.
- 3 Mart 1873 (19 Şuab 1288) (Basiret) gazetesinde Hoca İshak Efendinin hücum yazısı.
- 30 Mart 1873 (18 Mart 1289) (Eyvah!) piyesinin temsili.
- 3 Nisan 1873 (22 Mart 1289) İçinden (Millet-i matbuat) tabiri olan ve matbuat ve matbaalar nizamını tenkid eden yazısı (İbret)te çıkıyor. Kadıköyünde, sonra Üsküdar'da Ahmediyyede oturmaktadır.
- 6 Nisan 1873 (25 Mart 1289) Tevkif ediliyorlar.
- 10 Nisan 1873 (29 Mart 1289) Rodosa sürgün. Adlesi Tophanede camii karşısında Dilâver paşanın konağı yanındaki eve geldi.
- 1873 (1289) Şeyh Abdullah Efendiden ders alıp Rodos çocuklarına ders veriyor.
- 1874 (1290) Annesi 72 yaşında ölüyor. Karısı Servet Hanımı Rodosa alınıyor.
- 1874 (1290) Hacıpulodaki matbaa Babıaliye 28 numaraya geliyor ve İstanbula çıkardığı (Kırk Anbar) 1 zindandan idare ediyor.
- 1874 (1290) Montekristoya nazire olarak (Hasan Mellah)ı yazıyor.

- 1874 (1290) Rodoslular İbrahim paşa camisi avlusunda bir mekteb açıyorlar.
- 1875 (1291) Mekteb (Medrese-i Süleymaniyye) olur. Kızı Saniye Rodos'da doğdu.
- 30 Mayıs 1876 (18 Mayıs 1292) Sultan Muradın tahta çıkmasıyla afvo lunuyor.
- 11 Haz. 1876 (30 Mayıs 1292) İstanbula geliyor.
- 21 Ağustos 1876 (9 Ağustos 1292) Rodos sancakı tahrirat müdürlüğünü alıyor.
- 27 Haziran 1876 (15 Haziran 1292) gazetesini çıkarıyor. (1 Şu. 1292) bat 1292 ye kadar)
- 20 Ekim 1877 (8 Ekim 1293) Zeybekler piyesi oynanıyor
- Mart 1878 (Mart 1294) Vakıf gazetesine yazıyor. Rus muharebesinde, imtihan edilerek, mülki rütbesinin miralaylığa çevrilmesini istedi. Takvim-i Vakayi' müdürü oldu. Kabataş yokuşunda oturuyor. Fitnat hanımla tanıştı.
- 27 Haziran 1878 (15 Haziran 1294) (Tercüman-ı Hakikat)ı çıkarmaya başlıyor.
- 25 Ağustos 1878 (13 Ağustos 1294) Tercümanda iki şarkı basıldı.
- 28 Ağustos 1878 (16 Ağustos 1294) Vakıf gazetesinde şarkılara nazire suretiyle Midhat Efendiye tarizi. Kemal Paşa zade Salt beyle Babıali cad desinde müessif hâdise.
- 10 Eylül 1878 (29 Ağustos 1294) Osmanlı gazetesini de idanesine alıyor.
- 11 II. Teşrin 1879 (20 I Teş. Matbaa-i Âmire ve Takvim-i Vakayi rin 1295) müdürü. (Bu hizmetten 8 Birinci Teşrin 1310 da Meclis-i Sıhhiyye vazifesi birleşemediği için ayrılmıştır.)
- 1880 (1296) Beykozda Akbabada Balçoğlunu çiftliğini alıyor.
- 9 Ekim 1880 (27 Eylül 1296) Üçüncü mecidi nişanı aldı.
- 5 I. Teşrin 1881 (23 Eylül 1297) (Henüz 17 yaşında) romanının tefrikasına başlıyor.
- 9 Ekim 1884 (27 Eylül 1300) Kızı Mediha hanımla Muallim Naci evlendi.
- 16 II. Teşrin 1884 (4 I. Teşrin 1300) hanım olan Paşabahçeli Angeliki Karakas (doğumu 1868)le evleniyor. Sirmakeş suyunun bulunduğu Sendaroğlu çiftliğini alıyor.
- 6 II. Teşrin 1884 (25 I. Teşrin 1300) azası ve başkâtibi.
- 6 Mayıs 1887 (25 Nisan 1303) Beykozda Yalıköyündeki yalıyı satın alıyor ve yeniden yaptırıyor.

- 2 Şubat 1888 (21 II. Kanun 1303) Gümüş imtiyaz madalyası aldı.
- 9 Ağustos 1889 (28 Temmuz 1305) Balâ rütbesi ve ikinci rütbeden Meclis-i Milliye'ye cidi verildi.
- 9 Ağustos 1889 (28 Tem. 1305) Memleket adına istokholme Müstefrikler kongresine gitti.
- 4 Eylül 1889 (23 Ağustos 1305) Madam Gülzarla tanışıyor. İsveç hükümetinden nişan aldı.
- 30 Kasım 1889 (18 Kasım 1305) Gümüş iftihar madalyası verildi.
- 3 Ağustos 1890 (22 Tem. 1306) ikinci rütbeden mecidi nişanı
- 23 Mart 1893 (16 Mart 1309) ikinci osmani nişanı
- 12 Nisan 1893 (31 Mart 1309) Muallim Naci öldü. İran devletinden nişan; Fransadan lejion dönör.
- 25 Nisan 1895 (13 Nisan 1311) Meclis-i Umur-ı Sıhhiyye Reisi.
- 23 Mayıs 1896 (11 Mayıs 1312) Birinci Osmanî nişanı
- 19 Haziran 1896 (7 Haz. 1312) Altın İyakat madalyası
- 9 Eylül 1899 (28 Ağustos 1315) Avusturya devletinden nişan
- 1900 (1316) İkdâm ve Tarık gazetelerine yardım.
- 22 Şubat 1901 (9 Şubat 1316) Kızı Hacer Feride hanımı Yenişehirli zade Halid Eyyubla nikâhladı.
- Temmuz 1908 (Temmuz 1324) Meşrutiyetle beraber yine Tercüman-ı Hakikat da, sonraları Sabahta yazmaya başlıyor.
- II. Kanun 1909 (II. Kanun 1324) Cemiyet-i Tedrisiyye-i İslâmiyye idaresine alınıyor. Tarih-i Osmanî Encümenine aza, Darüşşefakanın, Beykoz İttihad ve teavün mektebinin ders nazırlığı.
- 21 Nisan 1909 (8 Nisan 1325) Kızı Saniye ölüyor.
- 1909 (1325) Yaş tahdidi dolayısıyla emekliye. Darülfünun umumî tarih, felsefe, tarih, dinler tarihi muallimliğine (profesör hükmüne), Darülmuallimat pedagojî ve tarih muallimliğine, Medresetül-vâzin dinler tarihi muallimliğine, Cemiyet-i Tedrisiyye-i İslâmiyyenin tedris meclisi reisidir.
- 1910 (Ağustos 1326) Darülfünunun Romanya seyahatine iştirak ediyor.
- 1911 (1327) Darülmuallimat tarih, malûmat-i medeniyye ve ahlâk hocalığı
- 18 Şubat 1911 (5 Şubat 1327) Bu derslerden ayrılarak fennî terbiye hocası oldu.
- 28 I. Kanun 1912 (15 I. Kanun 1328) Darüşşefakada fânî hayata veda etti. (saat 23.20)

hakki tarık us'un açış nutku

sayın bayanlar, baylar, sevgili arkadaşlarım,

türk büyüklerinden birini anmak üzere hazırladığımız bu toplantı, benim gözümden, biraz da öktenmesi kazaya bırakılmış bir borç halini aldığı için, bu yağışlı havada verdiğimiz zahmetten dolayı özür dilemiye-lüzum görmeden, sizlere teşekkür etmek istiyorum. eğer bir özür dilemek lâzımsa zannımca, bu borcu, onun seslerine müstak kalan bu sakfın altında ödemek için, doğumunun yüzüncü yılını bulmasını ve ölümünün 32 inci yılını doldurmasını beklediğimiz **ahmed midhat**ın büyük **fatih**'in önüne diz çöküp

durur ve şüphesiz, yıllarca sürmüş bir anlaşmazlığın elemiyle sızlayan kemiklerine tevcih etmeliyiz. türk milletinin yeni bir uyanış devrinde ona bir hâce-i evvel veren değil; ona bir hâce-i evvel olan **ahmed midhat**, mânevî çocuklarımızın otuz beş yıldır hasretini çektiği sesini ve nefesini ilk olarak sizin şu sessizliğinde saygı fışkıran huzurunuzdan alıyor. bunun için, içinde mesleğimiz yüzüne gülümseyen bir takdirini de bulmak istediğim bu toplantının başında size teşekkür etmekle kalmıyorum, geçmiş hizmetlerin hakkını vermek ve geleceklere iyi örnekler göstermek faziletini burada canlanmış görerek sizi candan kutlayorum.

sayın bayanlar, baylar,

ahmed midhat'ı bugün siz en selâhiyetli dillerden dinleyeceksiniz. tanzimat devrinin açamadığı halk mektebini sazdan kalemi ile kuran ve açan o; modern tekniğe dayanarak müsbet ilmin kültürünü türkiyeye sokan ve türkiye kültürünü türk

kültürü yapmak kudretini göstererek ününü ve sevgisini türk dilinin konuşulduğu diyarlara ilk duyuran o; 1278 de **miş** islahhanesinden alarak en son 1912 de **dariüşsafakaya** kadar getirdiği yeni bir öğretim metodu ile türk çocuğunun kafasına tâ zindanlardan aydınlık sokmaya savaştan o! bakınız sırada bayağı **muallim naci**'ye başı sarıklı bir muallim olduğu sırada bayağı bir mektep çocuğu gibi eserlerini okutan o! tarihin türk en-ginlerinde dolaşan ve türkün geleceğine geçmişinden kuvvet ve itimat taşıyan o! mısırçarşısında aktar çıraklığından hep kendi emeği ile bu konuştuğumuz kürsüye bir darülfünun hocası getiren ve son nefesini bir mektebde veren bu **ahmed midhat**ın hakikî çehresini sayın üstad **ihsan sungu** çezecektir.

gazeteci **ahmed midhat**'ı en güzel kim tahlil edebilir? "nadide"sinin elinden tutarak kendisini basın âlemine ilk takdim eden **ahmed midhat**ı karşılaştığı edebiyat-ı cedideciler içinde hemen tek anlıyan eser **hüseyin cahid**'in akıcı ve akıncı kaleminden çıkıyor. bunu bize kendi söyleyecektir.

ahmed midhat'ın bizde garb tekâmülüne uygun ilk yazılmış eserler olan hikâyeleri ve romanları değerli edip **ismail habib**'in kudretli süzgecinden geçecektir.

tiyatroyu firenk inhisarından alıp türk sahnesini kuranlar arasında **ahmed midhat**'ın yeri var. bizim güzel sanat tâbiri-miz yerine kendisinin ince sanat adını verdiği bu şubede **ahmed midhat** neler yapmıştır? **selim nüzhət gerçek** kısa bir müddet de olsa bizi bu tatlı zemin üzerinde dolandıracaktır.

nihayet, **ahmed midhat**'ı biz mânevî evlâdları **ahmed midhat** ailesinin en büyük oğlunu kürsüde göreceğiz ve **ahmed midhat**ın hususî hayatından bazı köşeleri yakından tanıyacağız.

ancak sıramı ve yerimi sizi sabırsızlandırırdığında şüphe etmediğim bu sözlere vermeden birkaç nokta üstünde durmazsam yüreğim rahat olmayacak.

ben **midhat** efendiyi pek geç okuyanlardan biriyim. edebiyat-ı cedide romancı **ahmed midhat**'a; meşrutiyet dedikoduları, gazeteci ve politikacı **ahmed midhat**'a beni uzun zaman kayıtsız bıraktı. **ahmed midhat**'ın resmî hal tercümesine göre 68, bir makalesine göre 70 yıllık hayatını dolduran mücadele zincirinin her halkasını tarafsız bir hâkim terazisine vurmak için epeyce zaman geç kalmışım. bunun üzüntüsünü duyuyorum. sizden böyle bir toplantıya şeref vermenizi rica ederken de bu üzüntü büsbütün silinmiş değildi. içimde bir kurd bana bir düzüye "acaba?," diyordu. acaba yanılıyor muyum? acaba onun emsalsiz gazeteciliğinin bir yana konulmasını işaret eden bir şeyler söyleniyor da gazeteciliğine hayranlığım bunu bana

duyurmuyor mu? o, devrini savmış bir fâni mi, yoksa içimizde yaşamak liyakatını taşıyan bir tarih varlığı mı? meşrutîvetin ondan esirgediğini cumhuriyet verebilir mi?

bunun için üss-i inkilâb muharririni son defa olarak en genç fikirlerin de imtihanından geçirdim:

midhat efendi açık bir cumhuriyetçi olmamışsa bunu yadırgayamayız; fakat **namık kemal**in eseri sayacağımız üçüncü **ibret** gazetesini vaktin hükûmeti ortadan kaldırırken, işte yine **namık kemal** bize öğretiyor ki, bu kapatmaya fırsat veren satırlardan biri bizzat **ahmed midhat**'ın kaleminden çıkmıştır. 22 mart 1289 **ibret**'ine bakınız, şu satırları okuyacaksınız.

"efkâr-i umumîyye biliyor ki ortada **ibret** gibi menafî-i millîyye dolabının suret-i deveranına daima dikkat ederek azıcık inhilâlini görünce bilmuhakeme haber veren bir gazete halk için pek nâfi' bir şeydir; bunun mazarratı hükûmolumursa istiğrâbdan geri durulmaz. bugün medeniyette mürabba' - nişin olan milletlere bakıyoruz: dört tarafları mucahîm kitap dolu, hem de bir fen üzerine 2500 türlü kitap yazmışlar. bizde ise bunlardan mahrum olmak değil, erbab-ı himmet sayesinde nâil olabilmek ümidi dahi zâil olursa yürekler yanar; maahaza ümidvar olalım: hükûmet-i seniyye millet-i metbuasını bu kadar me'yus etmeyeceğine itikad edelim. "

ibret'i ortadan kaldıran şu (millet-i metbua) terkinin medlûlünü düşününüz: bir imparatorlukta idik, bir saltanat rejimine bağlanmayı türk milletinin menfaatinden gören samimî insanlar vardı, tâbi olunacak hükümdar değildir; millet-tir diyen bir adamın hattâ meşrutîyetten ileri bir fikri olduğunda ve bugün yüz yaşında bir pîr-i fâni olarak aramızda bulunsaydı hepimizden yaşlı ve ateşli bir cumhuriyetçi olacığında şüphe eder misiniz?

ahmed midhat efendinin milliyetçiliğini ve devletçiliğini bu günden daha geri mi sanırsınız?

sene 1871. **midhat** efendi velî-nimeti **midhat** paşayı bir rivayette **bağdad**'da bırakmış, **istanbula** gelmiştir. işte o zaman basın dünyasında aldığı büyük şöhreti, **saray - bosnada** çıkan **gülen-i saray** gazetesiyse **istanbulda** çıkan ve **ahmed midhat** tın kalemiyle beslenen **basiret** arasındaki münakaşaya, (menafî-i devlet ü millet) münakaşasına borçludur.

bu bahiste **gülen-i saray**'ın genç muharriri (devletin halk-dan ayrı bir vücudu yoktur; kendine mahsus bir menfaati olmaz; çünkü ma'dum üzerine âriza terettüb etmez) nazariyesini müdafaa ediyorken **midhat** efendi menfaat-i devletle menfaat-i millet" ayrı ayrı şeyler görüyordu. hâdiseyi nakil ve muhakeme eden **ebüzziya**, **midhat** efendinin nasıl bir içtihad

ve istidlâlin bahsettiği bir kanaatle hareket ettiğini anlıyamıyor; fakat devletçiliğin bir ana yasa maddesi olduğunu gören bziler bu müdafaada hiç değilse devletçiliğin ileri bir telâkki-sine şahit olmaz mıyız?

türklüğün aşağı görüldüğü inansızlık çağlarında o türklüğü hem tanıdı, hem tanıttı; **ahmed midhat** osmanlılığı, sonradan katılmış unsurlarıyla dahi millet potasında eriyip tahlil kabul etmez bir birlik olmuş olan türklükle eş bir anlamda kullanıyordu.

ahmed midhat'ın halkçılığına bugün kim erişebilmiştir? o halkdandı, halkı anlamayan devirlerde hep halka hitab ediyordu.

1876 da **sırp**larla yaptığımız savaşta **aleksinac**'a gitmek üzere çeşitli kavimlerden gönüllü asker yazmaya çalıştığı zaman kıt'anın bayrağına (ittihad) kelimesiyle beraber hem **inzaiy**ı, hem de **kızılhaç**ı birlikte koyduran, **ahmed midhat** benim diyor.

1899 da **kazanlı** bir türke söylediklerini görünüz:

islâmiyetin veyahud aletümüm din ve itikadın elbise veyahud lisan ile ne münasebeti vardır? **istanbul** sokağından bir **artin**' buraya getirilim. üzerine cübbe, başına bir sarık giydirelim. bununla müslüman mı olmuş olur?,"

bu sözlerle **ahmed midhat** bugünkü lâik telâkkileri imzalamış, cumhuriyet inkilâblarına müjdecilik etmiş olmuyor mu?

inkilâb... **ahmed midhat** başı başına bir inkilâb idi; tetebü risalesinde yazdığı şu satırları takib ediniz;

"zaman-i hâlin müstakbelinde de nice inkilâblar olacaktı ki onların il ve esbabını yani onları müstelzim olacak vicdan-i umumîyi dahi hep o hâli hazır tehyia ve istihzar edecektir, ve illâ (terakkî) denilen nimet-i uzma hasıl olamaz.,"

inkilâbı bir neslin vasfı nedir? dünü bırakıp bugünü aşması ve çabuk aşması ve yarını görmesi ve eyi görmesi..

ahmed midhat'ın uyusuk bir muhit içinde yarım asır durmadan yürüyen fikri de dünleri konak bilmiyor, yüzünü hep yarınlara çeviriyordu.

dil inkilâbında ilk yol gösterenlerden biri **dağarcık** müelli fi değil midir?

kadın dâvası ise onun ilk dâvası idi. (**dürdâne hanım**)ı okuyalım: **acem ali** tipi bize cemiyet hayatında kadının alması zarurî olan yeri gösterir.

meşrutîyetin ilânından on gün sonra yazdığı şu kaht-ı rical yani adam kıtlığı makalesine bakınız:

"acayib! kaht-ı rical, ha! ben kendimce buna kâil olamıyorum. vü-

kelâhık için mutlaka devletlû, yahud atufetlû, veya saadetlû olmak farz mudır? hamıyyetlû olan vükela olamaz mı? olamazsa hamıyyetlûlar, hiç bir şeylular atufetluya, devletlûya terfi olunabilirler, yoksa vükela olmak için mutlaka yetmiş, seksen yaşında mı olmalı? ben nefsimde tecrübe ediyorum da görüyorum ki bugün altmış altı yaşında olan **ahmed midhat** bundan on beş yirmi sene evvelki **ahmed midhatın** misli değildir. acz-i piri insanın cül'etli fa'aliyyesini taklil ediyor; vukuf-i tecrübe-kâriyelerinden dolayı ihtiyarlara lüzum inkâr olunamaz; fakat işbaşında bulunmak temeyyizli ihtiyarlara hasr olunamaz.,

1912 de tayyarelerden bahseden **ahmed midhat** şu hükümü vermişti:

"gelecek muharebeler için bunu şimdiden düşünmek hiç de acele sayılmaz.,

bugünün inkılâbı aynı şeyi, fakat 20-30 yıl sonra söylemektedirler.

evet, bir inkılâb adamı olan **ahmed midhat**, yalnız bir ihtilâl adamı olamayacaktı. Rodostan kurtulup yığın geldikten sonra çıkan (**menfa**)sında şöyle anlatır:

"yeni osmanlıların medhine dair sözler işitmiştim, zemmine dair de. hattâ o zaman farkına vardım ki bir şeyin yalnız senâsını işitmek, o şey hakkında insana bir fikr-i sahîh vermiyor. zemmini dahi dinlemelidir ki peyda ediken fikir kuvvetli olsun. ben ise mübahaset-i cariye de bu iki suretin ikisini de görmüş olduktan fazla avrupada bulunan yeni osmanlılardan bazı zevatın kardeş gibi, dayı gibi akrabasına yazdıkları hususi kâğıtları okuyarak bunların oraca geçirdikleri ömürden dahi haber almıştım, şu ilk vukufu payda eyledikten sonra evvelki fikrim daha başka bir surete mütehavvil oldu. kendi kendime dedim ki : bu adamların pek malûmatlı, pek gayretli adamlar olduklarına şüphe yoktur. ancak işe ters tarafından başlamışlar, bu ise badî-i emre fikr-i husumete düşmeleridir. eğer bunlar husumetkârâne bir suretle meydana çıkmamış olsaydılar emelleri terâkkıyat ü saadet-i milliyeden ibaret olduğuna göre bu emele daha ziyade hizmet edebilirlerdi; zirâ vatanın, milletin terâkkı-i saadetini arzu etmez bir adam farzolunamaz; lakin bunun için edilecek neşriyatı itidâl üzere ederlerse o halde hiç bir kimseyi darıltmadan telkîyat ü neşriyat-i mas'udeye hizmet kolay olur. böyle avrupalara kadar ihtiyar-i gurbetle kahren ve cebren negri efkardan ise beyhude bir muhasamadır başka bir netice hasıl olmaz.,

kuzey türkleri yazarlarından **fatih kerimof** da, bende kendî el yazısı nüshası bulunan bir kitabında, **ahmed midhat**'la bir konuşmasını hikâye etmektedir; buna göre **abdülhamid**, saltanatının başlarında bir gün **namık kemalle** **ahmed midhatı** huzuruna alıyor ve "bizim nüfuzumuz tebaamızın cisminedir; sizin

gibi kalem erbabının nüfuzu ehalinin ruhunadır. sizinle elbirliğiyle hareket edelim, bana sadakat edeceğinize yemin veriniz., diyor.

namık kemal yemin edemiyeceğini söylüyor.

ahmed midhat: "ben yemin vermeye lüzum görmeyorum. ben şu vatanın evlâdıyım. hiç bir yeminsiz de padişaha itaata borçluyum., cevabını veriyor.

tek bir nüsha çıkabilen devir gazetesine bakıyoruz: **ahmed midhatın** meslek ve vazifesini tesbit eden satırlarda **ahmed midhatın** karakterini veya taktiğini daha açık okuyoruz:

işte o satırlar :

"bulduğumuz yol şu ki bugün iltizam etmiş olduğumuz meslek-i serbestanede kendimize tayin eylediğimiz vezaif-i bitarafâne ile gidip dururken yarın o tabiat-i zaman dedikleri hain önümüze sed geçecek olursa yolumuz kapandı diye geriye dönmek veyahud onun tayin etmek istiyeceği diğer bir yola gitmek bizim için muhâl ender muhâl olup eğer o seddi iltihama muvaffak olamazsak olduğumuz yerde bittavakkuf tâ diğer bir tabiat-i zaman o manıayı kaldırmıncaya kadar bekleyeceğiz.,

ahmed midhat, bundan sonra çıkardığı bedir gazetesine de (türkistanın (*)) havsala-i tahammülüne göre gazeteci olmayı zarurî iltizam ettik) diye başlamıştır.

doğru yahud yanlış, işte **ahmed midhat** efendinin mizacı! sonraları **midhat** efendinin bu tahammül havsalasının daha çok genişlediğini, onun saltanatçı olmakla kalmıyarak istibdadın sarayına kapıldığını söyleyenler olmuştur.

itikadınca bu hükümde ihtiyat üzere olmalıdır. görüyoruz ki **ahmed midhatın** saray alâkası da bir istibdat oyunu idi. meselâ bir gün bir piyes **ahmed midhatı** saraya bağlamış, başka bir zaman yine bir piyes saraydan çıkarmıştı. **fehîm merhum** anlatıyor ki **ahmed midhatın** çerkes özdenleri adlı bir piyesi oynandıktan sonra, bu piyes unsurlar arasını açar mahiyette görülerek tiyatro yıktırılmış. **midhat** efendi saraya yani göz hapsine alınmıştır.

başka bir zaman da bunun aksi olmuştur.

yarın açacağımız sergi vitrinlerinde musikişinas **zafî beyin** lûtfu eseri göreceğiniz **zeybekler** adlı piyes bir akşam sarayda purova edilirken **abdülhamid** gizlice ve uzaktan seyretmiş, sahnedeki herkesi öyle ağızlarında çıkak, silâhlı ve heybetli görünce korkup kaçmış, oyunu menettiği gibi **ahmed midhatı** da saraydaki vazifesinden afvetmiş.

(*) yani türkiyenin. — h. t. us

şunu da unutmıyalım; parlamentolar (*) yazısını ya -
zan **ahmed midhat**, onu basan servetifünun tarafından çekiltili-
liyordu. bu yazının zorla bastırıldığını söyleyen **ahmed ihsana**
karşı **ahmed midhat** fazla olarak şöyle der:

"benim bir kuvve-i mücibire vü muzayyika altında yazmış olduğum
makalede bile parlamentarizmi ne gibi suretlerini tasvir etmiş olduğuma
dikkat olunmuş olsaydı bundan dolayı muahezemde o kadar cesaret
gösterebilirler miydi? "

üss-i inkilâb için müdafaası da şudur:

"o zaman **abdülhamid** öyle idi de öyle yazdım.,

necip asım'a bakarsak muallim **nacinin** tercemanı hakikat
tan ayrılmasını bile **abdülhamidin** zorlamasına vermeliyiz.

nüzhet ortanca, — ki sonraları tercemanı hakikatı **ah-**
med midhat yerine devam ettirmiştir — **madhat** efendinin
daima şu tavsiyede bulunduğunu anlatır:

abdülhamid bir mekteb açtı mı onu çok senâ ediniz; tâ ki
ona benzer eserler vücutte getirmekte hevesi artmış olsun.

bu ihtiyatlılığın onu bir ihtilâl kahramanı olmaktan alakoy-
duğu ve kendini bazan zamane adamı yerine getirdiği muhak-
kak olduğu kadar hâce-i evvel'in bütün bir milletçe ve bütün
bir millet ömrünce alkışlanacak bir vatan hizmeti başarmış ol-
duğu muhakkak ve muvazenede kefe'nin **midhat** tarafında ağır
bastığı da besbellidir.

cenab'ın dediği gibi sanatlı yazı onca aydınlatırken göz
kamaştırıran bir şimşektir. o istiyordu ki her cümle asırlarca zi-
firî karanlıkta bırakılmış türk dimağlarına uygun bir ışık
olsun.

ahmed midhat işte bu sanatın sanatkârı oldu. su, hava gi-
bi eser yaratan bir eser olmayı üstün gördü. umumî terbiye,
halkın uyanması: **ahmed midhat** her vatan kaygısının başına
bunu koydu. bunun için her şeyden bir parça oldu. bir yeğenine
verdiği şu nasihatı okuyalım:

"oğlum, yalnız bir şey öğrenmeli, fakat mükemmel olarak; yahud
her şeyi öğrenmeli, bittabi nakıs olarak! bugünkü halimize nisbetle şu
iki şıktan bence ikincisi müreccahtır; ben sana onu tavsiye ederim; fa-
kat bundan sonra birincisi müreccahtır olacak. sen de evlâdına onu tav-
siye eyle.,

bu tavsiyeler, o takrizler geçen asrın ikinci yarısında bir
nisan yağmuru gibi türkiye kuraklarına yağdı, bir nisan
yağmuru gibi de bereketli oldu. hepsi heder olsaydı yalnız

(*) servet-i fûnun, 30 nisan 1896

naciyi, yalnız **hüseyin rahmi**yi tanıyıp ortaya çıkarmış, ye-
tiştirmiş olması hâce-i evvel'e en büyük mükâfat olarak yeti-
şirdi. halbuki bu gün, hem basın dünyamız, hem eğitim ve
öğretim alanımız yeni yeni **ahmed midhat**lar bekliyor. eski-
sinden daha mesud şartlar altında gelişen bu yeniler için
emekli bir hoca ve emeksiz bir gazeteci olarak dilerim ki
onlar **ahmed midhat**tan daha çabuk anlaşılmalı, yanlış anlaşıl-
malara daha az kurban olmuş bulunsunlar.

sayın bayanlar, baylar,

işte ben böyle düşündüm, düşüncemin sizin düşünceleri-
nizle beraber olduğunu görerek seviniyorum. **ahmed midhat**ın
adına saygı göstererek bu salonu dolduranların şu insana
coşkunluk veren manzarası bana icma-ı ümmetleri hatırla-
tıyor.

şimdi müsterihim ki sizi beyhude yormuş değiliz. o halde
bir kere daha hoş geldiniz diyorum ve yerimi asıl müsta-
haklarına terk ediyorum.

bayanlar, baylar,

ahmed midhata kendi matbaası halkı efendi derdi. o ger-
çekten efendi idi de. şimdi tasvibinize mazhar olmuş bir hiz-
metin ve bu hizmetteki vicdan haz ve huzurunun verdiği cesa-
reti duyuyorum ve hepinize teklif ediyorum: efendinin şu an-
ad üstümüze kanad germiş ruhunu azizlemek için bir dakika
ayakta duralım!

ahmed midhat efendi'nin hayatı üzerine

ihسان sungu'nun konferansı

Büyük Türk muharriri Ahmed Midhat Efendinin doğumunun yüzüncü yılı münasebetiyle bütün bir milletin hâtırasını yüksek bir hürmet halesiyle kuşattığı bu değerli kültür adamımıza başta Sayın Vekilim Hasan - Ali Yücel olduğu halde bütün maarif mensuplarının beslediği şükran ve minnet duygularını yüksek huzurunuzda ifa de şerefi bana teveccüh ettiği için ne kadar bahtiyarım. Bu şerefi bana bağışladıkları için Basın Birliği İstanbul Bölgesi muhterem Başkanı Hakkı Tarık Us'a derin şükranlarımı arz ederim.

Ahmed Midhat Efendi, İstanbul'da küçük, ahşap bir evin basık tavanlı bir odasında, 1260 (1844) de doğmuştur. Annesi Nefise Hanım bekâr çamaşırları diker, babası Bezci Hacı Süleyman Ağa, bunları pazar yerlerinde, cami avlularında satardı. Bu fakir ailenin geliri, küçük Ahmed'in iyi bakılmasına müsait değildi. Ona senede ancak bir yemeni alınıyor, onu da ancak cuma günleri giymesine müsaade ediliyordu. Küçük Ahmed, mahallenin en yaramaz çocuğu idi. Bütün mahalle çocukları gibi mahalleli de ondan yaka silkiyordu. Nihayet mahalle, bu haşarı çocuğun yaramazlıklarına tahammül edemedi. Ahmed tarafından kafası yarılan, burnu kırılan çocuklarla bunların babaları, camları, çerçeveleri indirilen diğer mahalleli, bir hey'et halinde Hacı Süleyman Ağaya müracaat ettiler. Oğlundan çektikleri eziyeti anlattılar; "sirik kadar delikanlı oldu. Eğer onu

simdiden bir baltaya sap edemezsen sonu felâkettir. Hem kendi çeker, hem sana çektirir,, dediler. Hacı Süleyman Ağa, küçük Ahmed'e temiz bir dayak attıktan sonra ertesi günü onu Mısır çarşısında bir dükkâna, boğaz tokluğuna çırak verdi. Ahmed Midhat Efendi, burada hürmetle selâmlamakla sevinç duyduğumuz değerli oğlu Doktor Kâmil Yazgıcı'a bu hâtıralarını anlatırken ilâve ediyor: "babam oraya devam etmeğe mecbur kalmam için evden nafakamı kesti, ben bir dilim kuru ekmek yiyeyilmek için her sabah namaz vakti horozlarla birlikte uyanıp kalkar, ta Boğazkesen'den Mısır çarşısına kadar yayan gider, ağır hizmetlerime başlardım. Hele karda kışta, bu seyahati çıplak ayakla, açık başla ve incecik bir eşvabla titreye titreye yapmak yok mu? Bunun dehşetini hatırlamak beni, insanı buram buram terleten sıcak yaz günlerinde bile titretir. Dükkân sahibi de beni bir esirci yüreksizliği ve insafsızlığı ile çalıştırıyordu. Dükkânı süpürmek, dükkân sahibinin Tahtakaledeki evine günde bir kaç sefer yapmak, öteberi götürmek, odun kesmek, ustanın evine ve dükkâna çeşmeden kova kova su taşımak, hatta ustanın evinin ve dükkânın helâlarını yıkamak her günkü işlerimin arasında idi. Bütün bunları yaptıktan sonra ustaya yardımda da bulunduğum halde günde bir kaç övün dayak yemekten kurtulamazdım. Arasına babam dükkâna uğrar, bizim ustaya sorardı: "Nasıl memnun musun bizim haylazdan?,, Ustam, ihtimal babamın kendisinden benim hizmetime mukabil para istemesinden çekindiği için memnun görünmez, bilâkis beni orada hatır için ve istemiye istemiye tuttuğunu anlatan bir eda ile; "Vallahi nerede ise ümidi keseceğim ; çünkü adam olacağı benzemiyor,, derdi. Bu ziyaretlerin gecesinde de ben bir fasıl da evden ve babamdan dayak yerdim. O kadar dayağa nasıl katlandığıma hâlâ şaşarım. Ustanın evine giderdim; karısı: "nerede kaldın? Ben sana bugün için (erken gel) demedim miydi?,, der, döğerdi. O evde bir sürü iş görüp dükkâna dönerdim. Usta: "Be nsana "evde fazla kalma, çabuk dön,, demedim miydi? der, döğerdi. Kendi evimde de muhtelif vesilelerle babamdan yediğim dayakların haddi, hesabı yoktu. Yalnız anacığım bana bütün bu dayakların acısını avutan sıcak bir şefkat gösterir, çocuk okşamayı bir lâübalilik, bir yüzgöz oluş sayan babamdan gizli beni öper, sever, bazan da babamdan gizli olarak karnımı doyururdu,, Küçük Ahmed, dükkânda aktarlığı gittikçe öğreniyor, dükkâna başvuranların arzularını yerine getiriyor, kendi hususî tertibi olan macunlardan da epeyce bahşış topluyordu. Bir müddet sonra peştemal kuşandı,

yüz kuruş aylığa kavuştu. Bir aralık Ahmed, ötede beride gazete ve kitab okunduğunu gördükçe okuma hevesine düştü: Dükkân komşusu Hacı İbrahim'den ders almak istedi. Dükkân süpürüp temizleme şartıyla Hacı İbrahim kabul etti; fakat Ahmed, ustasını bir türlü razı edemedi. Nihayet akşamları Hacı İbrahim'in evine gidip orada ders almağı kararlaştırdılar. Altı ayda küçük Ahmed okumayı da, yazmayı da elde etti. Gittikçe, zeki Ahmed, Mısır çarşısının en okur yazar adamı oldu. Para ile başkalarının mektuplarını yazarak epeyce para kazanmaya da başladı.

Küçük Ahmed'in ağabeyisi Hafız Ali(1) Ağa' Niş Valisi Midhat Paşa'nın maiyetinde idi. Ahmed'i yetiştirmek üzere Niş'e çağırdı, Midhat Paşa'ya takdim etti. Çocuğun zekâsını takdir eden Midhat Paşa onu hemen Niş Rüşdiyesine kaydettirdi. Ahmed, başkalarının beş senede bitirdiği okulu iki yılda, hem de sınıfının birincisi olarak bitirdi. Okulu sık sık ziyaret ederek öğrencilerin bilgilerini ve zekâlarını yoklayan Midhat Paşa, bilhassa küçük Ahmed'i takdir ediyordu. Bir gün kendisine büyük bir iltifat olarak "Midhat" mahlâsını verdi.

Midhat Paşa bütün öğrencilerle olduğu gibi Ahmed Midhat'la da konuşmaktan ve onunla mübahase ve münakaşaya girişmekten zevk alırdı. Hatta bir gün fransızca bir ibarenin tercümesi dolayısıyla Midhat Efendi ile aralarındaki münakaşa o kadar şiddetlendi ki çocukcağız teessüründen bayıldı, Midhat Paşayı da epeyce telâşa düşürdü.

Midhat Efendi, Niş Rüşdiyesini bitirdiği sırada, Midhat Paşa, Silistire, Vidin ve Niş Eyaletleri birleştirilerek teşkil olunan Tuna Valiliğine 12 Cemaziyelevvel 1281 (13 Ekim 1864) da naklolundu. Midhat Efendiyi de Vilâyet merkezi olan Rusçuk'a çağırdı, kendisini kaleme yazdırdı. Midhat Efendi (Menfa) adlı eserinde diyor ki:

"Kaleme girdim, amma daha dört lakındıyı bir yere getirip kâğıt üzerine koyamazdım. O zamana kadar tahsilim arabi ve farisinin rüşdiyede okunabilecek derecesiyle biraz kozmoğrafya ve coğrafyadan ve bir miktar fransızca ve kendi kendime ettiğim mütalâatın semeresi olarak bir miktar dahi tarihten ibaretti. Ama tahsilin şu hiç yok denilecek derecesi benim için ne kadar büyük olduğunu mülâhaza etmek lâzım-

(1) ahmed midhat'ın büyük oğlu kitabında (ali) demiş, küçük oğlu bende saklı bir yazısında (ibrahim) diye kayd etmiştir; ahmed midhat'ın bir oğluna (ibrahim) adını verdiğine bakarak ben ikinciye doğru buluyorum. — h.t.us

dır. Kendimi allâme-i dehr zannedirdim. Âlemde (bilmek) denilir bir şey varsa o da bende olup her şey benim bildiğim gibidir dâvasında can feda eyledim. Zaten dünyada bildiğim ilimlerden maada ilim ıtlak olunur bir şey tasavvur edemezdik ki.

Elhaletülhazini her şeye meraklı bir adam olduğum gibi çocukluğum da dahi her şeye heves eder ve her heveste ifrata kadar gider bir afacan olduğumdan en deli atlara binmeye, silâh atmaya, sayd ü şikâr arkasında koşmaya can verirdim. Rumeli'nin o şiddetli kışlarında sayd ü şikâr cinnetiyle kırlarda kar üzerinde kaldığım geceler çoktur. İmdi bir çocuk kendi sin ve salının emreylediği mecnunlukların hiç birisinden geri kalmak şöyle dursun cümlesinde ifrat etmekle beraber sair emsalinin beş senede öğrendikleri şeyi iki senede tahsil eder de bütün akranına falik olur ve hatta — söylemesi ayıp olsun amma — mübahasat-i vakiasında muallimini dahi âciz bırakırsa kendisini herkesin fevkında görmez de ne yapar?.

Midhat Efendi, bilgisinin yüksekliğine mağrur olarak boş yere tutturduğu iddialarda bazan bakınız ne kadar ileri gidiyor: Niş rüşdiyesinde sınıfta duvara asılı olan haritada Avrupa, Asya ve Afrika doğuda, Amerika da batı tarafında çizilmiş imiş. Midhat Efendi Tuna vapurlarının birinde Asya, Afrika ve Avrupa'yı batıda Amerikayı doğuda gösteren bir haritaya rast gelince haritanın yanlış olduğunu ileri sürmüş. Vapurdaki yolculardan bazıları Midhat Efendiyi iknaa çalışmışlar; fakat ne mümkün! Midhat Efendi okul haritasındaki katiyete o kadar emin ki bir türlü fikrinden vazgeçirilememiş. Midhat Efendi, bu münakaşadan bahsederken:

"Bu kadar kuvvet elde olduğu ve ol kadar cesaret ve inat bende bulunduğunda halde dâvada mağlûbane teslimiyet benim için mümkün mü olur? Eğer bu mübahasede daha ziyade şiddet göstermiş olsaydılar silâh çekeceğime hiç şüphe yoktu. Hatta serbazlık belyesiyle muahharren küstahlığımı bu dereceye yakınları dahi görülmüştür.,,

Diyor.

Midhat Efendi kaleme devam ettiği müddetçe nazımda, nesirde epeyce ilerliyor; hattâ Mümeyyizleri Ethem Bey, Midhat Efendi hakkında:

Hazret-i Midhat Efendi-i maarif - pişehin
Zahir oldu nazm ü nesr içre olan mahliyyeti;
Hame-i müclz - rakam icad ü r'câz eyleyib
Bin kasiyde yazsa sayandır beray-i Midhati

gibi iltifatlarda bulunuyor.

Midhat Efendi bir taraftan kaleme devam etmekle bera-

ber bir taraftan da Midhat Paşanın tavsiyesiyle Rusçuk'ta Hacı Salih Efendi Medresesine devam ediyor.

Midhat Efendi, kalemle medreseden başka bir taraftan idare meclisinde ve Vilâyet Politika Müdürlüğünde kâtiplik ediyor, bir yandan da Vilâyetin resmî gazetesi olan "Tuna"ya yazı yetiştiriyordu. Dragan Çaknov Efendiden fransızca dersi alması da o sıraya tesadüf ediyor. Midhat Efendi fransızca öğretmeninden bahsederken :

"Dragan Efendiden ettiğim istifade yalnız lisan cihetinden değildir. Bu zat o zamana kadar gördüğüm adamların en fazlı olup bahusus benim fikirci olan şiddetimin derecesini bittakdir ıslâhım için daima iddialarımı cerh ve tezyif ve henüz mesmûm olmıyan mebahis-i âliye-yi gözüme sokarak ve cehlîm yüzüme vurarak bu kadar cehaletle bu derece muannidâne ve musırrane bahsedilemeyeceğini dermiyan ile akaddevam beni mağlûp ve hatta mahkûr ederdi. Fünunun lezzetini değil, belki insan tefennün etmedikten sonra bir mübahasede ağzını bile açamıyacağını, bu zat bana ispat eylediğinden ve lisanımızda fünuna ragıp olan bir adamın ihtiyacını tesviye kâfi kitab bulunmadığından artık var kuvvetimi fransızca verip çalışmaya başladım.,,

Diyor.

Midhat Efendi bir buçuk sene zarfında okuduğunu anlayacak kadar fransızcasını ilerletiyor. Bir taraftan da var kuvvetiyle kitab okumaya kendini veriyor. Bu kadar çeşitli ve yorucu işler arasında Midhat Efendi sefahate de bol bol zaman buluyor. Kendisini dinliyelim:

"Sefahatim bir cihet ve surette münhasır değildi. Cihet cihet idi. Mütenevvi alâkaların bir kağı bendi cem'olurdu. En bayağı bir heves-i sefihane uğrunda can vermek benim için işten bile değildi. Zira hayat dedikleri şeyin kıymetini henüz tasavvur bile etmiyordum. Nasıl tasavvur edeyim ki, kendim için bir ömür, o ömür için bir sureti maişet olabileceği ve olmak lâzım geleceği henüz zihnime vürud etmeyip istikbal için mütalâatım yarın sabah medrese dersini aldıktan ve Hükûmetçe olan işleri bitirdikten ve akşam üzeri Dragan'dan fransızca dersini gördükten sonra dizimden yukarıya âdetâ kasıklarına varan Macar çizmesini giyip ve kol kalınlığında bastonumu koltuğumun altına alıp filân yere gitmeye kadar varabilirdi. Hiç bir gün vaki olmamıştır ki ömrümün bir hafta sonrası için bir güne mütalâada bulunayım.,,

Midhat Efendinin çocukluğundan beri nahif olan bünyesi Rusçuk'ta geçirdiği yorucu ve ypraticı hayata dayanamadı. Çok zayıf düştü. Hekimler hava değiştirmesi için kendisini Zıştoy'a gönderdiler. Fakat Midhat Efendi hayat tarzını değiştirmeyi için bu hava tebdilinden istifade edemedi. O sırada Sof.

ya'da hükûmetçe bir Alman mühendisine yaptırılan ıslahhâne ve fabrika binalarına nezaret etmeğe Midhat Efendinin ağabeyisi memur edilmişti. O da Midhat Efendi'yi tercüman olarak yanına getirtti. Midhat Efendi sayısı ikiyüzü bulan kitaplarını da beraber götürdü. Hovardalık hayatı da bir taraftan bütün şiddetiyle devam ediyordu. Onun sefahat hayatı ailesini ciddi olarak düşündürüyordu. Nihayet annesi ile kardeşleri kendisini evlenmeye icbar ettiler. Ancak Midhat Efendi henüz on beş günlük evli iken Vilâyetçe Rusçuk'a çağırıldı. Rusçuk'ta yine eski serseri hayatına kavuştu. Bir gün ağabeyisinin kendisine ısmarladığı ve üç beş defa da tekid ettiği bir işi yapmadığından dolayı aralarında çıkan münakaşa müthiş bir kavga ile neticelendi. Midhat Efendi bunun üzerine derhal kardeşinin evini terketmeye mecbur oldu. Bir parasız sokakta kalan Midhat Efendi, yaptığına pişman olmuştı. Fakat ağabeyisinden gidip af istemeyi bir türlü kibirine yediremedi. İntihara karar verdi. Fakat kendisini tanıyanlar işin farkına vardılar. Onu bu fikirden zorla vazgeçirdiler. Bir tanıdığın tavsiyesiyle Tapu daireesinde küçük bir ücretle Tapu defterleri doldurmağa memur edildi. Her gün doldurduğu defterlere karşılık eline epeyce bir para geçmeğe başladı. Bir gün Muhacirin Komisyonu Reisi Şakir Bey (Anadolu Umumi Müfettişliğinde bulunmuş olan Şakir Paşa) kendisine rastgeldi. Ne ile meşgul olduğunu sordu. Midhat Efendi Tapu defterleri doldurduğunu söyleyince Şakir bey bu işin ona yakışmıyacağını anlattı ve kendisini zorla eve götürdü. Midhat Efendi, Şakir Bey'in evinde kaldığı ilk geceden bahsederken:

"Her akşam olduğu gibi o akşam dahi kadın erkek bir hayli misafirler geldi. Çalgı çalındı. Şarkı çalındı. Oyun oynandı, gülündü, söylendi. Kitap okundu. Şiirden, inşadan, tiyatrodan, teliften, tahrirden bahisler edildi. Zaten böyle şeyleri sevmez olmadığım için ne kadar mütelezziz olduğumu tarif edemem. Misafirler gittikten sonra hanenin en büyük ve en güzel odasında bizim için tedarik edilen yatağa girmek üzere bey ve refikasıyla vedalaştık. Meğer beyin kütüphanesi dahi o odada imiş. Epiyce zamandan beri kitap görmemiş ve binaenaleyh tahassürümü anttırmış olduğumdan yatağa iltifat etmeyip kütüphanenin önüne oturdum; karıştırmağa başladım.. Bir hayli müddet karıştırdıktan sonra elime Molière'in külliyyatını alıp yatağa girdim. Bir adamın elinde Molière'in külliyyatı bulunursa en güzel parçasını aramağa kalkışmak abestir. Çünkü her sahifesi eserinin en güzel parçasıdır. İlk açışta rastgeldiğim Mariage Forcé yani (İzturari Nikâh), olmağa okumağa başladım. Kana kana okudum.,,

Diyor. Sabahleyin Şakir Bey, Midhat Efendinin odasına ge-

liyor: "İşte sana bir oda. Kitaplar dahi yanbaşında. Gündüz istediğin yerlerde gez. Akşamları buraya gelmeli. Vekiliharcın odasında sürünmek sana lâıyk değildir. Yazı yazmak istiyorsan, Tapu yazma, yazı yaz. Telif et, tercüme et. Senin telif ve tercüme olan istidadın meydandadır. Bu yolda nam alırsın, şan kazanırsın., diyor. Midhat Efendi ilâve ediyor:

"Şakir Bey'in bu sözleri içinde zihnimin bir ehemmiyet-i mahsusa ile telâkki eylediği şey telif ve tercüme kelimeleri idi. Vakıâ zilletimi nazarımda gayet müthiş gösterip beni yola getirmek için daha pek çok sözler söyledi ise de cümlesinin kuvveti şu iki kelimeciğin kuvvetiyle tekkabül edemedi. Zira akşam kendi mahsul-i kalemi olarak bir tiyatro oyununu okudu ki Hélène'in Paris tarafından kapılıp Troie'ya götürülmesi üzerine Ağamemnon rıyasetiyle Troie üzerine hücumunu tasvir ediyordu. Pek ruhlı bir surette yazılmış olduğu için gayet beğenmiştim. Hem de gıptakeşâne bir hisle beğenmiştim. Bu sabah telif ve tercümeye dair işittiğim kelimecikler o hissi tekrar gıcıklaştığı için zillette sebat hususundaki inadımı mağlûp olmuş gördüm. Derhal Zor Nikâh'ı tercümeve başlayacağımı vadettim ve başladım.,

İşte elli yıl kalemi elinden düşürmiyen büyük Türk muharriri bu suretle eser yazmağa başlıyor.

Midhat Efendi, Şakir beyin evinde üç dört ay kaldıktan sonra eşini de oraya getiriyor. O sırada Tuna İdare-i Nehriyesi Reisliğine tayin edilen Şakir bey, Midhat Efendiyi Sandık Emmini nasbediyor. Tolu'dan Vidin'e kadar Tuna sahillerinde işleyen vapurlarda bile satanların hesaplarını, vapurdan vapura aktarma ederek Midhat Efendi görüyor ve onlardan topladığı paraları Rusçuk'taki merkeze teslim ediyor. Bir gün sandığın hesabı görülünce noksan değil fazla çıkıyor. Bunun üzerine Midhat Efendi — kendi tabiriyle — "nefsini azil., ediyor. Şakir Bey, bu hareketin çocukluk ve tecrübesizlik olduğunu Midhat Efendiye iknaa çalışıyorsa da muvaffak olamıyor. O sırada Midhat Efendi, İstanbula tayin edilen Tuna başmuharririnin yerine başmuharrir oluyor. Bir taraftan da Ziraat Müdürlüğü kâtipliğini yapıyor. Midhat Efendi diyor ki :

"1750 ye varan maaş benim için irad-i Karun demektir. Evde bir kocakarı ile bir de karı ve koca. Her arzu yerini bulduğu halde, masraf maaşın nisfina varmaz. Akende bundan büyük bahtiyarlık mı olur? Avrupadan, İstanbuldan, bilcümle vilâyattan gazeteler gelir, kitaplar çoğalır. Tuna gazetesi haftada iki defa çıkıp her nüshasını yazmak için üç saatten ziyade vakte muhtaç değilim. Bakıy evkatım mütalâaya sarf olmuyor... ,

Midhat Efendi'nin Tuna başmuharriri olması gazetecilik hayatına kendini ilk verişidir demektir. 19 uncu asırda Türkiyenin

yetistirdiği en verimli gazetecinin, gazetecilik hayatına atılışından kendisi ne kadar sevindiyse, hepimizin onun kadar belki daha çok sevinmemiz lâzımdır. Midhat Efendinin Tunadaki yazıları İstanbul'da da çok dikkati çekti. O tarihte çıkan İstanbul gazetelerinde Tuna'dan alınmış yazılara sık sık tesadüf edilir. Bilhassa Terakki gazetesinin 7 Şaban 1285 (21 Kasım 1868) de çıkan ilk sayısında vatandaşlarla yaptığı bir hasbihal üzerine Tuna gazetesinde Midhat Efendinin yazdığı mütalâaları Terakki 3 Ramazan 1285 (17 Aralık 1868) tarihli 23 üncü sayısına aynen ve takdir ile aldı. Türkiye ile Yunanistan arasında Girit meselesi dolayısıyla çıkan ihtilâf üzerine Türk gazetelerinin Yunanistan'a icabederse harb ilân edilmesi hakkında yaptıkları neşriyate karşı Alman gazetelerinin iki millet arasında muharebe açmak kan dökmek demektir; kan dökülmesini istemek medeniyete uyar mı? Yolunda yazdıkları sözlerle, Midhat Efendi tarafından Tuna gazetesinin 341 sayılı nüshasınad neşredilen ve Terakki gazetesinin 12 Şevval 1285 (25 Ocak 1869) tarihli 57 inci sayısına da alınmış olan cevap Mithat Efendinin ilk parlak yazısı sayılabilir. Midhat Efendinin bu cevabı İstanbul'da o kadar takdirle karşılandı ki matbaacı Filip Efendi imzasiyle kendisine 17 Şevval 1285 (30 Ocak 1869) da yazılan bir mektupta "afitab-i cihantabın saha-i gabrayı tenvire tenezzülü kabilinden olmak üzere., İstanbul'a gelmesi rica edildi ve geldi. Şi takdirde "mingayrihaddin maaşca tensip buyrulacak miktarın naizâne takdiminde kusur., olunmıyacağı temin edildi. (Mektubun sureti Basiret gazetesinin 12 Rebiülevvel 1288 (1 Haziran 1871) tarihli 379 uncu sayısında.)

Midhat Efendinin Tuna gazetesi muharrirliği sekiz ay kadar sürdü. Midhat Paşa'nın 15 Zilkade 1285 (27 Şubat 1869) tarihinde Devlet Şûrası Reisliğinden Bağdat Valiliğine nakledilmesi ve Paşanın Şakir beyi Bağdat Merkez Mutasarrıflığına alması Midhat Efendinin seyahat hevesini gıcıklaştırdı. Kendisini de maiyetine alması için Midhat Paşaya bir mektup yazdı. Paşa'dan müsbet cevap alınca hemen İstanbula geldi. Midhat Paşa kendisini Bağdat'ta bir matbaa kurmağa memur etti. Midhat Efendi İstanbul'da kaldığı müddetçe matbaa için lüzumlu bütün vasıtaları temine çalıştı. Maiyetinde yetistirdiği istidatlara çok verimli ve feyizli birer meslek hayatı kazandırmakta Mülkiye Okulu kadar hizmet etmiş olan Midhat Paşa, aralarında Midhat Efendi de olduğu halde sayısı (104) ü bulunan maiyeti ile beraber 21 Mart 1869 da Talia vapuru ile İstanbul'dan İskenderuna hareket etti. Halep ve Diyarbakır yolu ile 30 Nisan 1869 da Bağdata muvasalat edildi. Bağdat'ta

Midhat Efendi Vilâyet matbaasını kurdu ve "Zevra,, gazetesi- ni çıkarmaya başladı. Bağdat, Midhat Efendinin fikrî inkışa- fını temin için önemli bir muhit oldu. Midhat Paşanın politi- ka memuru olarak Bağdat'a beraber getirdiği Reşsam Ham- di Bey (İstanbul Müzesi eski Müdürü) , Midhat Efendi üzerin- de en çok tesir bırakan adamdır. Midhat Efendi anlatıyor:

"Bahs ü cüdâle merakımız malûm a! Biz kemal-i acz ü iftikarımızla beraber bu zat ile pençe pençeye geldik. Mücadele değil minazaa ve muharebe derebelerini bulduk. Kendisi bizim tahsili hiç rütbesinde gö- rerek bizde kuvvetlice bir zekâdan başka meziyet bulamadı. Cehlimin bu bahiste de yüzüme vurulmasından badi-i emirde muztarip kaldımsa da artık sebkât eden tecrübelerim bu yolda dahi bize bir istifade ka- pısı açılacağını irae etmesiyle memnuniyetim ızdırabımı takip eyledi. "Birader, eğer gerçekten tevşu-i malûmata merakın var ise bazı esaslı kitapların esamisini vereyim. Paraya acıma, bunları celbat, oku. Me- abhiste tamık et, ondan sonra işe karış,, dedi. ve bu fikir bence de sevap görülmekle bir liste tanzim eyledimse de Avrupa'dan Bağdad'a kitab celbi bence mümkün olamadığından yine kendisi Paris'e sipariş ederek bir hayli kitaplar getirtti. Doğrusu ya gerek bu kitablardan ve gerek mirimumaileyhin sair mübahasatından ettiğim istifadenin her za- man teşekkürüne borçluyum.,,

Midhat Efendi, bundan otuz sene sonra bir münakaşada Kemal Paşa zade Sait beye cevap verirken sırasını getirerek Hamdi beye ne kadar borçlu olduğunu şöyle anlatıyor:

"Bahtiyar imişim ki 22-23 yaşında bu üstad-i hakîniyle mülâki ol- dum. Kendileri yed-i meharetlerini asıl fırsat ile tezyin ederek hâmeye çendan el sunmadıkları halde, millet-i Osmaniye Ahmedî Midhat gibi bir hizmetkâra nailiyetten dolayı şayet lûtfen ve tewazuan bir teşekküre lüzum görecekt olursa onu Hamdi bey efendi hazretalarına etmelidir.. O zaman sekiz on seneden yani ondört yaşından beri şiir söylemekte idim. Arşın boyu kasidelerim, mesnevilerim vardı. Gazellerden, kıtalar- dan istesem günde on beş yirmi tanesini tasni edebiliirdim. Bir hüner olmak üzere bunlardan hazılarını Hamdi beye gösterdiğim gün o za- man henüz Paristen avdet eylemiş olmak hasebiyle hakikaten Parisien ıtlakına şimdikinden pek çok ziyade cesban olan tavrı lâtifiyle lisan-ı muahezeye kuvvet vererek: "Être Poète... Mais c'est mettre un nom de plus à la suite de tous ces noms d'imbéciles figurant dans le Tezkere-i Chuara.,, dedi. "Şair olmak mı? bu, Tezakiri Şuarada görülen bunca esa- mî-i matuhane bir isim daha ilâve etmek demek olur.,,

Midhat Efendi, Bağdat'ta Mehmed Bakırcan Muattar adlı bir İranlı'dan da çok istifade etmiş ve Kur'an tefsirini bu zat- tan okumuştur. Midhat Efendi Bağdada varalı bir buçuk sene geçince Basra Mutasarrıflığında bulunan ağabeyisi Hafız Pa-

şa vefat etti. Bu ölüm, Midhat Efendinin karşısına feci bir ha- yat ve maişet meselesi çıkardı. Ağabeyisinin ölümü ile Basra- da, Bağdatta ve İstanbulda Midhat Efendinin bakmak zarure- tinde kaldığı aile efradının sayısı on beşi bulmuştu. Bunlardan Midhat Efendinin daima kardeşim diye bahsettiği hemşireza- desi(*) ve süt kardeşi, Mehmed Cevdet'ten başkası kadın ve ço- cuktuk. Mehmed Cevdet de henüz tecrübesiz bir gençti. Midhat Efendi ailesini İstanbula gönderdi. Kendisi Bağdat'ta sekiz ay daha kaldı. Bu müddeti nasıl geçirdiğin bakınız nasıl anlatıyor:

"Familiyamı İstanbula aşırıktan sonra Bağdat'ta sekiz ay kadar müddet-i ikametimizde geçirdiğimiz ömür, âlemde hiç bir kimseye mü- yesser olmamış idğini dava etsem mazur görüldürüm. Bir güzel haneyi gözüniüzün önüne getiriniz. Her levazımı mükemmel. İçinde dört nefer bekâr var. (Bunlar Midhat Efendi, Raif Efendi (Köse Raif Paşa), res- sam Hamdi Bey, Fevzi Bey (Paşa) dördünün dahi fikirleri o kadar müt- tehit ki hangisi her neyi arzı etse diğer üçü de o arzuya müsterek çı- karlar. Uşaklar, hayvanlar, hasılı her şey müsterek. Bir maişet ki dört kardeş bir yerde bulunsa bu kadar muntazam, bu derece müttehit yaşıya- mazlar. Kitaplarımız var; okuruz, yazarız. Piyanomuz var; çalarız, ça- gırırız. Fotoğrafya takımımız var; türlü türlü resimler yapar, eğleniriz. Bununla beraber umur-i memuremizi dahi ifa ederiz.. Telif ve tahrir- e olan hevesimin en ziyade inbisatı şu âlem-i huzur ü istirahatte görül- müştür. Kışad olunan mekteb-i Sanayi şakirdanına tedris için kaleme alınan (Hacı Evvel) risalesinin birinci ve ikinci tabırları orada neşredil- diği gibi "Kissadan Hisse,, risalesinin ilk tabı orada vuku bulduğundan maada muahharen Dersaadet'te "Letaif-i Rivayat,, serlevhasıyla neşrolu- nan küçük romanlardan bir takımı dahi Bağdatta yazılmıştır.,,

Midhat Efendi Hamdi beye olan minnettarlığını bu münase- betle de teyid ediyor:

"Telifin şu ilk halinde Hamdi beyin delâletinden daima istifade eyler idim. Yani diyebilirim ki eğer mumailayhin beni dürtürcesine teşvikatı olmasa idi daha beş on seneler geçerdî de ben muharrir olamazdım. Bar- zı Avrupa muharrirlerinin asarını okur ve bunların en güzel yerleri gel- dikçe (şurasının tercüme ve tahlili mümkün müdür? Mümkünse yap bakalım.,, diye beni tahrir eder, yaptığım şeylerin noksanını bihakkın bulup ve gösterip islâhına delâlet eyler idi. Kendisi Avrupada bir takım büyük muharrirleri ve sanatkârları görmüş ve daire-i hususiyetlerine girmiş olduğundan bunların emr-i telifte hangi tariki iltizam eylemiş ol- duklarını hikâye ile beni daima irşad eylerdi. Elhasıl ömrüm oldukça mirimumaileyhe müteşekkîr ve minnettarım.,,

O sırada Maarif Nazırı Saffet Paşa, Sibyan okulları için bir takım kitapları müsabakaya koydu. Midhat Efendi evvelce

(*) Üvey hemşirezadesi — h. t. us

Bağdat Sanat Okulu için yazıp Bağdatta iki defa bastırıldığı Hâce-i Evvelin üçüncü tab'ı için hazırladığı müsveddeleri Maarif Nezaretine takdim etti. Saffet Paşadan iltifatlı bir cevap aldı. Bunun üzerine İstanbulda artık kalemiyle geçinebileceğine kanaat getirdi ve bu niyetle İstanbulla dönmeğe karar verdi. Saffet Paşa Maarif Nazırlığından çekilirse yerine geçecek Nazırın okul kitablari işini selefi kadar tutmaması ihtimalinden bahsederek Midhat Efendiyi İstanbulla gitmekten vazgeçirmek istiyenler oldu. Fakat kendisi "ben Tuna ve Zevra gazetelerinin nail oldukları rağbet ve tahsinden kat'ı nazar, eğer henüz İstanbulda rağbet kazanabilecek bir muharrir olmamış isem işsiz kalır mıyım? Amma kendime efendi ve zahir ve hami addedecek hiç kimseyi tanımamakta imişim. Şu hal olsa olsa memuriyetsiz kalmaklığımı istilzam edebilir. O halde pek alâ arzuhalci olabilirim. Bundan maada elimde bir sanat var. O is ematbaacılıktır. Mürettibliğinden makinacılığına kadar her suretini bilirim. Tembel değilim. Miskin değilim. Artık İstanbulda ben de geçinememsem kimsenin geçinememesi lâzım gelir.,, diye düşündü ve İstanbulla avdet kararından dönmedi. Midhat Paşa istemiye istemiye ayrılmasına muvafakat etti.

Midhat Efendi 1871 ilkbaharında bir buçuk ay süren yorucu bir yolculuktan sonra İstanbulla gelince ilk işi Tahtakaledeki evinin içinde bir matbaa kurmak oldu. Letaifi Rivayat serisinden Suizan, Esaret, Gençlik ve Teehhül, Felsefe-i Zenan, Gönül, Mihnetkeşan, Fırkat kitaplarını basmağa başladı. Midhat Efendinin hal tercümesine ziynet ve şeref veren bir olaydır ki basacağı kitapların kâğıdını sırtında kendi taşır, kendi tertip eder, aile efradının her biri de basılmasına, ciltlenmesine ve satılmak için tütüncü İranlılara dağıtılmasına iştirak ederdi. Midhat Efendi bunu anlatırken :

"Zira gayet fakirâne yaşadıkdan sonra kuvvei maliyemiz amele istihdamına müsaade etmezdi. O zaman İstanbulun öyle bir zamanı idi ki telifat-i cedide fikri hemtüz münteşir olmamış bulunduğu misillü halkın bunlara rağbet edib etmiyeceği dahi meşkûk ve belki külliye meşhul idi. Hâce-i Evvel cüzümlerinden ve Letaifi Rivayat serlevhalı hikâyelerden onar yirmişer tane satabilmek, yani kâğıt bahasını bile çıkarmamak menzilesinde kaldığımızı familya halkı görünce şikâyetle bşaladılar. Çocukluk zamanındaki çılgınlıktan bakiye bir cesaret-i müfritiye muhafaza etmekte olduğumu arzylemiş idim. Tahrinde ve matbaacılıkta beni devamı sevkedenden şey bu cesaret olduğu cihetle o zamanki cesaretimi kerih görmeğe yüreğim razı olmaz. Telifatın gösterdiği takatgüdaz zararlara o zamanki halimizle karşı durabilmek muhâl olduğu cihetle haricîten başka işler aramağa dahi mecburiyet elverdi.,, işte bu aralık idi ki Basiret gazetesine intisab eyledim. O zaman gazete-i mezkûrun

daire-i iktidarı şimdiki nisbette olmayıp pek dar idiyse de hizmetim mukabili olarak aldığım ücret beni memnun edebilirdi.,,

Midhat Efendiyi memnun eden bu ücretin ayda 10 altın olduğunu Basiret sahibi Ali Efendi hâtıralarında anlatır. Midhat Efendi diğer taraftan Bağdat arkadaşlarından Feyzi Paşanın delâletiyle Ceride-i Askeriyye muharrirliğini de aldı. Fakat Midhat Efendi neşriyatının zararını telâfi etmek için diğer gazetelere yazı yazmağa da mecbur oluyordu. Matbaası evine sığmayacak kadar genişleyince Asmaaltındaki Camlı Handa büyücek bir oda tuttu. İşini ilerletti. Yine kendisini dinleyelim:

"Bir yandan harice hizmet ve diğer taraftan telifatı ve matbaacılığı ileri götürmeye gayret ederek beş altı ay daha envai suubata göğüs verdikten sonra Babiâli caddesi üzerinde vaki büyücek bir daireyi matbaa ittihaz edebilecek kuvveti ihraz eyledim.,,

"Bu suretle Babiâli caddesinin ilk matbaasını Midhat Efendi açmıştır. O vakte kadar İstanbulun üçra yerlerine sığınmış olan matbaacılığı Babiâli caddesine nakletmesi yüksek makamlarca dikkati çekeceği ve başına büyük işler açabileceği dostları tarafından kendisine ihtar olundu. Bereket versin ki dinlemedi. Matbaaya fransızca harfler de getirerek işini büyüüttü.

Midhat Efendi'nin gazetecilik hayatına dönelim: "Basiret,,in 24 Nisan 1871 tarihli sayısında Bağdat yolculuğunu anlatmağa başladığımız gördüğümüz Midhat Efendi'nin "Basiret,,te çıkan diğer yazılarında, büyük muharririn bütün meslek hayatında takip ettiği fikirlerin ilk izleri seçilir. 4 Cemaziyevvel 1288 (22 Temmuz 1871) tarihli "Basiret,,te bir milletin geçmişteki mefahiri ile öğrenmeğe hakkı varsa da asıl bu mefahirden, o milletin tutacağı ilerleme yolunda hızlandırıcı bir kuvvet olarak faydalanması lâzım geleceğini ortaya koyuyor. Tanzimat tan beri geçirdiğimiz inkılâp mühim olmakla beraber bunun ihtiyacımıza kâfi gelmediğine dikkati çekiyor. Basiret'in 425 inci sayısında çocuklarımızın aldığı terbiyenin fenalığına işaret eden Midhat Efendi gazetesinin 432 inci sayısında bizde maarifi tamim etmenin zarurî olduğunu anlatıyor.

Midhat Efendinin Basiret'te çıkan en dikkate değer yazıları, Osmanlıcanın ıslahı hakkında ileri sürdüğü fikirlerdir.

(Basiret) in 23 rebiülevvel 1289 (1 haziran 1872) tarihli sayısında (bir varakacık) başlığı altında çıkan bir yazıda İstanbulda topu topu beş gazete (Basiret, Hakayüklvakayi, Ruzname-i Ceride-i havadis, Diyojen, Lâtaifi Asar) çıktığı halde bunlarda halka yarayacak yazılar bulunmadığından, ifadelilerinin de halkın anlayacağı şekilde olmadığından şikâyet

edilmiştir. Aynı gazetenin 27 Rebiülevvel 1289 (5 Haziran 1872) tarihli sayısında Ahmed Midhat Efendi (bir varakacık) dan bahsederek :

"O varakada en ziyade ehemmiyetli gördüğüm şey, vazılan sözü okuyana anlatmak meselesi olduğundan bunun üzerine bir kaç söz söylemek arzusundayım.

En evvel kalem sahiplerine şunu sormak isterim ki bizim kendimize mahsus bir lisanımız yok mudur? Türkistanda söylenmekte bulunan türkçeyi gösterecekler, öyle değil mi? Hayır, o lisan bizim lisanımız değildir. Bundan altı, yedi asır mükaddem bizim lisanımız idi. Fakat şimdi değil. O türkçe bizim lisanımız olmadığı gibi Arabi ve Farsı dahi lisanımız değildir. Amma denilecek ki bizim lisanımız herhalde bunlardan hariç olamıyor. Anladık; hariç olamadığı gibi dâhilinde de sayılmıyor. Türkistandan bir Türk ve Necitden bir Arap ve Şirazdan bir Acem getirsek edebiyatımızdan en güzel bir parçayı bunlara karşı okusak hangisi anlar? Şüphe yok ki hiç birisi anlayamaz. Tamam. İşte bunlardan hiç birisinin anlayamadığı lisan bizim lisanımızdır diyelim. Hayır, onu da diyemeyiz. Çünkü o parçayı bize okudukları zaman biz de anlayamıyoruz. Vakıâ anlayabilenlerimiz var. Meselâ yediyüzbinden ziyade İslâm bulunan İstanbul şehrinde onu anlayabilecek yedi kişi elbette bulunur.

Fakat yüz binde bir kişinin anlayabildiği lisana biz millet lisanı diyebilecek miyiz? Eğer kendimizi sıkıp da arayacak olsak İstanbulda yedi tane gince bilen dahi bulunabilir. Hattâ yedi değil belki yediden ziyade fransızca bilen dahi vardır. Ancak yedi bin kişinin fransızca bilmesinden ötürü Fransız lisanı bizim millet lisanı olamıyor. Bu halde İstanbulda yedi kişinin o mahut lisanı bilmesinden dolayı bize millet lisanı olabileceğini iddia eden bulunabilir mi? Pek alâ, ne yapalım? Lisansız mı kalalım? Hayır. Halkımızın kullandığı bir lisan yok mu? İşte onu millet lisanı yapalım. Vakıâ bir kaç senedenberi gazeteler açık yazmağa başladılar. Yedi kişi değil yediyüz kişi bile şimdi gazetelerin yazdıkları şeyi anlayabiliyorlar. Oh ne alâ şey! Bu halde bir gayret daha etmeli. Yazılan şeyleri yedi bin kişiye ve eğer benim istediğim kadar gayret edilirse yedi yüz bin kişiye kadar anlamlı. İstedğim gayret ise küçük bir şeydir. Arapça ve farsçanın ne kadar izafetleri ve ne kadar sıfatları var ise kaldırırsek yazdığımız şeyleri bu gün yedi yüz kişi anlayabilmekte ise yarın mutlaka yedi bin kişi anlar. Şimdiki halde en açık söyledığımız söz (Devletimizin himematı mahsuse terakki perveranesi,, değil mi? Bunu İstanbulda sekiz senecek olsun Babıâliye devam etmemiş olan bir Osmanlı anlayabilir mi? Fakat "Daima ilerlemeye çalışan devletimizin himmet ve gayreti,, denilse elbette daha çok anlayan bulunur. Vakıâ dimağlarına eski lisanın lezzeti bulamış ve bu lezzet neden ibaret bulunduğunu kendileri

dahi anlayamamış olan bir kaç kimse benim tavsiye eylediğim kitabete "artık bu da pek kaba bir türkçe!,, diye kusur bulacakları şüphesizdir. Lâkin bunda hak kazanamazlar. "kaba osmanlıca,, derler ise doğru söylemiş ve fakat bu söz ile bizi yine ayıplayamamış olurlar. Çünkü bizim ihtiyacımız ne kaba arapçayadır ve ne de kaba farsçayadır. Kaba Osmanlıcaya muhtacız. Bir adamın muhtaç olduğu şeyi ele getirmesi dahi hiç bir vakitte ayıp sayılmaz. . . .

"Basiret,,in 29 Rebiülevvel 1289 (7 Haziran 1872) tarihli sayısında "Osmanlı lisanı,, başlığı altında Midhat Efendi aynı mevzua dönüyor:

"Zikrolunan lâyhada lisanımızdan arabî ve farisî izafetleri ile sıfatları kaldırırsak lisanımızın bir kaç senedenberi kesbetmiş olduğu sadelikten daha ziyade sadeleşeceği beyan olunmuştu. Bu bir ehemmiyetli sözdür ki ondan yalnız bir kerre bahsetmek kifayet etmeyip dikkat ve ehemmiyet gözünün önünde tutmağa lâyıktır ve daha doğrusu yalnız dikkat ve ehemmiyet gözünün önünde tutmak dahi kifayet etmeyip adeta bunu herkesin kabul edivermesi lâzım ve vacıbdır. Lâkin biz yalnız bununla dahi iktifa etmeyip işin bir derece daha ilerisine gitmek istiyoruz.. Belki de fikrimize itiraz edenler bulnuur. Ancak bizim davamız (lisan demek lâf söyleyecek adamın söylediği sözü karşıındaki adama anlatabilmesine vasıta olan şeydir) tarifi üzerine mebnidir.. Bizde tahsil usulü güçtür deniliyor. Evet güç olur ya! Çünkü lisanımız çok şeyleri tahsile lüzum göstermektedir. Sarf, nahiv, mantık, maanî, bedî', beyan öğrenmeli ve bunları Arap lisanı üzerine öğreneceğimiz için mahyetinde bir de arabî tahsil etmeli ve farisinin sarfını öğrenmedikten sonra yine türkçe öğrenememiş olacağımızı dahi gözönünden uzak tutmamalı. Şimdi bir kerre insafla düşünelim. Türkçenin bu kadar şeye ihtiyacı nedir? (arapçanın nahiv bahislerinden bahseder) bu meseleler Osmanlı lisanının ne işine yarar? Evet yarar. Eğer Türk yıl daha (Mabihiliftihar ve l'ibtihac) tabirini kullanırsak. ("ma,, ma-i mevsul, "biht-i" deki "be,, harf, "h,, zamiri "ma,,nın zımında olan şeye raci. Onun mütaallâkı mahzufdur. "Yekünü,, veyahut "yuhas-silü,,dür. "Eliftihar,, daki eliflâm harfiftariftir, falandır diye tekmil nahvi bu tâbire sığdırmak ve ondan sonra "mabihiliftihar velibtihac,, ne demek olduğunu anlamak icabeder. Biz lisanımızı daha ziyade sadeleştirmek için arabîden ve farisîden sıfatlarla izafetler gibi en esaslı olan ve türkçe için şimdiye kadar en elzem ve en ziyade ehem zannolunan kaideleri atarsak "keen lemyekün hükmine girdi", ve "ma-wuzialehyi,, ve "binaenalâzalik ve elhaletühazihi,, gibi sırf arapça olmasından dolayı osmanlıcaya hiç bir münasebeti bulunmayan tabirâtı bütün bütün unutmak dahi bizim için işten bile değildir. İmdi bir kere lisanımız şu suretle sadeleştirilirse artık mantık ve maanî ve bed'i ve beyanı arabîden öğrenmeye hacet kalır mı? Mantık her lisanın kendi-

sine mahsus olmak ve lisanın hükmü üzerine olacak tesiratını o lisanın kendisine mahsus şivesi mucibince göstermek lazım olduğunu bilmiyen bir adam olabilir mi? Lisanımız yukarıda gösterildiği veçhile sadeleştikten sonra türkçeye mahsus bir mantık, maani falan yapılmak kolay bir şey kalır.

Midhat Efendi Arap gramerinde alacağımız cihetleri izah ettikten sonra:

"Meselâ Topçu Mektebinde bulunan bir çocuk (mermi) aslından (mermevi) idi, bilmem ne oldu gitti de (mermi) kaldı; bunun lügatce mânası atılmış demektir. İstilahça mânası dahi top ve tüfek danesi demek ve bu koca bir tarife girişmeğe hiç bir mecburiyet yoktur. Eğer gülle ve kurşun, yahud dane demek kifayet etmez de mutlaka arapça olarak (mermi) demek dahi lazım gelirse mermi demek top ile atılan dane demektir deyivermeli. Bundan sonra canı istiyenler yine derin okusun; isterse sırf arabça söylemeğe çalışsın ve söylesin; fakat bakkal veyahud makineci veya asker olacak bir çocuğu öyle bir mecburiyet altında bırakmayıp kendisi Osmanlı olduğu için Osmanlı lisanının tahlisinde hür bırakılmalıdır.,

Diyor:

Midhat Efendi, dâvasında ısrar ediyor. (Basiret)in 5 Rebiülâhır 1289 (12 Haziran 1872) tarihli 645 inci sayısında (Hakayık-ül vakayi) gazetesine hitaben (Hakayika ariza) başlığı altında bakınız ne diyor:

"Ey Hakayık. Geçen 584 numaralı nüshanda (Medeniyyet) namıyla yazmış olduğun bendi okudum.

... En evvel sana şunu sorarım ki sen bu bendi kimler okusun ve hükümünü kimler anlasın diye yazdın? En büyük kâtibler ve en çok arabça ve farsça bilenler okusun ve anlasın diye yazmış olduğunu beyan edemezsin ya! Çünkü kalın yazının alt tarafında "umumun menafii için,, diyorsun. Pek alâ, umum senin bu bendinle ne demek istediğini nasıl anlasın? Halbuki bu bendin ibaresinde iltizam etmiş olduğum tâbirleri husus dahi anlayamaz zannederim. Muradın yalnız zikrolunan bend, Osmanlı dilinin arzu olunan sadeliğine münafi olduğundan bahsetmek degildir. Bunun şimdiki halde Osmanlıların beğenmedikleri eski kitabete dahi mugayir olarak kaleme alındığını göstermektedir. İşte sana başlıca iki misal:

Birincisi — ... insana politika hayvanı denilmekte ise de bu tarifi ağyarını mâni olmadığı vasıl-i mertebe-i yakın ve insana politika ve terakkî hayvanı denilmek iktiza ettiği müttefekun aleyhi kıbarî hükemay-i mütâahhırin olmuş.,

İkincisi — "... Gözönüne alsa müteselli ve emin, kani-i inkılâbat-i ittihadîye-i ruy-i zemin ve mukayese-i ahval-i pişin ve pesin ile kâmbîn olur.,

İmdi bu tâbirler kıbar için ise okuyan kıbarın gözüne batacağı ve işitenin dahi kulaklarını tırmalayacağı mevdandadır. Halk için ise halkın bundan hiç bir şey anlayamayacağını ihtara hacet bile yoktur. Bundan senin bir maksadın varsa o da olsa olsa (yakrın) ile (mütâahhırîyn) lâfızlarının ve (emin) ve (zemin) ve (pişin) ve (pesin) ve (kâmbîn) kelimelerinin kafiyeli olmasından ibarettir ki böyle dört, beş kafiye'nin ve hem de o kadar güzel olmavan kafiyelerin hüküm ve mânâyı kaybedinceye kadar külfet ihtiyarına değeri yokdur zannederim.

Ey Hakayık! Siz, yani gazeteler böyle dalı budaklı sözler söyledikçe ve kafiyeli mafiveli söz söylüyoruz diye iftihar ettikçe, biz, yani halk ne diyoruz bilir misin? Biz diyoruz ki ne kara bahtlı millet imişsiz. Bu gazeteler medeniyet caddesinde önümüze düşerek bize delâlet etmekte iseler de ne çare ki delillerimizin lisanını anlayamamaktayız. Acaba önümüzde saadet ve selâmet gülistanı var da bize onu mu haber vermek istiyorlar? Yoksa korkunç çöl ve yaban illere düşeceğimiz de onu mu söylüyorlar, anlayamıyoruz. Lâkırdılarını bize gazeteler ağızıyla söyleyen muharripler ile biz milliyetimizin mayasını yoğurmuş olan analarımızın kucagında iken analarımızdan öğrenmiş olduğumuz lisanlar ile pek güzel dilleşirdik. Bir birimizi (kardeşim), diye çağırırdık. Acaba bunlar sonra bizden ve lisanımızdan ne kötülük gördüler ki bütün bütün değişip gittiler. Şimdi bizi "ey ihvan-i vatan,, diye çağırıyorlar. Biz hâlâ analarımızın öğrettiği lisanı hoşnuduz. Hem hakkımız da vardır. Çünkü ana lisanımız.. "gözönüne alsa müteselli ve emin ve kani-i inkılâbat-i ittihadîye-i ruy-i zemin ve mukayese-i ahvali pişin ve pesin ile kâmbîn olur,, gibi ne demek istediğini söyleyen dahi anlayamayacak surette çapraşık bir ibareden elbette ve elbette daha fâsih ve daha güzeldir. Yahu, bize acıyınız. Muradınız nedir? Ne söylemek istiyorsunuz, anlatınız. Zira biz zaten cahil büyümüş ve medeniyet ne demek olduğunu anlayamamış bir milletiz. Hattâ medeniyet ne demek olduğunu anlayamamış olduğumuz için dünyanın her tarafında her medeniyetin nail olduğu imtiyazlardan devletimiz bizi (bîhakkın) mahrum ediyor. O da istemez mi ki biz de medeniyette ileri gidelim ve İngiltere gibi bir millet olalım da kendi şevketi dahi bir kat daha artsın. Elbette ister. Fakat ne yapsın ki bizde henüz o istidadı göremiyor. Bize o istidat sizin himmetinizle gelecek. E, biz sizin dilinizi anlayamazsak bize o istidat nereden gelecek?

(Basiret)in 1 Safer 1289 (9 Nisan 1872) tarihli 593 üncü sayısında "Bu günkü gün,, başlığı altında yazdığı makalede diyor ki:

"Bundan mukaddemki birinci makalemizde milletimizin cehaletini yüzüne vurmuş olmağımızdan dolayı bize danılmamalarını rica ve bu ricamızda ısrar ederiz.. Haydi bakalım, meydana konulsun ki maarif-i cedîdeden elimizde ne vardır?.. Avrupalıların kitapları içinde bulunan

maarifinden ne mukdam lisanımıza nakil ve tercüme edilebilmiştir ? Fünun-ı saireden kat'ı nazar ve âlemin cihat-i baidesi de göyle dursnu , kendi memleketimizin ahvalini mübeyyin olarak yaptıkları coğrafya kitabı hangisidir ? Hangi haritayı tanzim ettiler ? Hangi seyyahımız çıkıp da bize âlemin cihat-i sairesi hakkında bizzat malûmat getirdi ? Ahlak-ı milliyemizin tashihini arzu ederek Avrupada olduğu gibi hangi muharririmiz bir romanı tasvir edip gayr-i ulviye-i insaniyeden nümüne gösterdi ? ..

Aynı gazetenin 3 Sefer 1289 (11 Nisan 1872) tarihli sayısında aynı mevzuâ dönerek :

"Hülâsa ihvan ve ebnay-ı vatana neşri maarif hususunda en büyük himmet millete ait olduğunu iddia ediyoruz. Rumlarda, Ermenilerde, Bulgarlarda, Yahudilerde olduğu gibi idaresi doğrudan doğruya millete ait mektepler yapılmazsa maarif-i milliyemiz ileriye gitmek şöyle dursun bu günkü derecesini dahi kaybedeceğini ve günbegün tedemni eyleyeceğini bilâperva dermiyan etmek istiyoruz. Hükûmet-i seniyye mekteb hocası değildir. Anan borcu biz maarif için para mı, müsaad mı, himaye mi her ne ki istiyorsak bize vermek ve nasbeyelediği maarif nazırı vasıtasıyla teşebbüsât ve harekâtımıza nezaret eylemektir. Yoksa maarifin terakkiyatı için ne mekteb yapmak, idaresine bakmak, kitab yazmak, basmak, neşretmek, elhasıl bilfiil işlemek bize, yani millete, yani erbab-i himmete ait ve racidir. Efkarımızın suret-i tercümesinde biraz şiddet gösteriyorsak mazur tutulmakhgümüzü rica ederiz. Çünkü şiddet-i lisanımız bilâhtiyardır.. Himmetimizin kasır olduğunu görerek hasıl olan teessürat-i kalbiyemiz bizi bu yolda lisan kullnamağa mecbur ediyor. Zira utanıyoruz, Haya ediyoruz. Evet utanmalıyız ya... Bizde erbabi kalem yok mu ? Kitab yapamazlar mı ? Çok değil üç beş erbabi himmet bir yere gelib de bir cemiyet teşkil etseler, bir muntazam mekteb yapsalar, çocuklara en kolay talim ve tahsil ettirmek yolunu düşünüb (pek sade bir şey olduğu cihetle kemali suhuletle) bulsalar, buldukları usul-ü tedrisiyei ilân etseler, paraları yoksa erbabi servetin himmetine müracaat etseler, devletten isteseler muvaffak olamazlar mı zannedersiniz ? Biz dâva ediyoruz ki hem muvaffak olurlar, hem millete hizmet ederler, hem de kendileri bu himmetlerinin bedeliyle müstfit olurlar.. Lâkin hani ya erbabi himmet?..

Midhat Efendi Basiret'in 5 Sefer 1289 (13 Nisan 1872) tarihli 597 inci sayısında aynı mevzuâ dönerek hususî teşebbüslerle okullar açılmasına şiddetle lüzum gösterdikten sonra:

"Terakkiyat-i ilmiyye vü smaiyye vü ticariyyesi nazarımıza çarpmakta bulunan milletler o terakkiyata bu suretle nail olmuşlardır. Hatta onlar öyle birinci ve ikinci derecede mekteplerin envarını yapıp bitirdikben ve derece-i nihaye kadar sair büyük mektepleri dahi teşkil ettikten sonra bir takım tetkikat ve keşfiyat ile fünun-ı mevcudenin dahi

tevsiine himmetler ederek netice-i tetkikat ve keşfiyatları mübeyyin suret-i muvakkatede neşrettikleri risaleler ve mecmualarla nevana müntehilerin ayağına gider mektebler dahi yapmışlardır ki bizim vakıtiyle mutalâasından müstefid olduğumuz "Mecmua-i fünun,, ve "Mecmua-i ibretnümâ,, ve bir dereceye kadar "Hadika,, böyle insanın ayağına gelir mekteblerin modeli idi.,

Diyor.

(Basiret) in 9 Sefer 1289 (17 Nisan 1872) tarihli 600 üncü sayısında (Seyyar mektebler) dediği mecmuaların bu işe kendini verecek adamların elinde nasıl çıkarılabileceğini izah ediyor. Midhat Efendinin hususî teşebbüslerle okullar açılması hakkında yazdığı yazılar üzerine Basiret gazetesine bir zat tarafından gönderilen ve o gazetenin 11 Sefer 1289 (19 Nisan 1872) tarihli 602 inci sayısında çıkan bir yazıda "Mademki hususî teşebbüslerle okul açılmasına lüzum gösteriyorsunuz . Siz neden açmıyorsunuz?., yolunda bir mütalâa yürüten zata Midhat Efendinin verdiği cevabı gazeteci dostlarımızın bir gün olur işine yarar düşüncesiyle kaydediyorum:

"Yazdığı şeylerin icraat-i fiiliyesini taahhüt, bir muharririn borcudur denilemez. Muharrir ıslahat-i askeriyeden dahi bahseder; kalkıp uniforma giyerek söylediği sözü yapmağa cebredilebilir mi?.,

Midhat Efendinin "Basiret"e yazı yazdığı sırada Bosna'da çıkan (Gülşen-i Saray) gazetesiyle bizde matbuatın serbestisi hakkında başlayan, sonra memurların maaşına, daha sonra da devletle milletin menfaatleri aynı olup olmadığı meselesine intikal eden münakaşa Namık Kemal'in (İbret) de çıkan bir yazısıyla tatlıya bağlandı.

Bu sırada Beyoğlunda fotoğrafçı Paskal Sebah Efendi, fotoğrafla alınan resimleri litoğrafya taşına nakletmeğe muvaffak olduğu için (Orient Illustré) adı altında fransızca bir resimli gazete çıkarmağı kararlaştırmış ve bunun türkçe kısmını çıkarmağı da Midhat Efendiye teklif etmişti. Midhat Efendi diyor ki:

Bizde en büyük emel gerek yazıcılığı ve gerek matbaacılığı ileriye götürmekten ibaret bulunduğu cihetle her ne kadar matbaanın fransızca kısmı böyle büyük bir işi idareye kâfi değil idiye de ileriye gitmenin yolu böyle suubet ve müşkülât-i iktiham idiği nazarı dikkate alınarak muvafakat cevabı verildi. Elde beş para bulunmadığı halde bir istikraz akdiyle Galatada Çinnaki'nin mükemmel bir matbaa takımını mübayaa edildi. Bunlar ve bizim matbaada mevcut edevat ve makinalar Beyoğlunda Haçopulo çarşısında 13 numaralı mağazaya nakledilerek matbaa küşad olundu..

Beyoğluna iptiday-i vürudumuzla beraber işlerde cesareti-i vakıa-

maız bize bir de mükemmel rumca hurufat mübayaa ettirerek matbaa-
maız türkçe, fransızca ve rumca bir mükemmel matbaa olmuştur.,

Midhat Paşanın birinci sadrazamlığında Midhat Efendi
"Ceride-i Askeriyye,, muharrirliğini bıraktı. "Devir,, adlı bir
gazetenin imtiyazını aldı. 29 Ağustos 1872 de çıkan ilk ve son
sayısında "Meslek ve vazife,, başlığı altındaki baş yazıda Mid-
hat Efendinin ileri sürdüğü fikir, Abdülhamit devrinde tuttu-
ğu ihtiraz yolunun izahına yarar. Midhat Efendi bu yazısında
diyor ki:

"Gazetemizin birinci mertebede iltizam edeceği şey hiç bir vakitte
ağrâz-i şahsiyyeye mağlûp olmamak ve beyan-i efkâr edeceği şeylerde
hissiyat-i derunu ne ise onu doğrudan doğruya ortaya koymaktır. Va-
kiâ bu meslek gayet güç zannolunur bir meslektir. Ancak biz bu mes-
leğe sülûkte devam edeceğimizi ümit edebiliriz. Bu meslekten bizi ayır-
mağa çalışsa çalışsa "tabiat-i zaman,, dedikleri nazlın çalışmıyacak mı?
Biz o hasmınıza (salt bizim hasmımız değil ya! Habisin kemal-i acz ü
meskenetiyle beraber terakkiye teşneleb olan koca Osmanlı Devlet ve
milletini terakkiden menetmesi cihetiyle bütün Osmanlıların hasmı olan
o düşmana) mukabele için hazırlanmaktayız. Hazırlandık ve yolunu
bulduk. Bulduğumuz yol şu ki bu gün iltizam etmiş olduğumuz mes-
lek-i serbestânede kendimize tavîn eylediğimiz vezaife-i bitarafâne ile
gidip dururken yarın o tabiat-i zaman dedikleri hain önümüze set ge-
kecek olursa (yolumuz kapandı) diye geri dönmek ve yahut onun ta-
vîn etmek isteyeceği diğer bir yola gitmek bizim için muhal ender mu-
hal olup eğer o seddi iktihama muvaffak olamazsak olduğumuz yerde
bittevakıf ta diğer bir tabiat-i zaman o manıayı kaldırmıyacak kadar
bekleyeceğiz. Meselâ biz bundan bir sene mukaddem (yani Mahmut
Nedim Paşanın devlet idaresini alt üst eden sadrazamlığı sırasında)
çıkışmış olaydık da kendimize bir meslek tayin ederek ve o meslek ikt-
izasınca vilâyat usulünü muvafık-ı hal ü maslahat göreydik bundan
üç ay mukaddem yolumuz üstünde gördüğümüz manıadan ürkersek
eski yolumuzdan sapmaz ve bazı âkillerin tabiri veçhile mutasarrıf-
lıktan küçük vilâyet ve vilâyetten büyük mutasarrıflık gibi taksimatı
mümkün değil hoş göremezdik. Pekalâ, öyle bir zamanda ki hüsn-i
icraaata şahadet için bir gazetenin sahibi ihya ve diğer gazetenin sa-
hibi hapis ve tahkir ediliyor. Yine efkârımızda ısrar mı idik? Hayır.
Lüzumu ne? Ne mükâfata kapılarak yolumuzu saptır ve ne de tariz-
den korkarak geriye dönerdik. Ne iyi ve ne de kötü olarak hiç bir şey
söylemekle mesleğimizi muhafaza ederdik.,

Devir'de Midhat Paşaya hitaben yazılmış bir açık mektup
var; bazı yerlerini okuyayım:

"Ey vekil-i mutlak! Geçende Padîşahımız zıman-i idaresini senin
eline verdiği millet-i osmaniyye, billâsin ki birkaç yüz atlı ile Söğüt na-

hivesinden fırlayıp soluğu V'yanada almış ve bir fırkası dahi öte ta-
rafta Hindistana dayanmış bir millet-i muazzamadır.,

Memleketin geri kaldığını misallerle gösterdikten sonra:

"Ey gayretli vezir! En evvel şunu bil ki bizim bugünkü
hal - i tedennimiz yalnız şimdiki hâlde hem civarımıza nis-
betle bir tedennidir . Sakın zannetme ki eski halimize nisbet-
le tedenni ettik. Hayır! Biz yine o cihangir babaların cihangir -
liğe müsteid ve muktedir oğullarıyız. Bizim kanımız halâ Osmanlı kanı
ve tavrımız halâ Osmanlı tavrıdır. Belki bazı cihetlerce babalarımıza
tekaddümümüz bile vardır. Ancak biz Avrupanın bugünkü terakkiya-
tına nisbetle geride kaldık. Avrupa ile.. Yalnız Avrupa da değil cihan
ile harbetmeğe hâlâ cesaretimiz vardır. Bundan henüz yeis getirme-
dik. Fakat insaf et ki Avrupanın yeni eslihasına karşı bizim yatağan
bıçağı ve çakmaklı piştov ne rütbe ve menzilette kalır ?.,

Diyor. Memleketin muhtelif ihtiyaçlarına göz gezdirerek:

"Biz maarif istiyoruz. Adam olmak, medenî olmak istiyoruz. Hü-
kûmet. buşların maarif ile gözleri açılırsa zap ü rabitaları müşkül olur
diye bizde maarifi imsâk ediyor. Pek alâ, gözümüz açılırsa neyi göre-
ceğiz? Bir fenalık var da onu göreceksak o fenalık niçin oluyor ?..
Ey Asaf! Biz saadet isteriz. Şehrah-i medeniyette herkes yol aldı, bir
takımı menzîl-i maksuda vardı. Onlar sadr-i saadette murabbanışın ol-
dular. Biz ilerleyemedik. Biz geride kaldık. Onların saadetine nazari-
tahassüsle bakıyoruz. Ah biz bu derecede kalacak adamlar mıyız ?..
Herkes bize barbar diyor. Çünkü bizi fakir, cahil görüyorlar. Ah biz bu
hakareti görecek babaların evlâdı mıyız?..

Bizi okut, sanat öğret, zengin et, hür et. Ta ki biz de göğsümüzü
gere gere Osmanlıyız diyebilelim. Terakki isteriz ey Veziriazam, terakki
isteriz! Esbabını sen bulup irae edeceksin. Biz de senin bulduğun esba-
ba tevessül edeceğiz. Sen mektep yap; eğer okumazsak kabahat bizim.
Sen fabrikalar, nümune çiftlikleri yap; işlemezsek kabahat bizim. Sen
bize hürriyet bahşet; suiistimal edersek kabahat bizim. Sen bizi şan ve
azamet-i milliyeyi muhafaza için cenge sevk et. Gitmez ve iktizasına gö-
re bire kadar kırılıncaya değin cenk etmezsek (yalnız kabahat değil)
namussuzluk bizim!.,

Hükûmet, Devir'in kullandığı lisanı şiddetli buldu ve gaze-
teyi kapattı. Rahmetli Ebüzziya Tevfik, "Salanme-i Hadika,,
da "Devir gazetesi için: "memleketimizde gazeteciliği azadî
istikbâl için bir bera'eti istihlâl addedenler, Devr'in zuhurunu
bir devr-i felâh mukaddemesi addetmişlerd.. Hiç hatırımdan
çıkma, matbuatın ehemmiyetini takdire başlamış olan İstan-
bul halkı bir kaç senedenberi... İki üç gazetenin neşriyatına
esir oldukları için iştirilmedik bir nam ile neşrolunan bu gaze-
teyi Köprüde fevkalâde bi rtehalük ve bir inbisat ile alırlardı.

Ya ertesi günü?.. İnsanın söylemeğe dili var mıyar, hiç cuma günü gazete kapanır mı? İşte biz o devirde onu da gördük. Bir de işitildi ki Devir gazetesi kapanmış. Kimse inanmaz. Bununla beraber aslına ermek için matbuat müstakları Beyoğlu'na koşmağa başladı. Ben de gittim. Haçopulo çarşısının meydanı mahşerallah! Birden bire bu hali görünce ne için geldiğimi unutarak kalabalığın niçin olduğunu birinden anlamak istedim. Bıçare hiddetle, ama fevkalâde hiddetle: "Ne olacak? İşte dün verdikleri devri bu gün kapatmışlar!.. Ben donakalmışım. Gittik, hasbelmeshlek sahibine taziyet ettik,, diyor.

Muzip Diojen de bakınız ne diyor: "

"Devir isminde bir eğlence gazetesi çıkmış; gördünüz mü?. İlk numarasında bir ay müddetle tatil olundu. Sebebi de pek çok güldürdü. Güldür. Bana sual olunursa fena olmadı. Zira insanın gülmeden okumağa vakti olmuyor ki okusun.. İsbat-ı müddeâ etmek üzere bir kaç satırını bervech-i âti derceyledim. Gülmeden okuyabilirsiniz aşk olsun.

Ey vekil-i mutlak u sadık! Sen bizim kim olduğumuzu biliyor musun? Bize Osmanlı derler, Osmanlı! Sakın başka zannetme! Biz buraya nereden geldik, hem nasıl geldik ve ne zaman geldik ve niçin geldik ve ne yapmağa geldik bilmezsen öğren.

Ey Vezir-i Süddik! Biz buraya iki yüz âtlı ile geldik. içimizde eşekli, katırlı, develi kimse yoktu. Bu kıyafetle Söğüt nahiyesinden fırlayıp Kavak kariyesine kadar gittik!

Ey gayretli Vezir! Şimdi sen bize mektep ver, yıkarsak kabahat bizim. Bize hüriyet ver, suüstimal edersek kabahat bizim. Bize bıçak ver, elimizi kesersek kabahat bizim. Bize tüfek ver, düşmanı öldürürsek kabahat bizim. Bizi ateşe at, yanarsak kabahat bizim.,,

(Diojen 31 ağustos 1872 tarihli sayısında)

Midhat Efendi, (Devir) kapandıktan sonra kardeşi Mehmet Cevdet adına (Bedir) adlı bir gazete imtiyazı aldı. İlk sayısı 14 Eylül 1288 (26 eylül 1872) de çıkan bu gazetenin bütün yazıları Midhat Efendi tarafından yazılıyor. Bedir'de çıkan yazıların bugün için bize en ilgi vereni Ahmed Midhat'ın Namık Kemal'e yazdığı bir mektuptur. Midhat Efendi (Menfa) adlı eserinde Namık Kemal ile bu sırada hep yaptıkları hasbihal lerde Namık Kemal, İbret'in ilk sayısında "İstikbal,, başlığı altında yazdığı makalede olduğu gibi konuşurken de gösterdiği iyimserliğe kendisinin iştirâk etmediğine işaret ediyor ve sebep olarak diyor ki::

"Bir millet için muhtaç olduğu teceddüdâtın husulü evveleminde maarife ihtiyac gösterir. Bizde ise maarifin vücut ve ademini muvazene lâzım gelse; yek kaleimde fıkdanına hükmetmekten başka kolayı yoktur. Erkâr-i umumiyyeye sorulsun; elbette yüzde doksan sekiz nisbeti maarif

denilen şeyi okumaktan yazmaktan ibaret olmak üzere hükmeder. Okumak yazmak bir insan için dinlenip söylemekten başka bir şey demek olmadığı ve bunlar tahsil-i maarifin medarı oldukları ve bir adam bunları öğrendikten sonra tahsil-i maarife başlayabilecek bir dereceye gelmiş olacağı henüz taammüm etmemiş olan bir fikr-i cediddir. Biz milletimizin teceddüdü lüzumunu halkımıza anlatmak için ne diyeceğiz? Bir kere şu halimizin fena olduğunu haber vereceğiz, öyle değil mi? Muhata bımız halimizin fena olduğunu ne ile anlayacak? Şüphe yok ki hali iyi olan yerlerle kendimizi bilmükabele anlıyacak. Bizde ise halimizi bayağı halşinasan bile bilmiyor. Avrupa hakkında olan malûmatımız fihrist derecesinde kalıyor. En büyük fenalık şunda ki Avrupalının yalnız sefahetini görüp mazarratını çekmiş olan halkımız o mütemed-din memleketin hasenatından dahi nefret gösteriyor.,,

İşte bu mübahaseler sırasında Midhat Efendi, Namık Kemal'e gönderdiği mektupta büyük edibin "İstikbal,, makalesinde istikbalimizin emin olduğu hakkında Namık Kemal'in ileri sürdüğü delilleri tetkik ediyor. Bu delillerden bazıları kuvvetli bulan Midhat Efendi eğer bu deliller olmasaydı "İstikbalimizin emniyeti hakkında söylemiş olduğumuz sözlerin yalnız yalnız parlaklığına ve kalbinizde ve kaleminizde olan uluvvühimmete hayretle iktifa ederdim.,, dedikten sonra:

"İstikbalimizin emniyeti için Avrupa muvazene-i düveliyesinin mahvilhayatı bizim muhafaza-i istikbalimiz olduğunu dermiyen ediyorsunuz. Benim şanlı ve saadetli gördüğüm istikbal bu değildir, beyim... Vaktiyle kılıcımıza baş eğdirmiş olduğumuz kimselerin saye-i lütfunda yaşayıp gideceksek, yani saadeti âtiyemiz bundan ibaret kalacaksa ben o saadeti istemem. Çünkü maksadım Avrupa muvazene-i düveliyesini muhafaza değildir. Osmanlılık şanını muhafaza etmek ve.. Vaktiyle birinci François'un yazmış olduğu gibi iştirahnameler yazıldığını (belki hayatım yetmiyeceği cihetle) hiç olmazsa mezarımın içinde seyredip orada müftehir olmaktır. Ya böyle olsun, ya hiç olmasın!..

Diyor. Midhat Efendi mektubunda Namık Kemal'in Türk askerinin şanlı silâhiyle Türk vatanını her zaman müdafaaya muktedir olduğu hakkındaki fikrine iştirâk ederek:

"Fakat diyor, bu kahraman zadelerin babaları şevket-i Osmaniyye âdasının başında paraladıkları yatağanları kendileri yaparlardı. Top imalini Venedikliler bize öğrettikleri halde sonra biz onlara ve onlarla beraber bütün Avrupa'ya top imalini öğrettik ve top yapıp sattık. Macaristan muharebelerinde şehit olan bir topçu ustasının eşkâli içinde zuhur eden gayet muntazam top modellerinden bir kağı hâlâ Avrupa müzehanelerinde mahfuzdur.. Biz ne zaman Henri Martiniyi mi

mübayaa edelim, Chassepot'yu mu? mübahasesi yerine şu binbaşının icatkerdesi olan nümune mi imal edelim, yoksa bu kolağışının icat kerdesini mi, mübahasesine çıkışırsak o zaman muhafaza-i istikbalimizden emin oluruz., diyor.

Bedir gazetesinde Midhat Efendinin "Hürriyetin mahiyeti hakkında hükemanın hülâsa-i efkârı., başlığı altındaki tefrihası siyasi fikirlerimizin tekâmülü bakımından dikkatle okunmaya değer. Bu gazete 1 Ekim 1288 (13 Ekim 1872) tarihli 13 üncü sayısında lâğvedildi. Bu lâğve de kullandığı lisanın şiddeti sebep gösterildi.

Midhat Efendi "Bedir., in yerine Kasım 1872 de bu sefer bir gazete değil, bir dergi neşrine başladı, adını da "Dağarcık., koydu. Midhat Efendi (Menfa) adlı eserinde:

"Bunun neşrinden en büyük maksadın halkı mebahis-i fenniyye vü hikemiyye mütalâasına alıştırmaktır. İstanbul halkının mevadd-i fenniyyeye bîlküllüye iltifat etmez görmek ziyadesile canımı sıkardı. Ama bunda kendilerini mâzur gördüm. Eğerki Dağarcık'tan mukaddem bir mecmua-i fenniyye olmak üzere "Mecmua-i Fünun., neşredilmiş ise de nazarımda bu mecmua, hendese, hey'et, meteoroloji ve jeoloji gibi bir kaç fenne ait kitapların birer cüz'ü bir yere cemedilmiş olmasından ibaretti. Vakîa bu da erbabın memnun edebilir. Ama bizim memlekette gibi henüz mekâtib-i mülkiyesinde fen okutulmıyan bir memlekette halkı mevadd-i fenniyyeye alıştırmanın yolu bu değildi. Mebahis-i fünunu eğlence tarzına koymak lâzım geldi. ,

Diyor. Midhat Efendinin gerek bu dergide, gerek onu takip eden dergi ve gazetelerde yazdığını okutmak için okuyucuların ilgisini çekmekte gösterdiği kudrete hayran olmamak kabil değildir. Yazıların başlıkları bile insanı okumağa sevk edecek mahiyettedir. "Küfden, yosundan ne umarsınız ? , , "İnsan تنها büyüse ne olur?., , "Duvardan bir seda., , "Küre-i Arza hurdebin ile bir nazar", "Osmanlı kütüb-i atışasını karıştırdıkça Frenklere gülmek elimizden gelmiyor.", "Her şey bizimle beraber vefat etmez" gibi birbirinden cazip başlıklar dergide birbirini takip ediyor.

Midhat Efendinin "Dağarcık"ta yine Osmanlıcanın ıslahı bahsine döndüğünü görüyoruz. Büyük muharrir :

"Osmanlılar Aşya-yı vustadan geldikleri zaman beraber getirmiş oldukları lisanı muhafaza etmiş olsaydılar da badehu terakkıyat-i medeniyye nisbetince lisanın dahi terakkıyatını yine türkçe dairesinde aramış olsaydılar kendilerine pek büyük teşekkürler ederdik.,

Dedikten sonra dilimizi yabancı kelimelerin nasıl istilâ ettiğini anlatıyor ve :

"Gele gele Osmanlı kitabeti o dereceyi bulmuştur ki kaleme alınan

bir şeyi, ne Arap ve ne Acem ve ne de Türk anlayamıyarak bu lisan yalnız birkaç zat arasında tedavül eden bir lisan-i hususî halini giymiş ve azlığın çokluğa tâbi olması dâbimesei hükmünden iken bu azlık çok. İuğu kendisine tâbi etmek dâvasına düşerek nihayet milleti âdeta lisansız bırakmıştır. Fakat bir milletin lisansız kalması mümkün ve mutasavver değildir. Gayesi yukarıda dahi denildiği veçhile milletimiz ana lisanı bulunan türkçeyi kaybederek onun yerine (Osmanlı lisanı) isminden başka hiç bir isim kabul edemiycek olan bir lisanı öğrenmiştir.,

Dedikten sonra Şinasi'nin dilimizi sadeleştirmek için yaptığı hizmete işaret ediyor. Fakat dilin daha çok sadeleştirilmesi zarurî olduğunu ileri sürerek:

"Bir kelimenin türkçesi ve fakat mâruf olan türkçesi var ise onun yerine arapça ve acemce ve Fârisice bir söz kullanılmasına lisanımızın sadeliği bir kat daha artar., (Âmalî hayriye) diyeceğimize (Hayırlı ameller)... (Zümre-i üdeba) yazacağımıza (Edîbler zümresi) desek ve her izafette bu sureti kabul etsek., ,

Diyor.

"Hele türkçe güvercin ve örümcek gibi lûgatler varken durup dururken kebuter ve ankebut gibi arapça ve fârisice lûgatler., kullanmaktan sakınılması., nı tavsiye ediyor.

O sırada Midhat Efendi hiç beklenmedik bir hücumla maruz kaldı. Dağarcık'a yazdığı (Velâdet) ve (Duvardan bir sada) başlıklı makalelerinde Darwin nazariyesine temas eden Midhat Efendiye Hoca İshak Efendi "Ey kâfir-i bidin., hita biyle ağıza alınmıyacak küfürler savuruyordu. Midhat Efendinin bir buçuk sene muharrirliğini ettiği, fakat gazeteden çekilmesi üzerine her fırsatta aleyhine yürüdüğü Basinet gazetesini bu hücumları mal bulmuş magribî gibi neşretmekten çekinmedi. Fakat Midhat Efendi bir taraftan Namık Kemal'in başmuharriri olduğu İbret gazetesinde, bir taraftan Dağarcık'ta Hoca İshak Efendiye lâıyk olduğu şiddetli cevabı verdi. Namık Kemal'in o sırada İbret'te çıkan yazıları gittikçe şiddetini artırıyordu. Neşrolunacak kitapların Maarif Meclisinin tetkikinden geçirilmesi mecburî olduğu hakkında Maarif Neza retince alına nkarar aleyhine Namık Kemal'in üst üste birkaç makale yazması üzerine İbret gazetesi hükûmetçe kapatıldı. Bir ay sonra tekrar çıkmağa başlayınca Maarif., reji, Altıncı Daire aleyhine şiddetli yazılar birbirini takip etti. İbret'te Midhat Efendinin de arasına imzası görülüyordu. Bu sırada başta Namık Kemal olmak üzere Midhat Efendi, Tevfik (Ebüzziya), Ali Bey, Nuri Bey gibi muharrirler memlekette sahne edebiyatına inkişaf vermek için çalışıyorlardı. Gedikpaşa Tiyatrosunda 26 Zilkade 1289 (28 Aralık 1873) akşamı Ali Bey'in Molière-

den adapte ettiği "Ayyar Hamza,, ile Tevfik (Ebüzziya) Beyin "Ecel-i Kaza,,sı; Safer 1290 (30 Mart 1873) akşamı, Midhat Efendinin (Eyvah) adlı piyesi oynandı. 1 Nisan 1873 akşamı da Namık Kemal'in (Vatan yahut Silistre)si temsil edildi. Sahne edebiyatımızda da, ikilâp tarihimize de büyük mevkiî olan bu piyesin temsili dinleyiciler üzerinde tarif edilmez bir heyecan yarattı. "Yaşa Kemal,, sesleri tiyatroyu yıkacak bir şiddetle tekerrür etti. Bu ezahürden ürkmüş olan istibdat, o sırada Midhat Efendinin İbret'te çıkan bir yazısında "Millet-i Metbua,, tâbirinin kullanılmasını vesile etti, gazeteyi kapattığı gibi Namık Kemal ile arkadaşlarını nefyetti. Namık Kemal, Magosa'ya, Midhat Efendi ile Tevfik (Ebüzziya) Bey Rodos'a, Nuri ve Hakkı Beyler Akâ'ya gönderildi.

Midhat Efendi, siyasiyatla hiç uğraşmadığı halde nefye gönderilenler arasına katılmasına çok müteessir oldu. (Menfa)-sında bakınız ne diyor:

"Hattâ lâtife yollu olmak üzere bu hali refiklere dâhi açtım. Kemal Bey dedi ki: "Evet, içimizde en ziyade sana yazık oldu,, halbuki bana yazık olup olmadığımı dahi aramıyorum. Böyle bir hükümün (yani siyasiyatla uğraştığı ve şehzade Murad'a mensup olduğu hükmünün) bana yakışık alıp almayacağını hesap ediyorum. İstanbul'da peyda eylediğim muarefeler yalnız yazıcılığımın dolayî bize aferin diyenlerin teveccülü ve iltifatına münhasır olup büyücek ricale mensubiyet peyda etmeyi zaten kuvvetimin, kudretimin haricinde bulunan yazı meşguliyetime mâni addederken bir de beni böyle iş içindeki işler içinde farzedebilmek imkânını bir türlü kabul edemiyorum,,

Midhat Efendi, siyasiyatla uğraşmadığını eserinde en büyük yeminlerle temin ediyor. Biz de kendisine inandığımızı temin ederek Rodos'taki hayatına geçelim.

Rodos zindanında Midhat Efendi ile arkadaşı Tevfik Bey kendilerine ayrılan müsterek odayı elbirliği ile temizlediler. Duvarları kâğıtladılar. Bir tarafına masa koydular. Üzerine kitaplarını yerleştirdiler. Her ikisi de müsait olmayan şartlara rağmen derhal çalışmaya karar verdi. Midhat Efendi birkaç esere birden başladı. Bunlardan biri (Ölüm Allahın Emri) adlı eseridir. Midhat Efendi, bir taraftan kitap yazıyor, göndertiyor, bastırıyor, diğer taraftan İstanbul'da kardeşi Mehmet Cevdet adına Kirkambar mecmuasını neşrettiriyor. Kirkambar! Ne tuhaf isim! Garip değil mi, o sırada nesredilen dergilerin hemen hepsinin adları Mir'at, Sandık, Dolap, Çekmece, Kasa gibi ev eşyasından alınmış. Hattâ Hayal gazetesi, neşrettiği bir karikatürde bütün ev eşyasının yığılı bulunduğu odanın penceresin-

den bakan Karagöz'e (Şimdi bunları kime okutmalı?) diye mânalı bir sual sordurmuştu.

Midhat Efendi Kirkambar'da da evvelce çıkardığı Dağarcık'ta takip ettiği yola devam ediyordu. Bütün bahisleri (Populaire) ve cazip bir hale getirmek! En çetin bahisleri bile halkın seviyesine indirmek, herkese tatlı tatlı okutmak için Midhat Efendi o vakte kadar bizde görülmemiş bir çığır açıyordu. Kirkambar'da "Bir makine temasından ne ibret alabiliriz?,, , "Fransa ahlâkı ile İngiliz ahlâkının mukayesesini", "Kuşlara nağme talimi", "Medeniyet ne eski, ne garip, ne meçhul şeydir", "Gülmek ve ağlamak", "Cehalet bir milletin mucib-i esareti olur", "Balonla gökyüzünde seyahat müyesser olacak mı ? ", "Deniz suyu artar mı, eksilir mi? ", "Bir vahşinin oğluna garip vasiyeti", "Hudud-i ittila niçin dardır", "Bundan üç bin sene sonra dünya ne hale girecek?", "Efendim, ne yapayım ki feylesof olayım?", "Hayat nereden gelir, ölüm neden ibarettir? ", "İnsan ile cemat arasında ne fark kalmış?" gibi cazip mevzulardan başka meşhur adamların canlı yazılmış hal tercümelerini, Londra, Paris gibi şehirlerin ilgi verici tasvirlerini, Schiller'in tarihe dair mütalâalarını ve akıncılar, Fransa tarihinin devr-i şehvanisi gibi tarihî makalelerle bir vakitler Şair Mehmet Celâl, ciltler dolusu manzum Osmanlı tarihini yazar - ken kendisine ilham kaynağı olan "Osmanlı tarihinin cihet-i şairanesi" gibi yazıları görüyoruz. Midhat Efendi (Letaif-i Rivayat) başkklî hikâyelerini neşre devam ediyor. (Kâinat) adlı altında başladığı umumî tarih serisini de ihmal etmiyor.

Midhat Efendi zindanda telif, tercüme birçok eserler meydana getirmekle beraber bu iş ona kâfi gelmiyor. Kendisini dinliyorum:

"Daha Bağdat'ta bulunduğum zamandan beri bende bir emel hâsıl olmuştu ki o da bizim memlekette usul-i tahsili ıslâh etmek kaziyesinden ibaretti... Bağdat'ta Mekteb-i Sanayi şakirdanı üzerinde zihnimce tasavvur eylediğim bir çok suretleri tecrübeye başlamış ve Hâce-i Evvelin birinci ve ikinci tabılarını ve muahharen İstanbul'da neşreylemiş olduğum üçüncü tabım dahi bunlar için yazmıştım. Zindana girdik ya! Vakit o kadar çok ki bitmek tükenmek bilmiyor. Yazı yazmaya da kâfi, kitap okumaya da kâfi, oturup derdine ağlamaya da kâfi. Bununla beraber yine vaktin bitip tükeneyeceği yoktur. Bu aralık teshil-i tahsil için derdest bulunan tecrübeleri ikmal suretini düşündüm... Bu fikir bana geldiği zaman Ahmet Ağa isminde bir mülâzım muhafazamıza tayin edilmiş olduğundan ve onun dahi Mustafa isminde bir hemşirezadesi bulunup bazı hizmetler için aralıkta oraya gelip gittiğinden şu çocuğu okutmak

İçin Ahmet Ağa'dan ruhsat istedim. Adamcağız maalmemnuniye mü - saade gösterdi.,

Midhat Efendi düşündüğü yolda çocuğa elifbayı öğretti ve az zamanda onu okutmağa başladı. Midhat Efendinin felâket arkadaşı Ebüzziya Tevfik diyor ki:

"Midhat Efendi o gün bir elifbe tertip eyledi. Bu elifbe bizim ta - bî harflerinin taksimatı nokta-ı nazarından yapılmıştı. Ertesi günü ço - cuğu okutmağa başladı. Üç gün sonra çocuk (Baba, caba, lâlâ) gibi iki beceli kelimeleri âlâ tarîk-ı ilimle yazıyordu. Midhat Efendi bu muvaffa - kıyeti idrâk etmesi üzerine Archimède'in aradığı mesele-i hendesiye - zaferyap olmasını müteakıb buldum! Buldum! diye hamamdan çıplak fırlayışı gibi Midhat Efendi de bulunduğumuz mevkîi unutarak az kaldı, okutacağım! okutacağım! diye soluğu İbrahim Paşa mektebinde ala - caktı. Aradan dört ay kadar bir zaman geçmemişti ki, çocuk dürüstçe kıraat, dürüstçe kıtabet ettikten maada pek basit bir yolda coğrafyadan esami-i kıtaat ile hesaptan cemi ve tarih amelîyatına ve heyetten es - mi-i seyyaratı bellemiş, sorulan suallere cevap vermeye başlamıştır.,

Şunu da arz edeyim ki Midhat Efendi elifbe usulünü tatbik ederek çocuğa daha ilk adımda okutmayı öğrettiği sırada garp memleketlerinde tatbik edilen okutma usulü daha ileri değildi.

Midhat Efendi ile Ebüzziya iki can yoldaşı halinde çalışır ve birbirine destek olurken hiç yoktan bir sebep yüzünden kav - ga ettiler. Odalarını ayırdılar. Midhat Efendi zindanın harap bir odasına eşyasını taşıdı. Bu odada ecinniler bulunduğu ken - disine haber verildiği halde aldırmadı. Midhat efendi anlatıyor:

"Odada filhakika cin görüldü. Bakınız nasıl! Bir gece uykuda idim. Gece yarısı uyandıkta yatağımın içinde benden başka bir vücudum daha yatmakta olduğunu hisseyledim. Ha! Şunu haber vermedim ki odada cin bulunduğunu bana haber verdikleri zaman cinnin bir kız olduğunu da haber vermişlerdi de ben dahi "daha âlâ değil mi? hazır serde bekârlık var. Eğer cin hanıma kendi ubudiyetimizi kabul ettirebilirsek şu zin - danda kaldığımız müddet safay-ı hatırla ömür süreriz, cevabını vermiş tim.. Ben yanımdaki vücuda arkamı dönmüş bulunduğum cihetle kendi - sini göremezdim. Lâkin yattığım yerde yavaş yavaş arkamı o vücuda do - kundurdukça bunun bir vücut olduğuna hükmedecek yolda bir suret-i temas hisseyledim.. Âdeta insan vücudu vesselâm! Hatta teneffüsünü bile farketmekteyim. Kendi kendime sakın gerçekten cin kıza gelmiş ol - masın diye epeyce düşündüm. Bir aralık eğer cini kıza ise dest-i râğbetimi uzatmayı da kurdum. Lâkin ziyade tereddüt eyledim. Hele bir aralık daha oldu ki havf mukaddematı dahi beni istilâya başladı. Nihayet şu vücut her ne olursa olsun benim yatağında yabancı olacağı cihetle buna mü - dâfaa lüzumuna karar verdim.. Bu kararın icrasına kaviyyen azmede - rek yattığım yerden fırlamakla beraber bütün kuvvetimle o vücudu dahi

karyoladan aşağı fırlatmakbım bir oldu. Paldır küldür tekerlendi. Bir yaygara, bir velvele kopardı ki maazallah! Meğer gayet iri bir kelp imiş ki ekseriya kapının önünde dolışırdı.,

Midhat Efendi Mustafaya ders verirken mutasarrıf vekilli - gine tayin olunan muhasebecinin fazla gayreti yüzünden zin - dandakilerin zaten mahdud olan serbestisi daha çok kısılmış, Mustafa ile temasa da imkân kalmamıştı. Fakat bir müddet sonra muhasebeci değişti. Yerine gelen, iki felâket arkada - şına önceki nisbetle az çok serbesti verdi. Midhat Efendi de tanıdıklarından bir kaçının çocuklarına ders vermeye başladı. Âdeta zindanda bir okul açtı. Düşündüğü yeni usulü yeniden tatbika başladı. Aradan bir iki ay geçip alınan neticenin veri - mini etrafındakiler görünce öğrencilerin sayısı yirmiyi bul - du, Midhat Efendi aldığı neticeyi anlatırken:

"Talim ve terbiyeye dair kendilerine her ne söylemiş olsam münbit yere ekilmiş feyizli tohum gibi derhal meydan alırdı. Eliften bağlanmış olan şakirtlerimin içinde altı ay zarfında imlâyı doğru yazmaya muk - tedir olanlarını bütün Rodos ahalisi gördüler. Arabiden ve farisiden verdiğim dersleri daima osmanlıcaya tatbik eylediğimden çocuklarını bayağı okudukları şeylerden meal istihracına bile muktedir olurlardı. Hele fransızca okuyan Şükrü ile Htem'in oldukça türkçeden fransızca - ya ve fransızcadan türkçeye ibare tercüme edebilmeleri haricte ken - dilerini imtihan eden Frenkleri dahi hayrette bırakırdı. Ben ise asıl emelim bir zaman gelip de bu usul-i tahsili bütün vatanım için tamim etmek kazıyyesi olduğundan gördüğüm mukaddeme-i muvaffakiyyat ile aslâ kanaat getirmiyerek tetkikatımda daima teammuk etmeğe çalışır - dım. "

Diyor. Yine kendisini dinliyelim :

"Yahu! Bir muallimin şakirdine olan muhabbeti ne garip muhab - bet! Bunu pek çoklarınız bilemezsiniz. Bu muhabbetin lezzetinden pek çok mahrumsunuz. Ben halimce dünyada muhabbetlerin epeyce enva - mı gördüm. Fakat şakirdanımın muhabbetlerinden aldığım lezzeti vallahi hiç bir şeyde bulamadım. Yirmi kadar çocukların yirmisini de ayrı ayrı severim. Talim için bilmeceburiye ettiğim tekdirlerden ço - cuklardan ziyade ben mütekeddir olurdum. Hele birkaç defa vaki oldu ki kendilerini değnekle ıslâh etmek lâzım geldi. Her vurdüğüm değneği sanki kendi yüreğim, ciğerlerim üzerine uruyorum gibi muhtarip ve müteazzi oldum.,

Midhat Efendi oturduğu (odanın önünde tulü 10 arzı 13 adımdan ibaret,, mezbeleliği nasıl temizliyerek bir bahçe ha - line getirdiğini, orada 31 nevi çiçeği nasıl yetiştirdiğini anlat - tıktan sonra :

"Şakirtlerime dahi akşam tizerleri bir bahçe vazifesi açtım. Gü.

neş geçip de bahçeyi gölge istilâ eyledikte cümlesini bahçeye çıkarırdım. Kimisi yabancı otları toplar, kimisi su taşıyarak çiçekleri sular. Çocukları serevim, bahçeyi severim. Böyle sevdiklerimin hepsini bir yerde cem' olmuş gördükçe kendimi gerçekten bahtiyar bulurdum.,

Artık Midhat Efendi memnundur. Tabii, menfada ve hâpiste bulunan bir bahtiyar ne kadar memnun olursa o kadar! Bir aralık Ebuzziya Tevfik Beyle birlikte intiharı düşünecek kadar düştüğü yeisten artık kurtulmuştur. Hattâ zindandan firar etmeğe niyeti olmadığını bize haber veriyor.

"Firar edip de nereye gidecektim. Vatanım dahilinde hiç bir yere gidemem. Nereye gitmiş olsam tutulur, cezamı teşdit ederim. Vatanımdan harice hiç çıkamam. Çünkü Bağ-ı iremden bana vatanım müreccah olacak kadar yüreğimde mîr vatan muhabbeti hissetmekteyim. Diyar-ı ecnebiyyeye gidip de sürünmekte ne mânâ vardır?,"

Diyor ve:

"Nasıl da gazab-ı padişahiye dıkar olmuş bulunduğum halde hakımdaki gazabı bir kat daha teşdid etmek kâr-i âkıl olmadığını ve madem ki halâsımız için ıslah-ı nefsimiz şart konulmuş; maddî ve manevî ıslah-ı nefis ettiğimizi isbat ile afv ü safl-ı padişahiye mazhar olmak lâzım geleceğini düşünmiyecek kadar ahmak"

olmadığını da temin ediyor. Biz de bu hnsusta zerre kadar şüphemiz olmadığını teyid edelim.

Midhat Efendi bahtiyarlığının derecesini izah için günün nasıl geçtiğini de bize anlatıyor :

"Sabahleyin erkenden kalkarım. Sabah zekâsiyle şu okuduğunuz kitap sayfaları cümlesinde 16 sayfa yazı yazıp badehu istediğim kitabı okumağa başlarım. Pek de canım isterse bahçeye çıkarım. Nihayet bir saat sonra Şükrü ile Ethem (kendi öğrencileri) ve onlardan dahi iki saat sonra sair çocuklarım gelmeğe başlarlar. Şükrü ile Ethem'in fransızca dersleğini değiştirdikten sonra Şükrü'nün Fünun derslerini de veririm. Zira ona hesaptan bed'ile Fünun dersi vermeğe dahi başlamıştım. Badehu kahvaltı hazır olur. Yemeği yedikten sonra sair sınıfların derslerine dahi başlarım. Akşam saat ona kadar (saatler ezanidir) bununla ıstıgal ederim. Onda bahçe ameliyatı zamanı geldiğinden onbir buçuğa kadar bu tatlı meşguliyyete devam ederim. Nihayet çocuklar gider. Biz Şükrü ile beraber kalırız. Ağlebi, akşam taamını birlikte ederiz. Saat yarım doğru ahhap sökün etmeğe başlar. Taaccüp etmeyiniz. Ahhap zahir! Gerek Tevfik Beyin gerek bizim oda selâmlık gibi işler. Hem de nasıl ahhap? Renk renk., Şeyh Abdullah Efendi gelir. O bana gıfa-i şerif ve kaadiy mîr gibi pek ziyade müteleziz olduğum dersleri verir. Rüstiye muallimi olan zat gelir. Biz ona riyaziyat dersi veririz. Bunlar saat ikiye kadar biter. Bakiyye-i ahhap istidatlarına göre bir muhabbet açarlar. Yaz geceleri bu mu-

habbet üçbuçuğa kadar devam eder. Zira sabahleyin erken kalkmak için erken yatmağa ihtiyacım vardır. Halk gittikten sonra ben yatağa girip yazacağım şeylerin me'hazmı elime alarak ve onu okuyarak uyurum. Eğer kış olup da ahhabın dahi istidatları müsaade ederse altı kişilik bir iskambil partisi çevirmek, bir tarafta dama, tavla oynamak ve bu oyunların hasılatı olarak bol yemiş alınıp ortaya dökülerek yenmek gibi eğlencelerle saat beşi altıyı buluruz. Bazı kerre dahi şarkılar çağırarak eğleniriz. Hasılı bahtiyarlığımız bir dereceye geldi ki âdeta Rodos içinde en eğlenceli mahal bizim oda oldu. Vakîâ aralıkta bir kerre hal-i esaret yine aklıma gelip zihnimî perişan ederdi. Ancak fikr-i şükran bunu takip ederek gelip derhal perişanlığımı men'eylerdi. Perişanlık familya hasreti ve İstanbul'daki ahhabın ıstıyakı ve hürriyetin mahdudiyeti gibi şeylerden gelebilip şükran ise Rodos'ta en güzel yaşayanlar biz olduğumuzu mülâhazadan gelir idi. Kendi kendime derdimi iki farzet ki buraya memuren gelmişsin! Zaten burada benim kadar işi çok olan kimse yoktur. Hamdolsun hiç bir şeye ihtiyacım yoktur. Memleket içinde en memduh sensin. Artık buna şükretmemek küfran-ı nimettir. Bu nimeti küfran ise âdeta melânet-tir!.,

Koca iyimser, bir yıldır dargın olduğu Ebuzziya ile barıştığını da bize haber veriyor.

"Hattâ bu musalâhayı evvelâ kendisi icra ederek binaenaleyh hüsn-i hulkta bana sepkat eylemişti. Zaten o zamana kadar devam eden dargınlık dahi cidden bir küskünlük addolunamazdı. Zira birbirimizle tahriren muhabere ederek yine her müzakeremizi icra eyledik.,

Diyor.

Midhat Efendinin zindanda açtığı okulda gösterdiği başarı o zaman Rodos mutasarrıflığında bulunan Dilâver paşanın takdirini kazandı. Midhat Efendi için yüzelli öğrenci alacak bir okul yaptırttı. Okula Rodos'un fatihine nisbetle "Medrese-i Süleymaniye,, adını verdi. Bu okulun ilerleyişi Rodos halkının dikkatini maarife çevirdi. Adanın (zaten fakir olan ahalisi âdeta keselerini silkercesine yüz yirmi bin kuruştan mütecaviz) iane topladılar. Midhat Efendi için beş altı yüz öğrenci alabilecek otuz iki metre uzunluğunda ve onsekiz metre eninde kâgir bir okul binası vücut getirdiler. Midhat Efendi bu okula o kadar bağlandı ki Abdülâziz'in 30 Mayıs 1876 da tahttan indirilmesi üzerine affedilerek İstanbul'a geldiği zaman gözü yine o okulda kaldı. İttihat gazetesinin 10 Şaban 1293 (30 Ağustos 1876) tarihli sayısında çıkan bir yazısında :

"Şimdiye kadar milletime cidden hizmet görmemiş olduğumdan hadd-i zatında âcizâne olsa bile bu hizmeti nazarımda büyük görmekte.

yim. Hatta teceddüt mümasebetiyle mazhar olduğum afv ü safhtan memnun olmamak hadd-i imkânın haricinde bulunmakla beraber şakirdanı büyük mektebe nakil ve usul-i talim ü tediplerini tesis ve takviye edemeksizin buraya (İstanbul'a) gelmiş olmaktığım üzerine nazar-ı tahassürüm yine Rodos'da ve bu mektepte kalmış olduğumu inkâr edemem.,

Diyor. Mithat Efendi bu işi görmek ve okulda geniş bir kütüphane kurmak için İstanbul'dan Rodos'a döndü. Menfa-dan döndüğü zaman Matbuat müdür muavinliğine tayin olunmuşken çok geçmeden kendisini Rodos tahrirat Müdürlüğüne tayin ettirerek bir müddet orada kaldı. O sırada İttihat gazetesini sütunları her taraftan Medrese-i Süleymaniyyeye armağan edilmiş eserlerin listeleriyle doludur.

Mithat Efendi otuz sekiz ay süren menfa hayatında (Kırk Anbar)ın otuz nüsnasını nesrettiği gibi Hasan Mellâh, Hasan Mellâh zeyli, Hüseyin Fellâh, Felatun Beyle Rakım Efendi, Dünyaya ikinci geliş, Açıkbaş Ahz-i sâr, Hokkabaz kitabı, Karı koca Masalı gibi eserlerle Letaif-i Rivayat serisinden birkaç eseri ve Kâinat adı altında başladığı umumî Tarih serisinden mukaddeme ile İngiltere, Danimarka, İsveç, Norveç, Rusya, Fransa, Belçika, Felemenk ve Almanya tarihlerini çıkarmış ve "Paris'te bir Türk,, adlı romanını forma forma neşre başlamıştı.

Midhat Efendi, menfasından geldikten sonra Tevfik İlhami Beyin mesul müdürlüğü altında 10 Temmuz 1876 da kurduğu "İttihad,, adlı gazete ona yeni bir çalışma ufku açtı. Her gün memleketin o zaman geçirmekte olduğu siyasî buhranın muhtelif cepheleri üzerine halkı aydınlattı. Birbirinden önemli dahili mevzular üzerine çeşitli yazılar yazdı. Bir taraftan da Garp gazetelerinde aleyhimize çıkan makalelere cevaplar yetiştirdi. İttihad'da Midhat Efendiden başka Namık Kemal'in, Sami Paşa Zade Sezai Beyin, Nâzım Beyin (eski Zaptiye Nazırı Nâzım Paşa) yazılarını da görüyoruz.

Midhat Efendi o zaman en büyük dahili meselemiz olan kanun-i esasî ve Millet Meclisi mevzuları üzerine bir çok yazılar yazmakla beraber diğer taraftan Jean Jaque Rousseau'nun "Contrat Social,, adlı eserinin şerhli, izahlı bir tercümesini "Mukavele-i İctimaiyye,, adı altında tefrika etmeğe başlıyor.

Muvakkaten Rodos'a gittiği zaman kardeşi Mehmet Cevdet'e gönderdiği 27 Ramazan 1293 (15 Ekim 1876) tarihli mektupta (İttihad, 30 Ekim 1876) "Mukavele-i İctimaiyye,,de Jean Jacques Rousseau'nun "Meğer Cenab-ı Hak olmalıdır ki insanlar için bir kanun vazedeilsin,, diye verdiği neticede hakîm-i

müşarünileyhin fikri, menzile-i insaniyyeden mertebe-i ulûhiyete kadar fırlamış ve arada derece-i nübüvveti görememiş,, olduğunu meydana çıkardığını, sonra bu eserin tercümesinin devamına "itiraza kudretim kifayet etmiyen bir taraftan he-men resmiye karip bir surette men,, olundugunu söylüyor ve eserin men'ine şu sebebi gösteriyor:

"Fransa Büyük İnkilâbını meydana çıkarmış olan birinci eser bu olduğu imiş. Eğer bu eser lisanımıza nakl olunur ise bizde dahi bir inkilâp vukua gelmek ihtimalin haricinde değilmiş. Benden başka birisi olsaydı ihtimal ki şimdi bu maniyete karşı muterizâne birkaç söz yazardı. Lâkin bende bu hal hiç yoktur, Hatta şimdi şu satırları yazarken o zamanki teessüfüm teceddüt tale etmedi. Zaten politikayı o kadar sever bir adam değilim ki politikaya parmak sokayım diye pek ziyade merak edineyim de sokamadığımdan dolayı hiddetleneyim. Sen bilirsin ki ben zabıt olmak hevesinde değilim. Belki bu heveste bulunanlar için mazbut olmağa mütehammilim. Hakîm olmak hevesinde de değilim. Belki mahkûm olmağa iktidar ve istidadım vardır. Şu dereceye kadar kır hukuk-ı tabiiye-i insaniyeme taarruz olunmaya ..,

Bu satırlarla biraz evvel okuduğum yazıları, Midhat Efendi'nin Abdülhamidin istibdadına karşı neden passif bir tavır takındığını bize anlatıyor.

Mithat Efendi, (İttihat) gazetesinin 19 Şevval 1293 (6 Kasım 1876) tarihli 85 inci sayısında kardeşi Mehmet Cevdet'e hitaben yazdığı diğer bir mektupta, Rodos köylerinde yapılan testileri sırlamak ve Avrupa kiremdii yapmak için uğraştığını naber verdikten sonra köylülerden mültezimlerin aldığı verginin ağırlığına işaret ediyor, sonunda da maksadının bu mesele hakkında "Evliyay-ı Umur,,un dikkatini çekmek olmadığını söylüyor ve "Evliyay-ı Umur,,un

"Gazeteleri mütalâa dahi eylemediklerini kimse bilmezse ben bilirim. Bunu efkâr-ı umumiyyeye arz ediyorum. Ol efkâr-ı umumiye ki vatanın kenarında köşesinde ne gibi su-i ahval mevcut olduğunu onun bilmesi pek yakın bir zamanda icabatını icra edeceği pek büyük faide olacaktır.,,

Diyor. Köylülerin iltizam usulünü kaldırtmak için hükûmete bir (istirhamname) takdim edeceklerinden bahseden Midhat Efendi, mektubunu:

"Eizde bu gibi işlerde hakkı aramak edepsizlik addolunur. Kemal-i tazarru ve meskenetle istirham!... etmelidir.,,

ibaresile bitiriyor ve istirham kelimesinin önüne bir taaccüp işaretiyle tam yedi nokta kondurmayı unutmuyor.

Midhat Efendi, kanun-i esasinin 23 Aralık 1876 da neşri

üzerine bir seri makale yazarak kanunun önemini belirtiyor. Müstebit hükümdar, kanun-ı esasının tanziminde ve ilânında hizmeti görülen Süleyman Paşa, Ziya Paşa gibi zatları kanun-ı esasının ilânından üç gün sonra İstanbul'dan uzaklaştırdı. Aradan kırk gün geçmeden Midhat Paşayı da memleket dışına çıkardı! Namık Kemal de hiçten bir sebep yüzünden mahkemeye verdi. Mahkemeden beraat kararı almasına rağmen kendisini Midilli'ye nefyetti. Midhat Efendi, Midhat Paşa'nın uzaklaştırılmasından üç gün sonra matbaa-i Âmire Müdürlüğüyle "Takvim-i Vakayi", muharrirliğine tayin edildiğinden (8 Şubat 1877) İttihat gazetesine ilgisini kesiyordu. Çoktan beri çıkmıyan resmi Takvim-i Vekayi'yi 19 Mart 1877'de çıkarmaya başlıyor, ve ilk Mebusan Meclisinin müzakerelerini bizzat zaptederek orada neşrediyor. Meclis müzakerelerini istenoğrafi ile zapt usulünün henüz tadbikine başlanmadığından bu müzakerelerin zaptı ve gazeteye yetiştirilmesi Midhat Efendiyi çok yordu. Hatta bir gün müzakere esnasında yorgunluktan bayıldı. Müzakereleri acele zeptettiği için bazan söz söyliyken mebusların adını yazmağa vakit bulamıyarak "birisi", diye işaret ettiği, Takvim-i Vakayi'ye de öyle geçirdiği oluyordu. Bundan sinirlenen bir gazete (bizim birisi adlı mebusumuz yoktur; bu zatlar kimlerse adlarının bildirilmesi lâzımdır.) yollu itirazda bulundu.

Midhat Efendi, Matbaa-i Âmire Müdürlüğü üzerinde olduğu halde 26 Cemaziyelâhir 1295 (27 Haziran 1878) tarihinde (Tercüman-ı Hakikat)ı neşkre başlıyor. Tercüman-ı Hakikat, hemen bütün hayatı gazetecilikle geçen büyük muharririn hayatında bir dönüm noktasıdır. Tercüman-ı Hakikat, yorulmak bilmiyen büyük vatandaş için yeni bir hizmet vasıtasıdır. Evveleri her gün 4, sonraları 8 sayfa olarak çıkan Tercüman-ı Hakikat'ın hemen yarısı bizzat Midhat'ın kaleminden çıkıyordu. Bir grev hâdisesi üzerine bir gün bütün gazeteyi kendisinin doldurduğu ve tertibini bizzat yapıp bastırıldığı bile olmuştur. Sayfalarını çevirdikçe Teodor Kassab'ın Midhat Efendi için (yazı makinesi) ünvanını vermekte ne kadar haklı olduğu görülüyor. Büyük gazetecinin alın teriyle hüviyet kazanan Tercüman-ı Hakikat'ın otuz bu kadar senelik koleksiyonu karşısında hayranlık duymamak kabîl değildir.

Mithat Efendi bilhassa Tercüman-ı Hakikat'ta Türk gazeteciliğine yeni bir ruh, yeni bir teknik getirdi. Ona yepyeni bir inkişaf yolu açtı. Bir çok cepheli alâkalarla mücehhez olan kafası, onu millete zevk, neşe, bilgi ve enerji verecek her va-

sıtayı aramağa, nerede bulursa halkın idrakı önüne sermeğe sevketti. Kültürün her sahasında vücut getirdiği eserlerin çoğunu önce Tercüman-ı Hakikat'ta yaydı, sonra kitab şeklinde çıkardı. Sakız'dan İstanbul'a gönderdiği eserlerle dik kati celbetmiş alan Naci'yi Tercüman-ı Hakikat'a girmeğe teşvik eden Midhat Efendi ona kızını verdi. Uzun müddet Tercüman-ı Hakikat'a gelen şiirleri tenkid çembelinden geçiren muallim Naci'nin, Mey ve Mahbup mevzularına lüzumundan fazla bağlı kaldığını gören Midhat Efendi'nin damadını ve onun yolunda yürümeği marifet sayan kalem sahiplerini Tercüman-ı Hakikat'tan uzaklaştırması ve koparılan yaygaraya rağmen kararından dönmemesi milleti hakikî bir kültürle teçhiz etmeği ülkü edinen koca muharririn idealine ne kadar gönül verdiğini gösterir. Milleti ancak çağdaş medeniyete ayak uydurmasıyla yükseleceğine inanan Mithat Efendi, gazetesinde açılan ve senelerce süren münakaşalarda daima ileri zihniyeti müdafaa etti. Kemal Paşa Zade Sait Beyin Abdülhak Hâmid'i şanına yakışmaz bir yolda hırpalamak istediği devirde Midhat Efendi büyük şairi müdafaa için erkek sesini, Namık Kemal'in gür sesiyle birleştirdi; yeni edebiyata yeni bir enerji kazandırdı. Hele üstad-ı Ekrem'in Mülkiye Okulunda ve matbuatta, yeni edebiyat sahasında gençlere yepyeni ufuklar açan "Talim-i Edebiyat",ı çıkar çıkmaz edebiyatı irtica yolundan ayırmamak isteyenlerin edeple ve edebiyatla hiç münasebeti olmayan yaygaralarına karşı Midhat Efendi bütün kuvvetiyle üstad-ı ekrem'e, yani ileriye ve doğruya destek olmakta Namık Kemal'den hiç de geri kalmadı. Avrupa'da rönesans hareketini vücut getiren amillerin başında bulunan klâsikleri memlekete tanıtmak için Midhat Efendinin açtığı savaş, Tercüman-ı Hakikat'ın tarihi kadadr kültür tarihimiz için de ibret ve takdirle karşılanacak bir hizmettir. Sait Beyin:

Hüseyin Danış ile böyle desek pek lâıyk

Şüde be lâfz-ı klâsik Midhat Efendi aşık

yollu istihzasına maruz kalan Midhat Efendi, ciddi meseleleri bile hezl ve mizah ile karşılayacak bir mizaçta bulunan muarızına verdiği cevapta daima ileri fikirleri müdafaa etmekten duyduğu iftiharı ifade ederken:

"Biraz müftehârâne söylesem bile hakkım vardır ki o meydanları edebiyat-ı âtikânın dîf-i istilâsiyle yeniden feth için edilen mücahedatta ep ilerde süngü sallayanların birisi de bu Ahmet Midhat namı neferdir,,

demesi boş bir öğünme değil, hakikatın tam ifadesidir. Eğer Midhat Efendi klâsikler hakkında ileri sürdüğü fikirleri kabule devrin kalem sahiplerinin kültür seviyesi müsait olsaydı memleket ancak İnönü devrinde ve Yücel'in Maarif Vekilliğ'in-

de kavuşmuş olduğu klâsiklerden daha o zaman faydalanmaya imkân bulacaktı.

Midhat Efendi, halkı aydınlatmak için eline aldığı meşalenin tarihten kuvvet almasına çok önem verdi. Fakat evvelce de arz ettiğim gibi Midhat Efendi, tarihi, milleti sadece eskiye bağlayacak pasif bir vasıta değil, ileriye atılmak için hızlandırıcı bir kudret kaynağı olarak kullandı. "Kâinat,, başlığı altında neşrettiği umumî tarih serisinde her milletin tarihi gibi Osmanlı tarihine de ayırdığı populaire eserlerden başka "Mufasssal,, adı altında neşrettiği ve istibdadın yarıda bıraktığı Türk tarihi de Vakanüvis tarihlerinden istifade edemiyen halka tarihi terbiye vermek için müessir bir vasıta oldu. Türk tarihinin eskiliği hakkında Atatürk'ün yüksek dehâsından ışık alarak hepimizin bugün edindiğimiz kanaatin üzerine Midhat Efendi bakınız yıllarca önce Tercüman-ı Hakikat'ta nasıl parmağını basıyor:

"Bu abd-i âciz terakkıyatı medeniyet-i beşeriyenin ilk mebdî, ilk menşei Hindistan olması dâvasının da katiyyen hallolunup bitirilmiş olduğuna henüz kannat edemem. Zira medeniyetin bu taraflara doğru vürudu için Nil ve Mezopotampa tarıklarından maada gözümüz önünde bir tarık daha vardır ki diğer ikisi gereği gibi tetkik olunmuş olduğu halde bu üçüncü tarık henüz tetkik olunmağa başlanmamıştır. Halbuki oraya bir vakit (Sıfya) diyorlardı... Bu halk merreten bade uhra Asyay-i Suğrayı istila etmişti. Süvari ve tir-endaz olan ve o kadar geniş ceyelanlar icra eden bu halkı medeniyetten ve onun âsar-ı bergüzdesi olan terakkiden mahrum addetmeğe imkân tasavvur olunabilir mi? Bunların mürurlarına mümanaat için sedler inşasına mecburiyet hasıl edildi. Dikkat lâzım ; beri tarafta bulunan medeniler onların memleketlerine giremedikleri halde onlar beri tarafa gelebiliyorlardı. Demek oluyor ki, daha ziyade muktedir idiler. İktidar ise dânişten gelir. Bu halkın en kadim Türkler olduğuna abd-i âcizce hiç şüphe yoktur...,"

Midhat Efendinin Türk Dil inkilâbının büyük mübessirlerinden olduğuna da bütün hayatı, bütün yazıları şahittir. Midhat Efendinin gazetecilikte bu millete telkin ettiği bütün fikirleri geniş çizgileriyle de olsa burada belirtmeğe imkân göremiyorum. Yalnız Atatürk Türkiye'sinde iktisadî alanda tutulan verimli siyaseti Midhat Efendinin, devrin ilmi otoritelerine karşı nasıl müdafaa ettiğine işaret etmeden geçmiyeceğim. Mülkiye okulundaki maliye derslerinde Portakal Mikail Paşanın, "İlm-i Servet,, dersinde de Ohannes Paşanın şiddetle aleyhinde yürüdükleri, devletin de tatbik etmekten çok çekindiği himaye usulünü Midhat Efendi Tercüman-ı Hakikat'ta "Ekonomi Politik,, eserini 1296 (1880) de tefrika olarak neşrettiği tarihten

beri iltizam etmekten geri durmadı. 1889 da çıkardığı "Hallül-Ukad,,da bakınız ne diyor:

"Hürriyet-i muflaka-i mübadeleyi bugünkü günde Avrupaca kabul edebilecek ne bir devlet ne bir millet yoktur... Adam Smith'in ekonomisini mekteplerde tedris etmek kiliselerde "Size en büyük fenalık edenleri ezdi ü can seviniz; bir yanğınıza tokat vuranlara diğer yanğınıza da geviriniz,, diye verilen vâız ve nasihatlar benzer... Bizim Mekâtib-i Âliyemizde Adam Smith ekonomisinin güya bir kanun, bir düstur-ül-âmel suretinde telâkki edilmesi teessüf-i âzimi muciptir. Biz ki henüz Quesnay ve Colbert zamanlarında değil, Sully zamanına bile gelmemişiz... Biraz ziraatimiz mededres olmasa fakr ü zaruretin son derecesine vüsulümüz pek ziyade sürat ve isticlal kesbeder. Sanayiimiz yoktur. Her mamulâta hariçten muhtacdır. Hele şimdiki esliha-i cedidenin gösterdiği mecburiyete mebnî düşmana atacağımız kurşunları bile hariçten mübayaaya mecburuz. Ticaretimiz hiç yoktur. Zira mahsulât-i arzimizden yalnız çiftçi gibi faydalanabilip tüccar gibi faydalanamıyoruz. Bunları bizden bilmü-bayaa harice satıp intifa edenler de ecnebilirdir. Ne kendi malumuzu memalik-i saireye kendimiz satabiliyoruz ne de memalik-i saireden muhtaç olduğumuz mamulâtı kendimiz celbediyoruz. Ticaretimizin dahiliyesi de hariciyesi de iller elindedir. Hal böyle iken serbesti-i mübadele nerede, biz neredeyiz?.

"Büyük Petro ve onun ahlâfı bu güne kadar Rus milletine ekonomiyi kalem ile değil, (knot) yani kurbac ile öğretmişlerdir. Düşünüyorum da bizim de böyle bir taziâne-i talime ihtiyacımızı görüyorum. Bizi sopa ile çiftçi, sanatkâr, tüccar etmelidir. Memalik-i mütecavireye akınlar ederek yüklerle servet-i muğtenemeyi memleketimize ithal eyleyebilmek devrinin geçtiği dakikadan bed'ile biz sapanı, tezgâha sarılıp ziraat ve sanayi yüzünden hasıl eylediğimiz mahsulâtı satmak ve onlara bedel bizim yetiştiremiyeceğimiz ham ve mamul eşyayı almak için ticaret gemilerine binmeliydik. Hemen ilkiyüz senelik bir teahhur-i âzım bizi bundan menetmiştir. Acaba daha kaç senelik teahhurat ile kesemizi bütüştürün silkeceğiz? Baksanıza! Mekâtib-i Âliyemizde ikmal-i tahsil eyleyen müntehiler, hâlâ bizde serbesti-i mübadeleyi düstur-ül-âmel olarak yürütmek istiyorlar da başımızın çaresini düşünmek yolunda olanca fedakârlığımızı mamulât-i dahiliyeye hasreylemek hususunda arzu ve hayalimizi de men'e kalkışarak "Siz ekonomi politik bilmiyorsunuz!, diye bize de ders vermek istiyorlar; Fesüphanallah!,"

Görüyorsunuz ki Midhat Efendiyi, yeni tertip bir hicviye ile "Timsal-i cehalet,, olarak teşhir etmek istiyen büyük şair, bu büyük vatandaşa haksızlık etmiştir. Bazan en yakın arkadaşlarını hırpalamak derecesinde hırçnınlıklarına şahit olmasak, büyük şairin Galatasaray talebesi iken yazdığı manzumeleri Tercüman-ı Hakikat'a takdirle koyan Ahmed Midhata

karşı yaptığı haksızlığın derecesini zihnimizde daha çok büyüttük.

Midhat Efendi, eserlerini halka tatlı tatlı okutmanın sırrını bulmuş bir adamdır. Bu bakımdan zamanına kadarki kültür tarihimize eşi yoktur. Öyle babacan, öyle candan bir ifadesi vardır ki, okuyanları derhal samimiyeti çevresine alır. O, her yazısını halkın seviyesini yükseltmeğe vasıta olarak kullandığı için yazdığı romanlarda sırası geldi mi dayanamaz, roman tekniğine uysun uymasın, çok defa (Velinimet) diye vasıflandırdığı "Kariin-i kiram,, ını o sahaya çeker götürür, ve ona bildiğini söylemeden asıl mevzuu geçmez. "Taaf-füf,, te sırasını getirir, resim ve heykelin İslâm dinindeki mevkiine temas için ciddi bir fasıl ayırır; "Mesail-i muğlaka,, da Avrupada asaletin yeri ve tekâmülü hakkında sahifeler doldurur, asilzadelerin adlarının başına (de) hecesini getirdiklerini anlattığı sırada Dimitri'nin asilzade olduğuna işaret için adını D'İmitri şeklinde yazdığını izah etmeden içi rahat etmez. Başka bir romanında sözün gelişinden istifade eder, "Vapur deyip geçmeyiniz,, der, vapur inşaatı hakkında bildiğini yazar. Midhat Efendinin bu merakını hoş görmiyenler onun ne maksatla bu yola döktüğünü düşünmek istemiyenlerdir. Bu adamın zaafı, daha doğrusu kuvveti, bildiğini başkalarına öğretmek ibtilâsıdır. Nerede ve ne vasıta ile olursa olsun. Adamcağız okumak için bizi zorlamıyordu ya, bugün radyoda karşımıza çıkan çatlak sesi kısmak nasıl elimizde ise dün de Midhat Efendinin eserlerinde tesadüf ettiğimiz tafsilatı geçivermek elimizdeydi. Fakat ben kendi hesabıma o tafsilatı geçmeğe kıyamazdım. O eserlerde Midhat Efendinin hayatının muhtelif cephelerini aydınlatacak bir çok noktalar gördüm. Kızı Hacerden, torunu Nigâr'a, oğlu İbrahim Kâmile, Süleymana ve Muzaffere kadar çocuklarının nasıl yetiştiğini, kendisinin evin dahili işlerine hiç karışmadığını, eve ait alışverişlerin hepsini kardeşi Cevdet ile hizmetçisi Mürsel'in idare ettiğini, elbisesini bile kardeşinin kendisine alverdiğini, hiç fanilâ giymediğini, yazın ne giyerse kışı da onlarla geçirdiğini, şemsiye taşımadığını, seyahatlerde sık sık başını ve ayağını yıkamak itiyadında bulunduğunu, hususî mektuplara cevap vermediğini veya cevabı başkalarına verdirdiğini, damadı için çiftlikte yapılan daireye Muallim Naci'nin (Naci hane) dediğini, Naci ile çok defa sabaha kadar sohbet ettiklerini, onu (cicim) diye çağırıldığını, kahve ve tütün tiryakisi olduğunu, Stokholm'da Müstesrikler Kongresine giderken başındaki festen ve beraberinde taşıdığı ünifroma kılıcından Fransanın Cezayir subaylarından olduğunu tahmin eden Alman istasyon memurla-

rının muziplikle tireni kendisine kaçırtıkları gibi bavulunu da bulunduğu vagona almasına müsaade etmedikleri, parasız yaptığı uzun yolculukta her hangi bir sigara paketine secde edecek derecede deliye döndüğünü, kongreye gelen âzadan milli ymeklerinden birinin tasviri istendiği sırada (O zamanın âlimleri ne kadar da boğazlarına düşkünmüş) Midhat Efendinin de kuzu dolmasını tasvir ettiğini, bir aralık işrete iptilâsı yüzünden alkolik olma derecesine varmışken sonradan kendini kurtardığını hep eserlerinden, bir sergüzeştini de (Henüz 17 yaşında,, sıندان öğreniyoruz. Elinin açıklığını, kalbinin iyiliğini, bütün Beykoz'da muhtağların hep kendisinden iyilik gördüğünü, sabah akşam bunlardan İstanbul tarafına gelip gidenlerin bir Kaşamonulu vatandaşa yaptırıp Melek adını koyduğu çatanasından istifade ettiklerini, istibdat tarafından menedilinceye kadar Beykozda Akbaba'daki çiftliğinde her yıl köylülere verdiği ziyafette bütün ailesi efradiyle birlikte hizmet ettiğini de kendisini tanıyanların yazıları tesbit ediyor.

Midhat Efendi kadar çalışkan adama dünyanın her köşesinde nadir tesadüf olunur. Türkiyede yalnız devrinin değil, asrının en çalışkan adamıydı denilse mübalâğa edilmiş olmaz. Bulunduğu dairedeki resmî, matbaa ve gazetede ki hususî işlerinden başka memlekette ve garpta yeni çıkan kitap, gazete ve mecmua gibi eserleri takip etmek, Tercümanı Hakiykat'ta ve diğer gazetelerde — evet, onu yalnız bir gazete doyurmazdı. Osmanlı, Saadet, Tarik gibi gazetelere de ayrıca yazı yazar, Tercümanı Hakiykat'ın rüştiye öğrencileri için de ayrı bir nüshasını çıkarırdı — siyasî icmalleri, çeşitli makaleleri, muhtelif fıkraları, çok defa iki tefrikayı hep kendisi yazardı. Evinde bir okul teşkil edecek kadar bereketli aile efradının elifbeden matematiğe, tarihten edebiyata, resimden musikiye kadar bütün kültür ihtiyaçlarını bizzat temin eder, evinde kurduğu tiyatrodaki rejisörlük eder, bir taraftan da girdiği münaakaşalarda gazeteye sütunlarla yazı yetiştirirdi. Arkadaşlarıyla ava gider, bu av gezintisi ona bir kitap yazdırır; muharır Beşir Fuat, üstüne konduğu yirmi beş bin altınlık servetini sefahatta sarfederek nihayet zavallı topu topu üç bin altın servetçikle eli boğründe kalınca aklıktan öleceğim korkusuyla intihar eder, bu hâdise üzerine de bir eser çıkarır, bu intihara Beşir Fuad'ın maddî felsefeye gönül veremsini sebep olarak görür (Ben neyim?) diye bir kitap yazarak (Hikmet-i maddiye)ye hücum eder; Hilâliahmer kurulur, o yine koca bir kitapla bu hayırlı kurumun tarihini anlatır; Paris'teki Budistlerin sayısı 30 bini bulur, tasası Midhat Efendiye düşer, başka bir eser yazar. Hasılı evde demez yazar, dairede demez yazar,

gazete idaresi demez yazar, vapur demez yazar. Hayatı bu kadar yazıya boğulmuş adamın uykuda da yazı yazmamış olmasına ihtimal verilemez.

Bu kadar yazı yazan adamın hata etmemiş olması düşünülemez. Onun da bir çok hataları oldu. İslâm hekimi Razi'yi, müfessir Fahri Razi ile karıştırır, ifade bozukluklarına dikkat etmez, kelimelerine itina etmez, bazan tercüme hatalarına bile düşer, bazan da ehemmiyetsiz meseleler hakkında münakaşalara girerdi. Kemana bir giriş ilâvesi, Bülheves, lisanda kalkale, elif lâm gibi bir meseleyi tutturur, Babâli caddesini mürekkebe garkederdi. Musiki mübaheseleri sırasında her gün gazeteye yazdığı sahifeler dolusu yazı ile kanmıyarak şirket vapurun'a mübaheseye devam ettiği, şirket yolcularının da dinleyici olarak bahsi takip ettikleri, bu sırada bahsin hararetıyla fazla kızarak caketini bir tarafa attığı da olurmuş. Bu mübahasenin gittikçe kızıştığını gören bazı meraklıların, bahsi selâhiyetle takip imkânını elde etmek üzere kırkından sonra tanbur çalmağa başladıklarını bile rivayet ederler. Midhat Efendi incir gekirdeği doldurmayan meseleler için münakaşayı neden bu kadar uzatırdı bilmem; acaba bunları, Babâli caddesinde siyasiyat ile değil böyle mâlâyanıyat ile uğraşıldığına Abdülhamidi kandırmak için mi yapardı? Bununla beraber Midhat Efendinin (klasikler) gibi, (Dekadanlar) gibi esas itibariyle haklı olduğu münakaşalar da yok değildir. Evet, (Dekadanlar!). Çıktığı zaman bir çok hücumlara maruz kalan bu makaleyi bugünlerde tekrar okudum. Söz aramızda, ben bu makalede Midhat Efendinin yazı dilini konuşma diline yaklaştırmaktan ibaret olan esas davasında itiraz edecek bir cihet görmedim.

Midhat Efendi'yi yazılarında çeşitli bahislere temas etmekle tenkid edenler oldu. Doymak bilmez bir öğrenme ve öğretme hırsı ile dünyaya gelmiş olan bu adama niçin öğrendin, niçin öğrettin demekten daha büyük haksızlık olur mu? Hiç bir meselede ihtisas davasına kalkışmamış, sadece her gazetecinin meslek icabı olarak mücehhez olduğu çeşitli ilgililerle binlerce okuyucusunu ilgilendirmeye çalışmış olan bu millet hocasına hayranlıktan başka ne duyulabilir? Yazı yazmaya başladığı zaman Âşık Garip, Kerem ile Aslı gibi ötedenberi ellerinde dolaşan eserlerden başka seve seve okuyup istifade edeceği tek kitabı olmıyan bir muhitte, bu dünya ölçüsünde çalışkan adamın yetişmiş olması millet ölçüsünde büyük bir nimet sayılmaz mı? Midhat Efendinin hiç bir hizmeti olmasa, çalışkan adamlara her milletten fazla muhtaç bir devirde bu millete çalışkanlık örneği olması kâfi bir hizmet değil midir? Halbuki

o, bu millete çok hizmet etti; hem de hizmet etmenin, hele gazetecilik yolunu tutmanın en güç olduğu bir devirde. Vehmi ve istibdadı marazî bir şekil alan bir hükümdarın devrinde gazetecilik etmenin ne kadar büyük tehlikeleri göze aldırmaı gerektirdiğini bugünkü nesle anlatmak ne kadar güçtür! Sansürün; daha doğrusu Abdülhamid'in (İnkılâp) kelimesinden kuşkulandığını bildiği için (Sabah) gazetesinde çıkan yazısını (Edebiyat'ta da bir 1789 oldu!) diye bitirmeye mecbur olan sayın Hüseyin Cahit Yalçın'ın (Edebiyat) ve (Hukuk) gibi Abdülhamidi ürküten iki tehlikeli mefhumu Servet-i Fünun'da yanyana getirmek cür'etinde bulunduğu için hem kendisinin, hem Servet-i Fünun'un hem de sansürün başına neler getirdiğini hep biliriz.

O devrin zavallı gazetecileri, tehlikeli mevzulardan kaçınmak için şairin:

Behrenk denizinde saydı mâhi

İsmallerin odur penahı

beytinde işaret ettiği sudan mevzularla haydi sansür belâsından kendilerini kurtarmağa çalışsaydılar, diyelim; ya mürettip sehvi? (Serdar-i Ekrem)i (Murdar-i Ekrem) yapan, (Şevketlû Padişah)ı (Şu kötü Padişah) diye teşhir eden, Abdülhak Hâmid'i ta Londradan:

Figân sehvi-i mürettipten, figân sehvi-i mürettipten!

diye feryat ettiren, Fransa'nın resmi gazetesinde:

L'union des deux empires dominera l'Europe
ibaresini:

L'un des deux empires dominera l'Europe

şekline sokarak Napolyon Bonapart ile Rusya çarının arasını bozan mürettibin, milletlerarası şöhret kazanan marifetlerinden dün olduğu gibi bugün de Tanrıya sığınmaktan başka çare var mıdır?

Midhat Efendinin büyük bir hizmeti de karşısına çıkan her istidadın elinden tutması ve onu yetiştirmesidir. Ahmed Rasim'den Hüseyin Rahmi Gürpınar'a, Fatma Aliye'den, Niğâr Hanımdan, sayın Halide Edib Adıvar'a, Velet İzbudak üstadımızdan Necib Asım'a, Ahmet İhsan Tokgöz'den, sayın Hüseyin Cahit Yalçın'a kadar Midhat Efendi devrine yetişmiş hiç bir kalem sahibi yoktur ki meslek hayatına ilk adımı attığı günlerde Midhat Efendinin takdir ve teşvikini görmemiş olsun.

Midhat Efendi 1889 da Stokholm'de toplanan müstesrikler kongresine Türkiye mümessili olarak iştirâk etti. Kongre encümenlerinden birine başkanlık ettiğini okuduğum gün duyduğum sevinç ve iftihar hâlâ duyurum.

Midhat Efendi Stokholm'den (Avrupa'da bir cevalân) adı

altında koca cilt bir seyahatname ile, kendisine Kral Oskar tarafından verilen bir nişan, Muallim Naci ile rahmetli üstadım Hacı Zihni Efendi'ye kongre tarafından hediye edilen birer altın madalya ile, bir de Midhat Efendi'nin mukavemet edilmez cazibesine kapılarak Türk dostu olan Rus Edibi Bayan de Lebedef ile İstanbul'a döndü. Bayan Gülnar adıyla uzun müddet memleketimizde yaşayan bu değerli kadın, memleketimizde Puşkin'i ve Tolstoy'u ilk tanıtan muharrirdir.

Midhat Efendi'nin memlekete yaptığı sayılmakla bitmez hizmetlerine karşı tek demiyeyim, başlıca kusuru ve öteki kusurlarının kaynağı Abdülhamid'den yılması, ona lüzumundan fazla itaatli kalmasıdır. Bu kusur hayatında bir çok defalar yüzüne vuruldu. Ölümünden sonra başta Cenab olduğu halde bir çokları tarafından tekrar edildi. Midhat Efendinin bu kusuru ona bir çok hatalar yaptırttı. Hiç bir gazeteci, kendisini Papa Pie IX gibi hata etmezlerden sayamaz. Gazetecinin meslekte ederecesi yükseldikçe hataları da ona göre oluyor.

Kemalpaşa Zade Sait Beyin:

Canı isterse tercümanlık eder
Öyle olmazsa bed zebanlık eder
Gâh yahşi, gehi yamanlık eder
Meslek üttüradı Hak gettre !

Diye hırpaladığı, o devrin Vakıf gazetesinde :

Her yazdığı cihana verir hayret ü veleh.
Allâme vahdehu ebeden lâşerike leh.

diye iğnelediği gazetecilik pirinin hataları da, isgal ettiği makamın yüksekliği ile mütenasip oldu.

Servet-i Fünun'a yazdığı (Parlamentolar) makalesinin bizim nesli olduğu kadar bizden evvelki nesli de ne kadar sirlendirdiğini hatırlarsınız. Fakat Servet-i Fünun sahibi rahmetli adasının hayatında neşrettiği hatıralarından, müstebit hükümdarın bu makaleyi yazdırıp neşrettirmek için saltanat kudretini ne kadar sui istimal ettiğini öğrendiğimiz gündenberi Midhat Efendinin bu yanlış hareketinde kendisini hiç olmazsa mazur görüyoruz.

Midhat Efendi'nin Abdülhamid'in emriyle yazdığı "Üss-i İnkılâp, da Namuk Kemal'i kanun-i esası aleyhtarı olarak teşhir etmesi ne insafsız bir ithamdır. O sırada neşriyattan men edilmiş bir halde Midilli'de menfi bulunan Namık Kemal, Midhat Efendiye yazdığı hususi mektuplarda öfkesini aldı. Fakat Namık Kemal'in bir müddet sonra mektuplarında Midhat Efendiden bahsederken bizim Midhat diye andığımız, kendisine "Midhat'ım!,, diye hitab ettiğini, bazı makalelerinden dolayı

kendisini takdir ettiğini görüyoruz ki bundan kendisini affetmiş olduğunu istidlâl edebiliriz.

Midhat Efendinin Midhat Paşa hakkındaki haksızlığının affolunur tarafı... fakat hayır, insafı elden bırakmıyalım. Desas ve cebbar bir istibdadın birbirine düşürdüğü, Türk inkılâp tarihinin ise barıştırarak aynı ihtiram mevkiine yükselttiği bu iki büyük vatandaşın hatıralarını fuzulî olarak incitmekten çekinelim.

Sayın dinleyicilerim,

Sözü uzattığımı biliyorum. Rahmetli Midhat Efendinin itiyadı bugün bana geçmiş olacak ki bir türlü mevzudan ayrılamıyorum. Ben ayrılmak istesem de mevzu beni bırakmıyor. Sabrınızı tükettiğimi bilmekle beraber Sait beyle olan bir macerasını anlatmazsam Midhat Efendinin ruhunu şadetmemiş olmaktan korkarım:

Tercüman-ı Hakikat'ın 16 Şaban 1295 (15 Ağustos 1878) tarihli sayısında bir edip tarafından gönderildiğine işaret edilen iki şarkı çıktı. Şarkılar Midhat efendinin değil, icra cemiyeti mümeyyizi Nâzım'ındı. Fakat (Vakıf) gazetesı başyazıcısı Sait Bey, şarkıların o sırada şiddetli bir aşk ateşine tutulan Midhat Efendi tarafından yazıldığını tahmin eder, Efendiye muziplik etmek ister. Vay, arada aşk da mı var? Niçin olmasın? Kendisinin roman kahramanlarından Rakım Efendi için dediği gibi, biz de Midhat Efendiye büyük gazeteci dedikse, yemezler içmezler, onlarda erkeklik dişilik yoktur sınıfına mensup olduğunu iddia etmedik ya! Evet, âşık, Hem de Hamdi beyin tavsiyesi üzerine epeyce zamandır şiir söylememiş iken sevgilisinin tatlı dili karşısında perhizi bozarak:

Holka-i gülşekerdir dehenin

Doyamam ağzını öpmekle senin

diyecek kadar âşık! Sait bey, Tercüman'da çıkan şarkılara Vakıf gazetesinde mizah yoluyla yazdığı nazirelerde Midhat efendi ile sevgilisinin adlarına telmih ederek âşıka:

Anılsın sürdüğüm zevk-u sefa ülfetle, işrtle
Zarar yok kalsam artık matbaamda hüzn ü rikkatle
Seni zikreylesinler her bilenler nam-ı Midhatle
Beni yadeyleyenler de eder iffetle, fitnatle.

Sevgilisine de :

Samaya çıksun artık sırt-ı nam ü şanı isterse
Tekellüf alverir ver gayriye insanın isterse
Ben artık yarım her cahil ü nadanın isterse
Bana ta'nelyesün varsun bilen akranın isterse

gibi sözler söyletir. Midhat Efendi, o sırada âşık olmasaydı Sait Beyin diğer muziplikleri gibi bu nazirelerine de şaka de-

yip geçirdi. Fakat Alfred de Musset'nin dediği gibi aşk ile şaka almaz. Midhat efendi nazireleri sevgilisinin namusuna taarruz mahiyetinde gördü ve köpürdü. Sait beyi fellik fellik aramaya başladı. Nihayet kendisini Babıâli caddesinde yakaladı ve hıncını aldı. Bununla iktifa etse ya! Hayır, ertesi günü "Sait beye dayak,, başlığı altında Tercüman-ı Hakiykat'a üç sütun yazı yazdı. Bu yazıda Sait beyin yüzüne attığı sille ve şamarlardan başka "hasbelbeşeriye bitttehevvür iki de baston,, yerleştirdiğini haber verdi. Makalede Sait beyin "daima edepsizliğe edepsizlikle mukabele eder adamları gördüğü ci- hetle artık hadd-i marufu tecavüz,, ettiğine işaret vardı. M. dilli'de menfi bulunan Namık Kemal, vaktiyle Sait beyle münakaşa edenlerin başında olduğu için bu sözden alınır, Midhat Efendiye ağır bir mektup yazar ve sokakta adam dövmenin münasebetsizliğini gösterir. Midhat Efendi Namık Kemal'e verdiği cevapta hareketini müdafaa etmiş olacak ki Namık Kemal bakınız ne diyor:

Mektubunuzda "ben melek değilim, insanım. Elbette sokakta adam döverim,, yollu garip bir ifadenizi daha gördüm. Öyle bir hareket-i behimaneyi insanıyet meziyatından addetmek ve sopa sallamak seyyilesinden beri ne kadar insan varsa hepsini melek farz etmek bilmem kimsemin hatırına gelmiş kavaitten midir.. Şu "insan olan sokakta elbette adam döver,, ikadesi tehzib-i ahlâk hususunca hemen evvelki keşf-i hakimanelerine bile tefevvük edecek gibi görünüyor.,,

Vakit gazetesinin 24 Ağustos 1878 tarihli sayısından öğreniyoruz ki Sait bey dayak hâdisesi üzerine dava açmış. İki taraf iki defa mahkemeye gitmiş. İki tarafın dostları araya girmişler, Midhat Efendi tarziye vermek şartıyla Sait beyi dâvadan vazgeçirmeğe çalışmışlar. Sait bey razı olmuş, fakat Midhat Efendi tarziye vermiyeceğini, ancak Sait beyin ulüv-i cenab göstererek dâvadan vazgeçmesi ona yakışacağını söylemiş. Sait bey de Midhat Efendinin, kendisine yakıştırdığı ulüv-i cenabı göstererek dâvadan vazgeçmiş.

Uzun seneler birbirlerini hırpalamakla beraber daima dost kalmış olan iki kültür adamının müşterek imzasını taşıyan bu feragat yazısı her ikisinin haysiyetini yükselten ne güzel bir vesikadır!

Şunu da arzedeğim ki Sait bey yediği dayanın acısını mürur-i zamanla unutmuş olacak ki yirmi sene sonra Midhat Efendinin açtığı klâsikler münakaşasında ona muhalefet cüretinde bulundu. Midhat Efendi bunun üzerine "usul-i maişetlerinde düello âdeti bulunmayan bizim gibi milletler nezdinde düello ile teşeffi imkânı görülemeyince,, bundan doğacak vâhim âkibeti Sait beye ihtar etmeye mecbur oldu. Sait bey de

"pehlivan-i pâktıynet atufetlû Midhat Efendim Hazretleri ,, hitabıyla yazdığı cevapta "meydan-i edebiyat ü mübahesat ,, baldırı çıplaklar arbedegâhı olmadığından" Midhat Efendiyi "o meydanda nice senedir kalem salladığı halde henüz kamayı meyandan ve rövelveri hemyandan atamamış,, olmakla iğne - liyor.

Midhat Efendi heybetli vücudu, gür bir sakalın süslediği sevimli çehresiyle hâlâ gözümün önündedir. Şirket Vapurunda rastgeldikçe uzaktan bu çalışkanlık âbidesine ne kadar hayran olurum! Resmî hayatının bir kısmını arzetmiştim. 1885 te Karantina Başkâtipliğine, 1895 te Sıhhiye Meclisi ikinci reisliğine tayin olunuyor. Yaş haddine varınca bu memuriyetten ayrılan Midhat Efendi Darülfünun umumî tarih kürsüsüne geçiyor. İstanbul Kız Öğretmen Okulunda, Darüşşafaka'da da ders veriyor. Darüşşafakada her hafta Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye içtimalarına gelerek geceyi okulda geçirmek âdeti idi. Bu müessesede bulunduğu bir gece 28 Birincikânun 1912 de bir anjin krizi ile hayata gözlerini yumdu ve memleketi kaplayan derin bir teessür içinde Fatih mezarlığına gömüldü.

Sayın dinleyicilerim,

Çocukluğundanberi hayatını takip ettiğimiz Ahmed Midhat'ta hiç değişmeyen belirli bir vasıf, bu halk çocuğunun halkı aydınlatmaktan bir zevk duyusu ve bundan büyük bir hizmet olmadığı kanaatini ölünceye kadar taşımasıdır. Türk milletine en büyük hizmetin onun varlık kudretini bilgiyle perçinlemek olduğuna inanan büyük muharririn her teşebbüsünde bu inanın izlerini görüyoruz. Midhat Efendi bu inanla gazete - lere, dergilere, kitaplara dört elle sarıldı; bu inanla neşriyatı halka geniş ölçüde yaymanın yollarını aradı; bu inanla okul tahsiline yepyeni bir istikamet vermeye çalıştı. Yine bu inanla türkçeyi halkın kolayca anlayacağı ve candan ilgilenerek faydalanacağı sade ve cazip bir hale getirmek istedi. Midhat Efendi, zamanına gelinceye kadar edebiyat havasını, meşbu olduğu mey ve mahbub mevzularından kurtardı. Yeni edebiyata cereyan verenleri destekledi. Çağdaş medeniyetin mahsul - leriyle o medeniyeti meydana getiren âmillerin başında olan eserlerle bizi temasa getirmek için uğraştı. Vicdanlara tahakküm etmek istiyen istibdadın en azgın devirlerinde halka faydalı olmak için ne yapmak mümkünse, elinden ne gelirse, aklı ne kadar ererse yaptı.

Büyük vatandaşı, bu çok verimli halk adamını, bu yorul - mak bilmiyen kültür erini ölüm, nöbette ve vazife başında buldu. Ne mutlu ona...

hüseyin cahid yalçın'ın sözleri

Hakkı Tarık Us ile İhsan Sungu, Ahmet Midhat Efendi hakkında o kadar etraflı ve tam izahat verdiler ki onların tatlı sözlerini dinlerken duyduğum zevk, bana söyleyecek hiçbir şey kalmadığını görmekten mütevellit üzüntü içinde âdeta kayboldu.

Bundan sonra ilâve edilebilecek şeylerin çok fazla düşeceğine emniyet getirdiğim için başınızı ağrıtmaktan iktinap edeceğim. Ahmet Midhat Efendi'nin hayat-i hususiyesine nüfuz ederek bize pek çok tafsilât veren sayın İhsan Sungu, nasılsa bir noktayı unutmus-

tur. Onu da bâri ben ilâve edeyim: Ahmet Midhat Efendi'nin hayatta en memnuniyetle okuduğu yazılar hangisi imiş bilirmisiniz? Yemek listeleri. Bunu bana onun hususî hayatına vâkıf olanlardan biri temin etmişti.

Ahmet Midhat Efendi, memleketin irfan hayatında gerçekten bir kıymettir. Ve bu vatanında okuma itiyadını tesis hususunda büyük hizmetler ifa etmiştir. İçimizde hiçbirimiz onun kazandığı prestij ve muhabbet derecesine erişemedi. İlk yazımı onun ilhamı altında yazdım. Bu koca bir romandı. Ve onun bir takriziyle matbuat âlemine çıkabilmek cesaretini kendinde bulmuştu.

Ahmet Midhat Efendiye bu kadar hürmet ettiğimiz ve hizmetini bildiğimiz halde acaba edebiyatı cedide hareketiyle neden arasında bir münâferet çıkmıştır? Ve Fikret neden onun hakkında "timsal-i cehalet,, hicviyesini yazmıştır?

Bunu edebiyatı cedidecilerin hürriyet aşklarında ve istibdadı karşı besledikleri nefrette aramalıdır. Saraya temas eden ve ona taraftarlıkta bulunan her şey ve her adam edebiyatı cedideciler nazarında manfurdu, bir düşmandı. İşte Ahmet Midhat Efendi bu bakımdan az çok, haklı haksız tarafımızdan muahaze ediliyordu. Çünkü Ahmet Midhat Efendi (Üss-ü inkılâp) muharriri idi.

Bundan başka edebiyatı cedide hareketine (Dekadanlar) makalesiyle hücumda bulunmuştu. Zaten her taraftan bir çok tarize uğrayan edebiyatı cedidecilere bu yüzden hücumlar, âdeta söğüp saymalar bir kat daha artmıştı.

İşte Fikret'in o hicviyeyi böyle bir hava içinde yazmış olduğu unutulmamalıdır. O hicviye zamanının çerçevesi içinde mütalâa edilirse mazur görülür. Bugün şu kürsüden Ahmet Midhat Efendi'nin memlekete ifa ettiği hizmetin büyüklüğünü ilân etmekten ve hâtırasını hürmetle anmaktan bahtiyarlık duyarım.

ismail habib sevük ün sözleri

En kuvvetli cephesi:

Aydın ve sayın dinleyiciler!

Ahmet Midhat ki, bir mektubunda dediği gibi, günde otuz sahife yazı yazacak kadar çevik bir kaleme sahipti; o ki bu kalem sayesinde binlerle makale, yüzlerle cilt kitap yazdı, o ki tarih, felsefe, siyaset, tenkid, piyes, hikâye, telif, tercüme diye hemen her sahada kalem oynattı; fakat onun bu çeşitli cephe-leri arasında şüphesiz en kuvvetlisi romancılık tarafıdır. İşte onun bu en kuvvetli cephesini konuşmak ödeviyle yüklü olarak huzurunza çıkarılmış bulunuyorum. Yüküm yalnız ağır değil, korkunç. Ömrümün

yılları sayısınca roman veren bu adamın bu heybetli yığını bana ayrılan kısa zamanda anlatılabilir mi? Yükümün ağır korkunçluğunu önlemek çaresini o yığın içine girmemekte buldum. Onun romancılığının kısaca ve sadece kabarıklı birkaç çizgisini ele alarak konuşacağım.

İlk olmanın iki tarafı:

Onun romancılığında ilk durulacak nokta onun bizde ilk hikâyeci ve ilk romancı oluşudur. Edebiyatımızda ilk hikâyeyi "Kissadan hisse,, ismiyle 1870 de Bağdatta iken ve (1871)de

de "Letaif-i Rivayat,, ismiyle İstanbulda iken o verdi. İlk telif romanları da Rodosta menfi iken 1873-1875 yılları arasında yine o yazdı: "Hasan Mellah,, "Hüseyin Fellah,, , "Felâatun beyle Rakım Efendi,, , "Dünyaya ikinci geli,, , "Pariste bir Türk,, isimli beş büyük romanını hep o zaman içinde yazmış ve bunları arka arkaya hep 1875 de neşretmişti. İlk olmak başka kimseye nasip olmayan bir meziyettir. Meziyetlerin başı. Fakat bu baş meziyetin bir de aksayan tarafı var. İlk olmak aynı zamanda noksan olmaktır. Bu ilk romancımızın da ne kadar noksanları sayıldı: Ona (çala kalem) dediler, demin üstadımız İhsan Sungu, bir ömre sığmayacak kadar çok yazdığını canlandırmak için "Galiba o uykusunda da yazıyordu,, dedi. Böyle bir yazı makinesi çala kalem olmaz da ne yapar? Onun "üslûbunda âmiyânelik,, gördüler. Zaten kendisi mümtaz kütülelere hitap eden mümtaz bir sanatkârlık dâvasında değildi ki... Onun için "roman tekniğine riyaet etmiyor, uzun sapışlarla mevzuunu bırakıyor,, dediler, "realiteden çok hayaline kuvvet verdiği için tip yaratamadı,, dediler, dediler. Fakat ne çıkar?

Meziyetleri :

Bütün bunlara karşılık onun "Ahmed Midhatane,, denecek meziyyetleri vardı: karihasının genişliği, kulaçlı bir hayal kuvveti, mevzu icadındaki büyük melekesi, romanlarında vakadan vakaya atlayarak okuyucularını heyecandan heyecana götürüşü... Sonra hafıza kudreti ve hatıra bolluğu; onun vücudu gibi kafası da sağlamdı.. Sonra onun âmiyâne denen üslubu arasında kendine göre edebî bir inceliği sindirebilmesi. O meselâ "Dürdâne hanım,, romanında bir doğuşu anlatır. Ken "iki adamı öyle çarptı ki pekmez testisi gibi param parça,, der. "Su testisi,, demez. "Pekmez,, demekle okuyucularının gözü önüne altın sarısı bir tatlılık getirir. "... ensesi Galata firancası gibi kabardı,, diye okuyucuların gözleri önüne Galatanın bembeyaz has ekmeğindeki puflla kabarıklığı canlandırır. Yine aynı sahnede, bizim henüz çobanlarımız gibi baktığımız, fakat büyük siyasî emellerini meydana vurmaya çalışan Bulgarları, okuyularına karşı istihfaflı bir halde bulundurmak için fırsattan istifade ile "... hepsini Bulgar kalpağı gibi kapıp kapıp taşlar üzerine vurarak,, der. O, kendi romanında kendi okuyucuları için lâzım gelen edebiyatın ne olduğunu pek alâ biliyor ve bunu pek iyi başarıyordu.

Romancılığın tesirleri:

O, romancılıkta yalnız ilk olmadı, kaynak da oldu. Kaynak olanlar kaynak da alırlar. Nehirler birleşen kaynakların

mahsulüdür. Ahmet Midhatın romanı sadece kendinde kalmadı, başkalarına da doldu. İşte ilk romanlarından biri, "Dünyaya ikinci geli,,. Eşraftan birinin oğlu Osman konaklarındaki cariye Nergis'le sevişiyor. Babasıyla anası oğullarının bir cariye parçasına gönül vermesine kızarak Nergisi "esirciye kaldırdı,, lar. Osmanın lalası Hadım Mesudun kadınlar meclisinde bulunmaya can atan bir tiryakiliği var. Tüysüz tümörsüz ve sesinin ince olmasından istifade ile kadın kıyafetine girip geceleri konak konak harem dairelerini dolaşıyor. Bir gece konağın birinde cariye Nergis'e rastlamasın mı? Eyvah, erkek olduğu meydana çıkarsa mahvolacak. Aklına hemen bir şeytanet geldi. Osman Nergis'in aşkıyla yanıp yakılıyormuş, kendisi kadın kıyafetile onu aramağa çıkmış. Cariye Osmana kavuşacağını diye hadımın arkasına düşer. Mesut, kendi sırrı meydana çıkmasın diye onu kimsenin bilmediği bir mağaraya hapsediyor. Öte yandan Osman hakikaten: ah ü vah içindedir. Lalası oğlanın yalvarmalarına dayanamaz, onu mağaraya götürür.

Bu romandan tam 13 sene sonrd Sami Paşa zade Sezainin "Sergüzeşt,, i çıktı. Orada da konağın oğlu Celâl konaktaki cariye Dilberle sevişir. Tıpkı Osmanla Nergis gibi. Orada da Dilber (esirciye kaldırıldı) Nergis gibi. Orada da Dilber Mısra gider, Ahmet Midhatta mağaraya kapanıyor. Mısırdaki Dilberi bir hadım ağası sevecek, Ahmet Midhattaki Mesut efendi gibi.

Yine Ahmet Midhat'ın ilk romanlarından "Felâatun beyle Rakım efendi,, , Felâatun bey, zengin çocuğu, memur, tenbel, işi gücü mesirelerde ve eğlence yerlerinde seyrana, alafrangağa düşkün. Kısacası tipik bir züppe. Neden sonra Recai zâde Ekrem'in "Araba sevdası,, ında da aynı züppe tipini Behruz bey ismiyle göreceğiz. Hüseyin Rahminin "Şık,, ve "Şıp seydi,, siyle Ömer Seyfettinin "Efruz bey,,inde de bu züppe tipleri sıralanıp gidecek.

Son bir misal:

Hasan Mellâh'da canlı bir sahne vardır: Hırsız Alfons , hırsızlık için, dilber Cozallanın evine girdi; kız uyanıp karşıındaki delikanlıya bakar. A, antika bir madalyada resmine baka baak âşık olduğu adamın tıpkısı. Delikanlı da bu peri kızını görünce gözleri kamaşarak dona kalır. Bir anda iki kalp birleşti. Neredeyse sabah olacak. Fakat Alfons bir türlü ayrılmak istemiyor. Kız telâşla çırpınır. "Ya seni odamda görür-verse,,., Alfons bunun da çaresini buldu: "Beni hırsızlık için göndermiş deyip yakalatırsın!,,

Bu eserden üç nesil sonra Reşad Nuri Güntekin'in (Damga) romanı: Eserin kahramanı İffet bey sevgilisi Bedianın evindedir. Birden ayak patırtıları işitilir. "Eyvah geliyorlar...", Delikanlı sevgilisinin iffetini kurtarmak için kendini hırsızlık için girmiş gösterir. İki eser arasında hiç fark yok değil, Ah! Ahmed Midhatta Alfons hırsız girip aşık çıkmıştı, Reşat Nuri ise İffet bey aşık girip hırsız çıkıyor!

Asıl canlı tesiri:

Ahmed Midhatın asıl canlı tesirini eserlerden ziyade canlılar üzerinde görüyoruz. Demin muhterem İhsan Sungu onun Hüseyin Rahmi, Ahmed Rasim, Muallim Naci ve diğer şahsiyetler üzerindeki tesirlerine temas etti. Yalnız Hüseyin Rahmiyi, Ahmed Midhatın bütün eserleri üstünde, başlı başına en şerefli bir eser gibi görebiliriz. Hüseyin Rahmi ki Ahmet Midhatın elini uzatması sayesinde sanat hayatına çıkabildi, o ki üstadının mektebine mensuptur, fakat o, intisap ettiği mektepte bir çirak olarak kalmadı; a üstadının kıtadan kıtaya dolaşan kulaçlı muhayyalesine bedel, bütün ömrünce, hep İstanbul köşesinde bucağında dolaştı; üstadının vakadan vakaya atlayan romantik hamlelerine karşılık realist bir kalem inceliğiyle tipler çizdi, o ki... yani bir kelime ile, üstadın ikmal etti.

Garbi getiriş tarzı:

Onun zamanında okuyucularının büyük çoğunluğu garbi medenî simasından ziyade kâfir tarafla görüyordu. Ahmed Midhat garbî önce kendinde eritip onu âdeta ihtida ettirdikten sonra okuyucularına müslümanlaşmış bir çehre ile göstermenin büyüsunü buldu. Bunu anlamak için iki misal yeter.

Biri "Pariste bir Türk,, , isminden belli, okuyucularına parisi anlatacak. Kendisi Rodosta menfi, Parisin yüzünü görmemiş, ne beis var, kendisinin kitaplardan öğrendiği kadarını o da okuyucularına öğretsin, kâfi. Sonra dikkat ediniz. Bundan üç çeyrek asır önce yazılmış o romana "Pariste bir Osmanlı,, demiyor, "Bir Türk,, diyor. Parisi görmeden yazdığı bu romana bizde güldüler. Fakat garbî gülmedi. O sıralarda Parise kaçmış olan Teodor Kasap Fransız başkentinde "şark dilleri profesörü,,nden bu romanın çok hararetli senalarını dinler ve müellifi hakkında malûmat ister. Teodor Kasap, müellifin onu Rodos menfasında yazdığını ve Parisin yüzünü görmediğini anlatınca profesörün hayreti büsbütün artmış.

İkinci misal: Bütün dünya dillerine tercüme edilen ve dünyada en çok okunan (Don Kişot) onu olduğu gibi nakletse okuyucuları yadırgayacaklar, Servantes'in o İspanyol söval-

yesini yalnız ihtida ettirmiyor, Türkleştiriyordu. Çünkü (çengi) isimli iki kısımlık büyük romanının birinci kısmı (Türk Donkişotu) adını taşıyor:

Dâniş efendi, "Binbir gece masalları,, ve "Muhayyelât-ı Aziz Efendi,, gibi kitapları okuya okuya, hayaller ve vehimler âleminde yaşamaya başladı. Etrafı cinlerle, perilerle çevrili. Evin içinde bile bir odadan öteki odaya yalnız gidemiyor. Anası üfürükçülük ve büyücülükle uğraşmaktadır. Oğlunun bu korkaklığını gidermek için "Mühr-i Süleyman,, diye bakır bir mühür verdi. Artık hiç bir cin kendisine bir şey yapamaz. Korkak Dâniş Efendi birden en cesur olmuştur. Anası Beykozda bir evde üfürükçülükle meşgulken oğlu kollarını sallayarak Beykoz çevrelerinde dolaşır. Hünkâr köşkünü görünce "İşte cin padişahı Şemhâl'in sarayı!, dedi. Serendip padişahının dilber kızı Şivezad mutlak burada mahpustur. Onu kurtarmak için oda oda dolaşırken izbandut bekçi onu pataklayıp pataklayıp köşkten atar.

Ahmet Midhat'ın "Sanso,,su:

Dâniş Efendiyi, zenginlerden biri, alay olsun diye, zeki ve güzel bir cariyesini vererek evlendirdi. Dâniş Efendinin bir de erkek çocuğu olur. Fakat bu meczup koca nihayet bir gün kendisini asıp hayata veda edince karısı, çocuğunu yanına alarak çengillikle hem hayatını kazanmağa, hem de oğlunu hayat adamı yapmak için bizzat terbiye etmeğe başlar. Bu çengi kadan — ki romana da ismini verdi — Servantes'in Donkişotuna karşı Sanso'dur. Ahmet Midhat efendi, hayalperest Donkişota karşı akıllılığı temsil eden Sanso'yu kendi romanında neye bir kadın, daha doğrusu bir ana olarak aldı? Anlaşılan tabiatla erkekten çok ziyade ananın asıl olduğunubildiği için.

Nasıl bir zamanda yazıyordu ?

Ahmet Midhat'ın romanlarını sadece bugünkü zevkimiz ve bugünün sanat kıymetleriyle ölçmeğe kalkarsak haksızlık yapmış oluruz. Onun nasıl bir zamanda, nasıl bir muhit seviyesine karşı, nelere göğüsliyerek eser verdiğini anlamak için, meselâ "Yeryüzünde bir melek,, romanının uyandırdığı büyük gürültüleri düşünmek kifayet eder:

Şefik bey, ileri gelen bir zengin, evlât makamında, bir yetiştirmesidir. Delikanlı, efendisinin kızı Raziye ile seviyor. Velinimet, tahsilini ilerletsin diye Şefik beyi Parise gönderdi. Oradan pariak bir doktor olarak dönen delikanlı Raziyeyle evlenmiş görünce dünya gözüne zindan kesilir. Kız da öyle. Fakat babasına karşı ne diyebilir? Şefik yalvara yakara Raziye-

den, sırf konuşup dördini dökmek için, bir mülakat ister. Çocukluktan beri seven iki masum kalb, gözyaşları içinde birbirleriyle dertleşirlerken apansız bir baskına uğrarlar.

Bunu yaptıran Arife isminde bir aliftedir. Kendisini tedaviye gelen doktora âşık oldu. Fakat Raziye'nin ilâhî aşkıyla dolu olan Şefik bey ona yüz vermeyince o da işte böyle intikama kalkıyor. Romanın gerisini anlatmağa lüzum yok. Tefrikanın buraya kadar geldiği zaman, derhal gazetelerle mecmualarda bir kızılca kıyamet koptu: Vay evli bir kadına doktor Şefik nasıl musallat olmuştur? Raziye evli olduğu halde doktorun mülakatına nasıl gidermiş, ve öyle büyük bir günahkâra "Yer yüzünde bir melek,, ünvanı nasıl verilmiş? Aile kudsiyeti böyle ayaklar altına mı alınmalı? Bunu Ahmet Midhat efendi gibi herkesin saygı gösterdiği bir kalem mi yapacaktı? Ahmet Midhat bütün bu yaygaralara metanetle cevaplar verdi: Evet, aile kudsiyeti her şeyden üstün, fakat aşkın da her şeyi deviren en üstün bir kuvveti var. Evet, onların zamanı böyleydi.

"Hace-i evvel,,lığı :

O ilk hikâyelerindeki isminin üstüne (Hace-i evvel) diye (ilk okul öğretmeni) manâsına mütevazî bir başlık koydu. Fakat (ilk)de diğer taraftan (önde) ve (birinci) manaları da vardır. Ahmet Midhat'ın şöhreti ve tesiri arttıkça hayranları ona verilen (Hace-i evvel) tâbirinde (en baş öğretici) manâsını sezer oldular. Fakat o bütün ömrünce bütün romanlarıyla hep (ilk öğretmen) rolünde devam etti. Bu öğretmenin kürsüsü (Tercüman-ı Hakiykat) idarehanesindeydi. Mektebinin kubbesi bütün vatan semasıydı, Basradan Garp Trablusuna ve İşkodradan Şap denizi sonuna kadar uzanan o zamanki vatan seması. Bu geniş mektebin öğrencileri de her çeşit yaşta büyük bir kalabalıktı. O yalnız vatan içinde değil Türklük âleminde de en çok okunandı. Bu şerefler şerefini kimse ondan alamaz.

"Servet-i Fünuncular,, ve o:

Biraz evvel muhterem Hüseyin Cahit Yalçın, Maarif Ve Kilimiz Hasan Ali Yücel'in bu sabahki gazetelerde çıkan (Hace-i evvel) başlıklı yazısında Tevfik Fikret'in (timsali cahalet) şiirinden bahsetmesi vesilesile mensup olduğu edebî mektebi müdafaa ederek, o zaman "Edebiyat-ı Cedideciler"ın Ahmet Midhata karşı duydukları çekingenlik hissini, böyle bir zaman ve böyle bir yerde söylenebilecek bir yumuşaklıkla, anlatı. O hâdisenin aslı şudur: Gazetecilik icabı arasına münaka-

salar ve gürültüler çıkartmayı seven Ahmet Midhat "Edebiyat-ı Cedideciler,, için "Dekadan,, diye bir yazı yazmıştı. Lûgat manasile gerilik ifade eden bu kelimenin aynı zamanda "sembolist,,lere verilen bir edebî meslek adı olduğundan gafil bazı jurnalcılar bu klîmede tehlikeli bir mâna vehmederek azkalsem Servet-i Fünundaki gençlerin başına telâfisiz bir belâ açacaklarmış. Ahmet Midhat bile telâşa düşmüş. Fikret (Timsal-i cahalet) şiirini o öfkeyle yazar. O manzumeyi sadece bir hücumu karşı bir hüciye gibi görüp geçmeli. Nitekim Ahmet Midhat kendi imzasile "bizim Halid Ziya ve Tevfik beyler gibi üstadlara bir diyeğimiz yoktur,, demekten ve bunu ilâdan çekinmemiştir.

Dev silindir:

Hüseyin Cahit Yalçınlarla o zamanki Servet-i Fünun gençlerinde Ahmet Midhat'a karşı duyulan menfi hissin asıl sebebine gelince, bu Abdülâzîz devrinde Namık Kemallerle nefyedilen Ahmet Midhatın Abdülhamid devrinde onlardan ayrılarak hükûmete uymasından ve hele velinimetî Midhat Paşaya karşı aldığı vaziyetten ileri geliyor. Ahmet Midhattaki bu nakisenin örtbas edilmesinde ne mâna, ne de imkân vardır. Ferd olarak bize fenalık yapanları unutabiliriz. Fakat milletlerin hafızaları sağlam olmak icabeder. Namık Kemal "büyük adamların hatası da büyük olur,, demiştir. Zaten küçüklerin kıymeti olmadığı için hatalarının da ehemmiyeti olamaz. Abdülhamit zamanında hükûmete binlerle ve binlerle yordakçılık yapanlar vardı, neye onları kale almıyoruz da Ahmet Midhatın üzerinde duruyoruz? Onun büyüklüğüne bu bile ayrı bir delildir. Evet o, büyük bir hata yaptı. Fakat vazifemiz yalnız hatayı görmek değil, onun hatadan sonra ne yaptığını görmektir. Ne yaptı? Ne yapacak, ömrünün sonuna, ve Darüşşafakada vazifesi başında şehit oluncaya kadar, öyle işler yaptı ki, bizim onu affetmek haddimiz mi, o kendi hatasını dev bir silindir heybetiyle kendisi çiğneyip geçti.

Milleti yoğuranlar:

Gençler, bizler ne olduksa olduk, fakat sizler, alınlarınızda yarının karanlığına uzanan birer nurlu istifham taşıyorsunuz; sizlere hitap ediyorum; kıymet bilmiyen milletlerde kıymet yetişmez, ve kıymet yetiştirmeyen milletlerin kıymeti olmaz. Ahmet Midhat bu milletin en unutulmıyacak kıymetlerindendir. Böyle kıymetlerdir ki milleti yoğururlar. Hepinize onun dev çalışkanlığını en imrenilecek bir örnek diye sunarız.

selim nüzhet gerçek'in sözleri

Muhterem dinliyenlerim ;
Benden evvel söz söyleyen -
ler Ahmet Midhat Efendiye da-
ir her bahşi kurcaladıkları hal-
de, lütfen diyeceğim, tiyatroya
ait bahisleri hemen hemen atla-
yarak beni atlatmamış oldukla-
rından ben de söz almak cesare-
tini buluyorum. Müsaadenizle
esasen çok kısa olan sözlerimi
okuyacağım.

Tiyatro temasından aldığı
lezzeti her şeye tercih ettiğini
samimiyetle itiraf eden Ahmet
Midhat Efendi Türk Tiyatrosu-
nu kurmak için çalışanlarını -
nın başında gelenlerdendir.

Namık Kemal, Hâlet, Nuri
kurma teşebbüslerinde Ahmet ve Âli Beyler Türk tiyatrosunu
Midhat Efendiyi de aralarında görmek istemişler; o da davet-
lerine derhal icabet etmişti. Fakat bir müddet sonra ayrıldı.
Çünkü arkadaşlarıyla kısa temasından: "Tiyatrodan istifa edi-
len hâz deruhte edilen hizmete karıştırılırsa ikisinin de nakıs
kalacağı,, cümlesiyle ifade ettiği, kanaatini edinmişti.

Ahmet Mithat Efendi istiyordu ki: "Okumak yazmak
bilmiyen nüfusu tiyatroda ibretli oyunlar irasıyla terbiye et-
meye çalışılsın,, Ahmet Midhat Efendi, bir matbaacı olmasına
rağmen, halkın terbiyesine tabıdan ziyade tiyatro sanatıyla
muvaffak oluaneğından emindi. Dıvordu ki: "Her defasında
yedîşer, sekizer yüz nüfus tiyatroda bulunmak şartıyla, on
beş yirmi defa temaşagâha vazolunan bir oyunu on beş bin
nüfusa göstermek kabildir,, Hakkı yok muydu?

Bu sebepten Ahmet Midhat Efendi tiyatroya bilfiil hiz-
meti yalnız halkı terbiye edecek eserler yazarak yapmak iste-
di. Tiyatronun içinde bilfiil hizmetten feragat ederek, tiyatro-
sever bir muharrir olarak kalmayı tercih etti.

"Menfa" adlı eserinde yazdığı gibi: "Her şeye en küçü-
ğünden başlamak âdetinde bulunduğundan evvel emirde fa-
milya hissiyatına vüsat vermek,, lüzumunu ortaya koyan ilk
piyesini, "Eyyvah"ı yazdı. Zamanın dar havsalası önünde de,

herhangi bir şekilde rücu etmemeyi sağlamak için, piyesinin
"taaddüd-i zevecat,, diye hülâsa edilebilecek olan mevzuunu
"famiya hissiyatına vüsat vermek,, tâbiriyle ifade etti.

"Eyyvah,, 1871 de çok rağbet gördü, çok oynandı. Fakat
Ahmet Midhat Efendinin ihtiyatkârlığına rağmen mevzuu
şer'a ve kanuna bir tecavüz sayılarak epeyce dedikodu yapıldı.
Taaddüd-i zevecat o devirde şer'an ve kanunen kabul edilmiş
bir an'ane olduğu halde bunun imkânsızlığının gösterilmeye
kalkışılması mutaassıp zümre tarafından hazmedilememiştir.
Fakat piyesi seyredenler tereddütsüz Ahmet Midhat Efendi-
nin tarafını iltizam ettiler.

"Eyyvah,,ın tezli bir dram olması da bu âkıbeti kısmen
izah eder.

Vaziyeti önlemek üzere Ahmet Midhat Efendi mukabeleyi
yine sahneden yaptı. İlk piyesine tariz edenlerin riyalarını ve
iptidai zihniyetlerini meydana çıkarmak kastıyla "Açık baş,,
adlı bir yenisini yazdı ve derhal oynattı.

Piyese verilen "Açık baş,, ismi hakiki kafanın maddî ve
mânevî açıklığını göstermek, aynı zamanda bâtil itikadı tem-
sil eden sahte sarıkların kolayca başa dolanacağını belirtmek
içindi.

"Açık baş,, çok, hattâ "Eyyvah,,tan daha çok rağbet buldu.
Adolf Talasso, bir tiyatro mecmuasının Türk temaşa ve tiyat-
rosuna ait hususî nüshasında bunun kısa bir müddet zarfında
yüz defadan fazla temsil edildiğini yazmaktadır.

"Açık baş,, muvaffakiyetini Ahmet Midhat Efendinin
tenkid fikrine; riyaı, küfüv aramadan yapılan izdivaçları bü-
yük bir ustalıkla kamçılmasına borçludur. Piyese güzel yazıl-
mıştır. Bütün şahısları okurken bile seyrederek gibi canlıdır.

Ahmet Midhat Efendinin "Ahz-i sâr,, adlı bir piyesi daha
vardır. Mukaddemesini aynen okuyorum:

"İşbu tiyatro risalesi Fransa ahvalini tasvir eylediği için bazı fi-
kirler bunun tercüme veya taklit olduğuna hükmederlerse aldanırlar.
Risalemiz tercüme olmadığı gibi taklit de değildir. Hele vakayı-i tarihiyye
hiç değildir.

Henüz vatanından çıkmamış bir Osmanlının Fransa hakkındaki
tasavvuratından ibarettir. Hem bu tasavvur Fransanın hal-i hazırını
tasvir etmeyip, Fransa büyük ihtilâlinde evvelki, yani derebeylerinin
icra-yı hükmeyledikleri zamanı tasvir eder.

Vakanın suret-i cereyanında görülecek ahval mübalâgaya hamlo-
lunmamalıdır. Zira Fransa tarihinde her biri için daha garip pek çok
misaller bulunabilir.,,

Ahmet Midhat Efendinin, "Açık baş,, dolayısıyla de itiraz.

lara uğradığı hatırlanırsa, bu üçüncü piyesinin kahramanlarına niçin sözde frenk isimleri verdiği anlaşılır. Ahmet Midhat Efendinin bizdeki derebeylerini, mütegalibeleri kolaylıkla hırpalamak imkânını bulmak için bu çareye başvurduğu meydana çıkar. Netekim bu defa kimse ona itiraz etmemiştir.

Şimdi Ahmet Midhat Efendinin diğer bir piyesine, "Siya-vuş,,a geliyorum. "Ahz-ı Sâr,, ın müstear adları yerine burada tarihi, hakikî adlara rastlıyoruz. Piyenin ilk satırından sonuna kadar ulvi hisleri gıcıklamak için yazıldığı aşikârdır. Misal olarak, piyes hakkında umumî bir fikir verecek mahiyette olan birkaç satır alıyorum:

"Cihanda can payidar olmadığı halde nam payidar olur! İnsanın güzel namı kazanması ise ulüvv-i ahlâkı, hüsn-i terbiyesi gibi fazail-i ahlâkıyyesiyle mümkün olabilir. Dört günlük bir ömre tamaan feza'il-i ahlâkıyyeyi ayaklar altına alıp da dünyanın son gününe kadar namını berbat eden ahmaklara acımalıdır.,,

Ahmet Midhat Efendi "Çengi yahut Dâniş çelebi,, adlı bir romanını da piyes şekline koymuş ve ona "üç perde millî oyun,, adını vermiştir. Bu, zannedersem bizde ilk telif şarkılı oyun nevidir. Yazılış kasdı de bâtil itikatların gülünçlüğüne ortaya koyarak halkı eğlendirmek ve dolayısıyla terbiye etmektir. Bu, hakikî bir halk piyesidir.

Bu piyeslerin temsil edildiği senelerde tiyatromuz büyük adımlarla ilerlemeye başlamıştı. Malûm olduğu veçhile "Vatan,,ın temsil edildiği ilk gece seyircilerde, bugün bile havsalamızın güç alacağı bir heyecan, müsbet bir heyecan uyanmıştı. Fakat bu heyecan Abdülâziz'in sarayına menfi bir şekilde aksetti. Netice Ahmet Midhat, Namık Kemal, Ebüzziya Tevfik, Nuri ve Bereketzade İsmail Hakkı Beylerin sürgüne gönderilmesi oldu.

İlk hakikî tiyatroseverlerimiz maruz kaldıkları bu haksız muameleden yılmadılar. Hepsî menfalarında yine tiyatroyu düşündüler. Yine piyes yazdılar. Namık Kemal Magosa zindanında Gülnihal'i, Zavallı Çocuk'u, Akif Bey'i yazdığı gibi ; Ahmet Midhat Efendi de İntikam, Arnavutlar, Kürt kızı ve Zeybekler adlı eserlerini yazdı.

Demin ismi geçen Adolf Talasso bize muvaffakiyetle temsil edilen bu piyesler hakkında biraz malûmat da vermektedir.

Ahmet Mithat Efendinin menfada yazdığı piyeslerin ilki "halkın asalete karşı müdafaası,, olan "İntikam,,dır. İkincisi "Arnavutlar,, üçüncüsü de «Zeybekler» adlı birer örf ve âdet komedisidir. Dördüncüsü ise "Kürt kızı,, adlı bir "traji - komedi,, dir.

Bu dört piyes de basılmamıştır. Aynı menbadan öğrendiğimize göre Ahmet Midhat Efendi "Merdut kız,, adlı romanından bir piyes çıkarmış; güfte ve bestelerini de kendi yazmış olduğu "Ziba" adlı bir operet de vücade getirmişse de bunlar temsil edilmemişlerdir. Bunlardan maada Ahmet Midhat Efendi birer perdelik bir kaç piyes de yazmıştır.

Ahmet Midhat Efendinin kitaplarının arkasına koymak itiyadında olduğu ilânlardan birinde de "Yürek pazarlığı,, adlı bir piyesinin "yakında çıkacağı,, yazılıdır.

Ahmet Midhat Efendinin (Çerkes Özdenleri) adlı piyesini en sona bıraktım. Çünkü (Çerkes özdenleri) nin tiyatro tarihimizde mühim bir mevki vardır. Kısaca izah edeyim :

Bu örf ve âdet piyesinin zamanında gördüğü telâkki Başkâtip Ali Rıza Paşanın mabeyinden Babîâliye gönderdiği şimdi aynen okuyacağım 1884 tarihli tezkereden güzelce anlaşıl-maktadır.:

"Gedikpaşada kâin Osmanlı Tiyatrosunda Çerkes özdenleri ve Çengi namlarıyla icrayı lûbiyat edilmiş manzuru âlîi hazreti padişahi buyurulmuş olan Tercüman-ı Hakîyat gazetesi mündericâtından müsteban olmuştur. Tiyatrolarda icra olunan lûbiyatın ahlâk-ı ahali üzerine olan tesirât-ı maddiye vü mâneviyesi ve bu oyunların ne gibi esbaba müstenit olarak icra olunduğu taraf-ı eşref-i cenab-ı tacîdarîden geçende irad buyurulmuş olan mülâhazat-ı isabet âyattan ıktibâsla dahi nezd-i samî-i fahîmelerinde musaddak olup çünkü bir memlekette tiyatrolarda icra olunan lûbiyatın müretteplerince asla nazar-ı ehemmiyete alınmıyarak hürriyet kelimesinin dahi hadd-i maruf ve meşruunu tecavüzle bir takım münasebetsiz oyunlar icra olunmakta olduğuna binaen bundan böyle bu misillî mugayir-i âdâb ü âdât ve müfsid-i ahlâk oyunların iclâliyyen men'ine fevkalâde dikkat ve itina edilmesi, talep olunmaktadır.

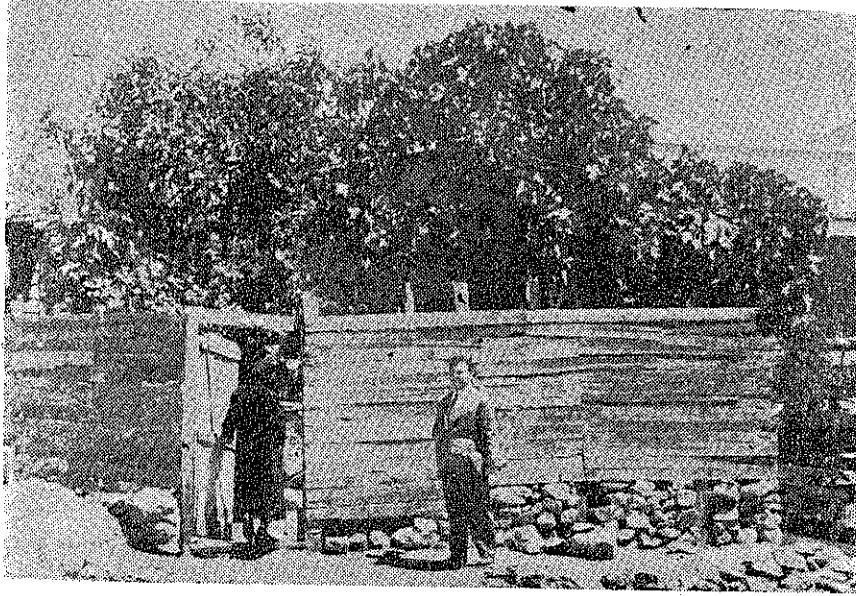
"Çerkes özdenleri,, dedikodusu sükûnet bulacak yerde gün geçtikçe şiddetlendiğinden müdahale kati oldu. "Tebaa-i devlet arasına nifak soktuğu,, için onun temsili menolundu. Hattâ o gece zarfında Osmanlı Tiyatrosu yıktırıldı.

Görülüyor ki tiyatromuzun kuruluşunda onu bir Türk Tiyatrosu yapmak isteyenler, maksatlarında muvaffak olabilir için, hep memleket dâvalarını ön safa alarak, içtimai bünyemizin sakatlıklarını ortaya koyarak, tedavi çarelerini aramak, bulmak lüzumunu hissettiren telif eserler yazmışlardı. Bu meyanda Ahmet Midhat Efendi de on üç piyesini yazmıştı.

Tiyatromuzun ilk kuruluşunda sarfedilen bütün gayretler tiyatro sanatının ne kadar benimsenmek istendiğini, onu yer-

ileştirmek, ondan bir Türk Tiyatrosu çıkarmak için ne kadar çalışıldığını ne güzel gösteriyor.

Türk Tiyatrosu seve seve yerli telif eserler temsil eden bir tiyatroyla kurulabilir. Zamanında bu hakikatı takdirle tiyatromuza lâyık olduğu bu veçheyi vermeye çalışan Ahmet Midhat Efendinin hâtırası önünde hürmetle eğilir ve sözlerime son veririm.

Ahmed Midhat'ın doğduğu evin bugünkü (haziran 1955) yeri

(Bu yer Tophanede Hacı Mimi mahallesinde, Lüleçiler caddesinde Kumbaracı yokuşundan çıkarken, örötme altı sokağındadır; resimde ayakta görülen merhumun torunu Dr. Aydın Uluyazman'dır)

ahmed midhat'ın büyük oğlu dr. kâmil yazgıç'ın sözleri

Doğumunun yüzüncü, ve -fatının dahi otuz ikinci senesini hürmetle anmak için burada toplanan vatandaşlarıma Ahmet Midhat Efendi ailesinin reisi ve merhumun büyük oğlu bulunmaklığım dolayısıyla teşekkür etmeyi ve bu mecliste yarım saat söz söylemek hakkını bana bahşeden Hakkı Tarık Us kardeşimize dahi minnettarlığımın arzını bir borç biliyim.

İnsanlar bütün mahlûkat gibi fânidirler. Hayattayken sözleri ve hatırları geçerse de vefatlarından sonra çarçabuk unutulurlar. Halbuki babamız Ahmet Midhat Efendi hayatında ve mematında bütün

Türkler tarafından her zaman, her fırsatta sevilen ve unutulmıyan bahtiyarlardan birisidir. Bunun iki sebebi vardır. Birincisi Ahmet Midhat'ın vatandaşlarına okumak zevkını ve tohumunu aşılamaıdır. İkincisi dahi fakirleri ve kendisinde istidat tohumu gördüğü gençleri himaye etmesi ve yetiştirmesidir.

Ahmet Midhat merhuma herhangi bir şubei fende ihtisas sahibi denilemez. Ona ansiklopedist sıfatını yakıştırmak münaşip olur. Merhum elli senelik yazı hayatında kuru kalemını her zeminde yürütmüştür. Her yazısında hep orta tabakadaki vatandaşlarına hitap etmiştir. Namık Kemal merhumun Vatan Silistire piyesi hakkında yazdığı meddhiyeden dolayı sü-rüldüğü Rodos zindanında mahpuslara ders vermiş, birçoklarına okuyup yazma öğreterek onlara ıslahı nefsettirmiştir. Ahmet Midhat'ın bu gayretini yakından gören Rodos ahalisi bilâhıre Medrese-i Süleymaniye ismiyle bir mektep açmışlar ve

mutasarrıfın müsaadesiyle Ahmet Mithat'ı bu mektebe öğretmen tayin etmişlerdir. Gündüzleri mektepte, geceleri dahi hapishanede çalışan ve çocuk okutan Ahmet Midhat'ı cesareti medeniye sahibi olan Rodos mutasarrıfı ahalinin ricası üzerine küçük bir hanede ikamete mezun kılmış, bu suretle babamın İstanbulda bıraktığı ailesini yanına getirmeye vasıta olmuş - tur. Medrese-i Süleymaniye mektebinde ilk tahsil tohumunu alan gençler İstanbulda büyük mekteplere girmişler, her birisi maarif yolunda yürüyerek bilâhıre vatana faydalı insanlar olmuşlardır. Bu meyanda Cumhuriyet gazetesinin sahibi Yunus Nadi Bey kardeşimiz dahi bulunmaktadır. Uzun seneler Rodosta hocalık yaptıktan sonra himmet ve gayreti ve bu baptaki muvaffakiyeti merkezi hükûmette dahi takdir edilen Ahmet Midhat sürgün cezasından affedilmiş, İstanbulla avdetle gazeteciliğe tekrar başlamış ve bir çok istihalelerden sonra Tercüman-ı Hakikat matbaasını tesis ve tekâmül ettirmiştir.

Ahmet Rasim merhum derdi ki: "Tercüman-ı Hakikat bir matbaa değil bir darülfünundu. Orada bir çok gençler yetişmiş ve iktisabı feyzi kemal etmişlerdir. Hattâ benim ilk yazılarım bu gazetede çıkmıştır. Bize Ahmet Cevdet'i Hüseyin Rahmi'yi, bu irfan ocağı yetiştirmiş, pişirmiş ve kotarmıştır. Biz gölgede kalmış birer istidat tohumu idik. Ahmet Midhatın teşvik ve himayesiyle Tercüman-ı Hakikat matbaasında filizlendik, büyüdük, matbuat bahçesinde acı tatlı meyveler vermeye başladık.

Babam Ahmet Midhat'ın eserleri hakkında mütalâa yürütmeyi erbabına bırakıyorum. Çünkü benim iktidarım bu bapta söz söylemeye müsait değildir. Ben, merhumun hayat-i hususiyetine dair gördüğüm ve kendi lisanından işittiğim bazı küçük vakaları burada hikâye edeceğim. İtiraf ederim ki Türkiye bir çok değerli muharrirler ve matbaacılar yetiştirmiştir. Fakat yazıcılık, matbaacılık sanatlarının bilcümle teferuatını şahsında cemedan sanatkârlar görülmemiştir. Bu meydana Ahmet Midhat bir istisna teşkil eder.

Ahmet Midhat matbaacılığın temelini kendi hanesi içinde kurmuş ve litoğraf taşı ile işe başlamış, sonra bir kasa hurufat almış, bir eski matbaa makinesi bulmuş, kendi yazmış, kendi dizmiş, makinenin tekerleğini anam çevirmiş, formaları halam kırmış, bu suretle Ahmet Midhat bu sanatta içli dışlı yetişmiştir.

Ahmet Midhat bir gün Tercüman-ı Hakikat matbaasında çalışan arkadaşlarına kızıyor. İhtimal ki o gün fazla asabiydi.

Ağzından ağır sözler çıkarmış olabilir. Binaenaleyh bütün müdürler, mürettipler, makinistler grev ilân ederek matbaadan çıkıyorlar. Ahmet Midhat matbaa içinde yalnız kalınca kollarını sıvıyor. Kaleme sarılıyor. Birkaç makale yazıyor. Sonra hurufat kasasının başına geçiyor, yazılarını diziyor. Tabi makinesini bağlıyor. Efrad-i ailesine çark çevirtiyor. Hülâsa ertesi sabah gazetesini kusursuz olarak çıkarmağa muvaffak oluyor. Müvezzeniden birer gazete alan arkadaşları hayretler içinde kalıyorlar. Bir araya toplanıp hep birlikte matbaaya geliyorlar. Patronun ellerini öperek af diliyorlar. Öfkesi, yaz yağmuru gibi, çabuk geçen Ahmet Midhat hepsini affediyor ve onlara mükemmel bir ziyafet çekiyor.

Ahmet Midhat için on iki beygir kuvvetinde yazı makinesi tabirini kullanan Ahmet Rasim'e kızdım. Cezasını vermesini rica ettim. Öyle ya, babacığımı beygire teşbih etmek yakışır mıydı? Babamın dahi kızacağını, asabileceğini beklerken bilâkis gülerek bana şu cevabı verdi

— Oğlum Kâmil, insanlara en çok hizmet eden mahlûklar beygirlerdir. Bunların da dört ayağı vardır. Her birisine birer ad koymak lâzım gelirse ben şöyle diyeceğim: Ahmet Rasim, Ahmet Cevdet, Ahmet İhsan, Ahmet Midhat!

Babacığım bu mânidar cevabıyla yazı arkadaşlarının kadir ve kıymetini yükseltmiş oldu. Zaten merhumun kadirşinaslığı herkesçe malûmdur. En küçük bir irfan tohumuna bile en büyük kıymet verirdi.

Yine bir gün babam Ahmet Midhat'a sordum: Allah size uzun ömürler versin. Fakat günün birinde emr-i Hak vaki olursa sizin matbuat ailesinde bırakacağınız boşluğu kim dolduracak? Hiç düşünmeden bana şu cevabı verdi:

— Ben arkamda boşluk bırakacak bahtiyarlardan değilim. Senin sualini istikbalin en parlak matbuat yıldızı kim olacak şeklinde kabul ederek şu cevabı vereceğim: Bu suali başkasına sorarsan sana Ahmet Cevdet'i gösterirler. Vakıâ Cevdet çok malûmatlı, çok tecrübeli, çok değerli bir gazetecidir. Fakat cesareti heybetbîl vücudiyle mütenasip değildir. Manevra fişegin benzer. Millî kalem kavgalarında galip gelemeyiz. Benim kanaatime göre istikbalin en parlak gazetecisi Hüseyin Cahit denilen gençtir. Yalnız şunu temenni ederim ki fart-ı cesareti ve atılğanlığı, içinin, dışının doğruluğu yüzünden politika kurbanları arasına karıştırılmasın!

Ahmet Midhat'ın kırk sene evvel söylediği bu sözün isabetini zaman bize gösterdi sanırım.

Babam Ahmet Midhat on beş yaşına kadar karacahil, yaramaz bir çocukmuş. Bir gün beni yanına aldı. Mısır çarşısına götürdü. Bir attariye dükkânı önünde durdu ve dedi ki: "İşte ben vaktiyle bu dükkânda çırağıydım. Ustamdan yediğim dayakların acısıyla on beş yaşından sonra buradaki okur yazar esnaf-tan ders almaya başladım. Beş senede okur yazar bir efendi oldum.

Ahmet Midhat'ı matbaacılığa teşvik eden kimdir? Merhumun tarih-i hayatına henüz yazılmıyan bu mühim sualin cevabını ben kendi ağzından işittiğim tarzda anlatacağım :

Mısır çarşısında beş sene çıraklığı esnasında okuyup yazmak öğrendikten sonra yirmi yaşında bulunan Ahmet Efendi (o zamanki ismi böyleymiş) Rumelinde bulunan büyük vatanperver Midhat Paşanın maiyetinde çalışan ağabeyisi Hafız Ağanın yanına gidiyor. (Hafız Ağa işgüzarlığı ve sadakati sebebiyle bilâhure paşalığa kadar yükselmiştir.) Orada hükûmet konağının içinde dolaşmaya başlıyor. Kâtiplere meccanen yardım ediyor. Karaladığı müsveddeleri günün birinde Midhat Paşa görüyor, beğeniyor. Bunları kim yazıyor diye sorunca Ahmet Efendi gösteriyorlar. Kadirşinas büyük Midhat Paşa Ahmet Efendi yüz elli kuruş maaşla vilâyet mektubî kalemine çırağ ediyor. Zavallı babacığım İstanbulda çırak, burada dahi çırak ! Yarabbi şu çıraklık lâkabını üzerimden kaldır diye dua ediyor. Fakat ateşin bir zekâyâ, kuvvetli bir klaeme sahip olan Ahmet Efendi çarçabuk büyük Midhat Paşanın gözüne giriyor. En sadık bendesi oluyor. Hem hükûmet dairesinde çalışıyor, geceleri de şundan bundan fransızca, arapça dersler almaya başlıyor. Midhat Paşa merhum Bağdat valiliğine tahvilî memuriyet edince bütün sadık adamlarıyla beraber Ahmet Midhat Efendiyi de yanına alarak Arabistana götürüyor. Orada Ahmed'in ağabeyisi Hafız Paşa vefat ediyor. Kardeşinin yürek acısıyla kızgın göz yaşları döken Ahmet Efendiyi Midhat Paşa huzuruna çağırıyor ve diyor ki: "Oğlum Ahmet Efendi, ağabeyinin acısını bir miktar teskin edecek sana bir hediye vermek istiyorum. Bu hediye benim ismin olan Midhattır. Bundan sonra Ahmet Midhat diye hitap edilmek ister misin? Ahmet Efendi makamı teşekkürde Midhat Paşanın ellerini öperek diyor ki: Ömrümün sonuna kadar bu muhterem ismin sahib-i aslisi gibi vatanıma hizmet ederek bunun kadir ve kıymetini muhafaza edeceğim. Bu uğurda yalnız izzet-i nefsimi değil, lüzum görülürse hayatımı bile feda etmeye namusum üzere huzurumuzda söz veriyorum. Midhat Paşa babamın bu cevabına çok memnun ola-

rak şu cümleleri ilâve ediyor: "Vatana en büyük hizmet vatan-daşları okutmaktır. Sen de bu yolda yürürsen dünyada cismimi, ahirette ruhumu şâdetmiş olursun. Yaşadıkça hocalık yapacaksın, kalemi elinden bırakmayacaksın. İşte büyük Midhat Paşanın bu uarzusuna binaendir ki Ahmet Midhat hocalığa ve yazı hayatına atılmış ve yarım asırdan ziyade devam eden bu mesleğinde iki yüzden fazla matbu eser meydana koymuş, gazetelerde binlerce yevmi makaleler yazmış; evvelâ mahallesinde açtığı hususî mektepte talebe okutarak, sonraları Darülfünun-da, Darüşşafakada, daha bir çok yerlerde bir çok talebeler yetiştirmiş ve en nihayet kalbinin dilediği tarzda Darüşşafakada talebelerinin kolları üzerinde teslimi ruh etmiştir.

Ahmet Midhat'ın gazetecilik hayatında başından çok garip vakalar geçmiştir. Saltanat devrinde vatan, hürriyet, istiklâl gibi memnû lûgatlerin kullanılması insanın başına püsküllü belâlar getirirdi. Her gazete intişarından evvel sansür denilen memur-i mahsus tarafından kontrol edilir, gâh yazıların mefhumları, gâh kullanılan cümleleri zülf-i yare dokunursa yani muzır görülürse koca bir makale sansürün kırmızı kalemiyle çizilir, gazetenin prova kâğıdından çıkarılırdı. Bunun için Ahmet Midhat matbaadaki adamlarına her gün şu emri verirdi: Aman çocuklar, dikkat ediniz. Bizim kümeste sansar girecek delik bırakmayınız.

Ahmet Midhat Matbaa-i Âmire müdürlüğünde bulunduğu esnada o devrin Adliye Nezaretinden bir mazruf alır, açar, okur. Zarfın içindeki resmî tezkerede şöyle yazılmış: "Lef-fen gönderilen kaimenin âmili bir Türk kızıdır. Elyevm mevkuttur. Bu kaimenin sahte olup olmadığının beyanı..., Ahmet Midhat gibi meraklı bir matbaacı için bunun kadar alâka uyandıracak bir vaka tasavvur olunabilir mi? Bahusus eski devirde bunun bir Türk kızı tarafından bu kadar mahirâne ve sanatkârâne yapılmasına hayret eden, hattâ inanmıyan Ahmet Midhat derhal yerinden kalkar, hapishaneyi boylar, sahtekâr kızcağızı bir köşede oturmuş, son derece meysus, ağ-larken görür. İstintak neticesinde şu hakikatı öğrenir: Bu kızcağız babasının sağlığında resme heves etmiş. Babası vefat edince fakr ü zarurete düşmüş. Bir manzara tablosu yapmış. Boya masrafını bile karşılamamış. En nihayet açlık tesiriyle bir banknot taklit etmiş. Tam piyasaya süreceği esnada yakalanmış, hapse atılmış...

Ahmet Midhat derhal Adliye Nazırını görüyor, keyfiyeti anlatıyor. Onun müsaadesiyle kızcağızı hapishaneden çıkarı-

yor. Bir arabaya bindirip saraya götürüyor. Keyfiyeti zamanın padişahına arzeden Ahmet Midhat hem kızın cezasını affettiriyor ve hem de onu saraydaki cariyelere resim muallimi tayin ettiriyor. Dünyada ilm ü irfana ve sanata karşı yaptığım il-timasların en yerinde olanı buydu sözünü birçok defalar babamın ağzından işitmiştim.

Ahmet Midhat fen ve sanat namına her ne görse beğenir, takdir ederdi. Bu yolad yürüyenleri himaye ederdi.

Ahmet Midhat gençliğinde tam mânasıyla sporcu bir adammış. Avcılıkta, balıkçılıkta, denizcilikte, binicilikte çok mahirmiş. Eğer zamanında bizde dahi futbol taammüm etseydi iri yarı vücuduyla mükemmel bir kaleci olurdu. "Sayyadâne bir cevelân,, ismindeki romanı güzel bir av eğlencesini tasvir eder. Merhumun lisanından her zaman avcılık hikâyelerini dinlerdik. İşte bir tanesi:

Ahmet Midhat av dönüşünde bir fakir köylü hanesinde gece misafiri kahr. Yemekten sonra, çok yorgun olduğundan, elindeki sigarasıyla köylünün yatağına girer. Ve derhal uykuya dalar. Sigaramın ateşiyle yorgan tutuşur. Ateş odanın her tarafını sarar. Hülâsa köylünün hanesi tamamen yanar. Canını güç kurtaran Ahmet Midhat ertesi sabah mezkûr köye in-saat malzemesiyle usta gönderir. Fakir köylüye müceddet bir hane yaptırır ve mezkûr köyde (Hızır Baba) ünvanını kazanır. Ahmet Midhatın hanesinde oturduğu odadaki camlı dolaplardaki avcılık ve balıkçılık âletleri kendisinde gençlik hayatının tatlı hâtıralarını uyandırır. Ve keyifli olduğu geceler her birisi birer roman mevzuu kadar güzel hikâyelerle biz çocuklarını eğlendirirdi.

Ahmet Midhatın ziraata dahi son derece merakı vardı. Beykozdaki çiftliği bir nümune bahçesine benzerdi. Orada en nadide meyva fidanları yetiştirir ve köylüye parasız dağıtırdı. Beykozun meşhur cevizi, kirazı, vişnesi Ahmet Midhatın ya-digânıdır. Türkiye'ye en evvel sunî kuluçka makinesi ve fennî arı kovani getiren Ahmet Midhat'tı. Bir gün kuluçka makinesinden çıkardığı piliçleri severken samimî bir arkadaşı kendisine takılır, fakat şu cevabı alır: "Bu yaştan sonra evlât çı karacak ve yetiştirecek değilim ya. İşte bu yavrucuklarla eğleniyorum.,,

Ahmet Midhat'a ticaret zihniyeti ve merakı dahi vardı. Merhumun suculuğu İstanbul ahalisince malûmdur. Sırmakeş suyunun İstanbuldaki satış mağazasında bir gün şu garip vakaya şahit oldum. Babamla beraber bir sabah bu

dükükanda oturuyorduk. Tezgâhtar bir iş için sokağa çıkmıştı. Bu esnada ihtiyar bir müşteri geldi. Tabii babamı şahsan tanıımıyordu. Cebinden meteliği çıkardı. Mermer masa üzerine bırakarak: "Sucu dayı, doldur bardağı,, dedi. Babacığım hemen oturduğu iskemleden kalktı. Bardağı güzelce yıkadı, doldurdu. "Buyurunuz ağam,, diyerek müşteriye sundu. Ve mermer masa üzerindeki meteliği alarak ve sakalna sürerek "bereket versin,, deyip çekmeceye koyarken gözleri sulanmıştı. Müşteri dahi "bu mübarek suyu İstanbula getiren ve satandan Allah razı olsun,, duasını ağzından çıkarıp gitti. O zaman babama şu suali sordum: "Babacığım, suculuktan daha kârlı ticaret yok mudur ki siz bunu tercih etmişsiniz?,, Bana şu cevabı verdi: "Bu ticaret işinin içinde tam elli kişi çalıştırıyorum. Çoluk çocuklariyle beraber ikiyüz nüfusu geçindiriyorum. Ve İstanbul ahalisinin sıhhatine elimden geldiği kadar iyi memba suyu içirmek suretiyle, yardım ediyorum. Evet, suculuktan ziyade para kazandıran ticaret pek çoktur. Fakat hiç birisi ihtiyarın ağzından demincek işittiğin duayı insana kazandırmaz.,,

Ve cealna minel ma-i külle şeyin hayye

Ahmet Midhat Efendi çiftliğindeki ineklerin sütünden yoğurt yapar ve Bahçekapıdaki lokantalara satardı. Babacığımın süt kazanının önünde buram buram terlediğini çok defa gördüm. En nihayet bu işi kardeşim Muzaffer'e devretti. Yazın çiftliğinde yetişen nadide meyvalardan, sebzelerden, tur-fanda kuzularından ahabplarına ziyafet çekerd.

Burada garip bir vak'a hikâye edeceğim. Bir yaz günü beş on fakir davetsiz çiftliğe gelirler. Koruculardan izin almadan kiraz ağaçlarına çıkarlar, midelerine ziyafet çekmeye başlarlar. Bunları gören korucular menetmek isterlerse de şu cevabı alırlar: Burası fakirler babası Midhat Efendinin has bah-çesi değil midir? Biz de onun çocuklarıyız.. Korucular bu sözü babama yetiştirirler. Ahmet Midhat derhal şu emri verir: "Aşçıbaşıya söyleyiniz, bugün pişirdiği yemekleri bu fakirlere göndersin. Onlara kahve-ve tütün dahi götürünüz. Memnuni-yetimi ve selâmlarımı söyleyiniz. Her zaman buyursunlar.,,

Ahmet Midhat tevazuu çok severdi. Kendisi her zaman fakirlerle düşer, kalkar ve sofrasında bir fakir görürse iştihası artardı. Su taşıyan arabaların üzerinde fiçılara oturup çiftliğine gittiğini görenler çoktur. Ahmet Midhat'ın halat arabasına bindiğini gören zengin bir ahabbı kendisine mükemmel bir andonla bir çift Macar kadanası hediye eder. Babam nezake-

ten o zaman beş yüz altın kıymetindeki bu hediyeyi kabul eder ve gönderene teşekkür eder. Fakat derhal arabanın samanlığa atılmasını ve beygirlerin dahi su arabasına' koşulmasını em-zaman babama şu suali sordum: "Babacığım suçluktan kârlı reder. Ne kendisi, ne de efradı ailesi bir defa bile bu şahane arabaya binmemiştir. O kıymetli landon yirmi sene samanlıkta durarak rutubetten çürümüştür.

Ahmet Midhat kalbinde hiç kimseye, hatta muarızlarına karşı bile kin ve garaz besliyemezdi. Çok asabî olduğundan talas ateşi gibi parlar, fakat öfkesi yaz yağmuru gibi çabuk geçerdi.

Bundan yarım asır evvel Beykoz dağlarını haraca kesen ve ahaliyi titreten Kara Ethem namında bir şakıy Ahmet Mid-hata haber gönderir: "Bana beş yüz altın fidye-i necat vermezsen bu dağ başında oturamazsın. Çiftliğini basarım, oğlun Kâmil beyi kaldırım.,, Ahmet Midhat bu haberi getiren çö-bana şu cevabı verir: "Ethem pahlivana söyleyiniz, buyursun. Geleceği varsa göreceği de vardır.,, Malûmdur ki Ahmet Midhat çok cesur bir adamdı. Feleğin yedi çenberinden geç-miş, gençliğinde vurmuş vurulmuştu. Değil kendisi, hattâ çift-liginde oturan hısım ve akrabası kadınlar bile mükemmelen silâh kullanmasını, ata binmesini bilirlerdi. Bahusus Ahmet Midhat maiyetinde ipten kazaktan kurtulmuş yedi belâhları is-lah için her zaman bulundurur, beslerdi. Allahtan başka hiç kimseden korkusu yoktu.

Bir gece şakıy Ethem, istediği fidye-i necatı alamadığı için, çiftliği basar, fakat müsademede mağlûp olur. Avenesi kaçır, kendisi korucular tarafından yakalanır. Kolları arkasına bağlı olarak Ahmet Midhatın huzuruna getirilir. Midhat Efendi or-manlar kralı şaki Ethemin bu halini görünce çok müteessir olur. "Böyle yiğit bir insanın kolları bağlanmaz. Ethem peh-livan mesleğinin zirvesine çıkmış bir kahramandır. Şehirler-deki göze görünmez gizli soygunculardan, vurgunculardan daha az ziyankârdır. Sağ eliyle zenginlerden aldığı parayı sol eliyle fakirlere dağıtır. Çözünüz kollarını, veriniz silâhlarını.,,

Midhat Efendinin bu emrini işiten korucular hayret için-de kalırlar ve derhal Ethem pehlivanı serbest bırakırlar. Ah-met Midhat Kara Ethemi karşısında oturtur, karnını doyurur, sıcak yatakta yatırır. Birlikte sabah kahvesini karşılıklı içe-rirken Ethem pehlivan kalbinde duyduğu nedamet acisiyle ağ-lamaya başlar ve Ahmet Midhatın kendisine gösterdiği pede-râne ve âlicenâbane muameleden dolayı son derece mahcup

kalarak eşkiyalığa tövbe eder. Ertesi günü babamın iltima-sıyla rejiye kolcubası yazılır.

Ahmet Midhatın Beykozdaki yahşının içi şu manzarayı arzederdi. En üst katta sekiz dılı'lı bir ibadet odası vardı. Biz ona cami derdik. Çünkü Midhat Efendi şark ve garbın bütün felsefe kitaplarını okumuş, din-i islâmın hakikat olduğuna, Allahın vahdetine iman etmiş bir insandı. Efrad-i ailesine dahi bu terbiyeyi vermişti. Bizim hanemizde herkes namazını kılar, orucunu tutardı. Dindar olmakla beraber Midhat Efendi son derece serbest fikirli bir adamdı. Hanesinin büyük bir salo-nunda bir tiyatro sahnesi yaptırmıştı. Mükemmel dekorlu olan bu sahnede kendi yazdığı piyesleri ailesi efradından ve ma-hallesindeki komşu çocuklarından teşkil ettiği heyet âzasına temsil ettirir, rejisörlük vazifesini kendisi görürdü. Hattâ ilân-ı hürriyette bu aile kadrosu Beoğlunda Fransız Tiyatrosunda Ahmet Midhat'ın bir eserini vaz'-ı sahne etmiş ve çok alkışlan-mıştı. Karagözcülüğün terakkisi için dahi Kâtip Salih'e, Kâ-tip Behiç'e çok yardım etmiştir. Ahmet Midhat Türk sahne-sinde Türkün hissiyatını canlandıran eserlerin gösterilmesini tercih ederdi. Tiyatro, musiki bir milletin aynasıdır. Oraya bakan kendisini görmelidir, derdi.

Yalının orta katında bir vâsi kütüphaneye alaturka dö-şenmiş büyük bir misafir salonu vardı. Her hafta Cuma ge-celeri edipler, muharrirler, şairler, musikişinaslar burada top-lanırlardı. Yirmi odalı yalının içinde yalnız bir tane sofra hiz-metçisi bulunurdu. Çünkü bütün hane işlerini Midhat Efendi-nin kızları görürlerdi. Bu hanenin içine moda ve terzi girme-diği gibi alafrangalık dahi nüfuz etmemiştir. Misafirler ara-sında ittihat ve terakki devrinde şeyhülislâm olan Musa Kâzım Efendiyle Defter-i Hakânî Nazırlığı yapan Mahmut Esat efendiler her hafta görüldüğü gibi Müze Müdürü Halil Bey, Sahip Molla Zadel ve Beykozun eşrafı, aynı zamanda balıkçı Ya-ver Efendi, Niyazi Kaptan, tüccar, esnaf, kahveci, çoban hü-lâsa her tabakadan insan bulunurdu. Çünkü Ahmet Midhat Efendi zengini, fakırı ayırmazdı. Onun nazarında insanlar yal-nız ahlâk noktai nazarından tefrik edilirlerdi. Bizim yalının içi sanki bir darüttalim-i musikiydi. Piyanosundan, orgundan başlayıp her türlü musiki alâtı mevcuttu. Mithat Efendinin çocuklarının, torunlarının kâffesi musikişinaslar. Hattâ ben bile çocukluğumda keman çaldım. Beş on fasıl geçmiştım. Fakat ne gariptir ki serbest fikirli ve Avrupanın terakkiyat-ı fenniyyesine hayran alan Midhat Efendi garbın hayat-i mede-

niyyesine düşmendi. Alafrangalıktan katiyyen hoşlanmazdı. Türk mefkûresinden, Türk terbiyesinden, Türk ananesinden hiç bir zaman ayrılmamıştır.

Hanesinin içind ehep Türklük kokusu duyulurdu. Büyüklerin küçüklere muhabbeti, küçüklerin büyüklere hürmeti vardı. Hattâ elli yaşındaki anam yetmiş yaşındaki halamın müsaadesi olmayınca sokağa çıkmazdı. İhtiyar babacığının oda sına ablası Şerife Hanım girince derhal ayağa kalkar, hem şiresinin elini öperdi.

Bizim yalıda bayramlaşma merasimi dahi gayet güzel ve hazin olurdu. Bütün efrad-i aile babamızın bayram alayından avdetini beklerdik. Sırmalı elbiseleriyle, nişanlariyle, altın kab zalı kılıcıyla avdet eden babacığımı bütün hane halkı büyük salonda beklerdik. Ailemizin en büyüğü olan halam Şerife Hanım salanun baş köşesine geçer, babam ablasının elini öperek solunda ahz-i mevki eder. Ondandır sonra yaş sırasıyla analarım, ablalarım, enişterim, kardeşlerim birer birer el öperek sıraya dizilirdi. Hatta kundaktaki çocuklar bile analarının kucaklarında bu merasime iştirâk ettirilirdi. Bayramlaşma merasimi bu suretle bitince babacığım ellerini kaldırarak belîğ bir dua okur, aile kadrosundan ayrılıp irtihal edenler ruhuna Fatîha gönderir, kalanlara sıhhat ve afiyet dilerdi. O esnada bütün aile efradı tatlı acı göz yaşları dökerdi. Fakat babacığının dağıttığı çil kuruslar ve bayramlık mendiller kalbimize ferahlık verirdi. Ve babamın emriyle bütün kızlar sazlarını alırlar, bir fasıl geçerlerdi. Bu aile merasimi bittikten sonra Ahmet Midhat aşağı kattaki misafir odasına iner, bütün mahalle ahalisinin bayram tebriklerini kabul ederdi. Zengin, fakir, hattâ kadın erkek, çoluk çocuk yüzlerce kişi, fıkara babası Ahmet Midhat'ın elini öpmek için değil, odaları, hatta sokakları bile doldururlardı.

Şimdi Ahmet Midhat'ın ahlâk madalyasının her iki cephesini başka bir nazarla tetkik edelim:

Madalyonun bir cephesinde serbest fikirli Ahmet Midhat'ın hane içinde haftada bir defa oğullarının ve damatlarının müskirat kullanmalarına müsaade ettiğini görürüz. Çünkü buna itiraz eden dostlarına Ahmet Midhat şu sözü söylerdi: "Meyhaneye alışmak rakıya alışmaktan daha tehlikelidir. Mademki bunlar erkektir, bu zikkımı içeceklerdir. Bâri hane-i ferinde, hattâ, benim yanımda içsinler de hariçte başlarını belâyâ sokmasınlar.,, Hattâ tiryakilere sigara içmeye bile müsaade ederdi. Meselâ ben Arabistanda nargileye alışmıştım.

Yemekten sonra babacığım bana "Haydi şu nargileyi yanımda tokurdut,, emrini verirdi. Bu kadar ileri, serbest fikirli olan Ahmet Midhat'ın ahlâk madalyasının bir defa dahi arka cephesine bakalım. Ahmet Midhat hanesi içinde çocuklarına, damatlarına bir kerecik bile dansetmek müsaadesini vermemiştir. Burada dansa alışan hariçte dahi yapar, başını belâyâ sokar derdi. Herkese hocalık yapan Ahmet Midhat hiç bir kızını mektebe göndermemiştir. Hep kendisi okutmuştur. Kızların erkeklerle bir arada okumasına muarızdı. Ahmet Midhat gazeteci olduğu halde gençlere bu mesleği tavsiye etmezdi. Gazetecilik bol paraya, çok malûmata muhtaç, düşman kazandıran, hattâ insanın başını belâlara sokan bir meslektir, derdi.

Hekimlik ve avukatlık gibi serbest meslekleri tercih ederdi. İnsanların haricî ve dahilî dertlerini ancak bu iki meslek erbabının takdir edeceğini ve anlayacağını söylerdi. Binaena leyh altı kızının birini avukata, beşini de doktorlara verdi. Damat intihabında beslediği fikir suydı: Erkek dediğin gençliğin mukteziyatını yapmalı, sonra eleğini eleyip rafa koymalı ve hevesini aldıktan, tecrübe sahibi olduktan sonra evlenmelidir, derdi. Bu hususta servete bakmazdı. Yalnız namus cihe-tini nazar-i itibara alırdı. Damat intihabını benim reyime bıraktığı için hep tıbbiye mektebi arkadaşlarımı kendime enişte seçtim.

Herkesin zengin sandığı Ahmet Midhat hakikatte orta halliydi. Öldüğü zaman cenaze parası bile çıkmadı. Masarîf-i tedfiniyesini Darüşşafaka mektebi yaptı. Çünkü bu mektepte talebesinin kolları arasında teslim-i ruh etmişti. Dünyada, hayatta dilediği dahi buydu. Cenazesini mektepten kaldırmak için giden hısım akrabasına Darüşşafakalılar şu cevabı verdiler: "Mithat Efendi merhumun Beykozda beş on çocuğu varsa buradaki çocuklarının yani bizlerin sayısı binden fazladır. Ekseriyet bizdedir. Cenazesini kaldırmak bizim borcumuzdur.,, dediler ve merhumun tabutunu elleri üzerinde taşıyarak Fatih türbesinin karşısına götürdüler. Orada hâbgâh-i ebedisine tevdi ettiler. Ben o esnada Balkan harbi dolayısıyla Yanyada esir olduğum için babama son evlâtlık vazifesini, yani tabutunu taşımayı yapamadığımdan hâlâ yanarım. Fakat on binlerce İstanbul ahalisi bu vazifeyi mükemmelen gördükleri için hepsine otuz iki sene evvel yaptıkları insaniyetten dolayı teşekküratını arzederim. Ahmet Midhat'ın Byekozda bir çalıktan başka bir işe yaramıyan çiftliğiyle başını soktuğu, çocuklarını barındırdığı bir yalılarından başka tapulu malı çıkmamıştır. Bankalar-

da dahi bir metelik bile mevduatı yoktu. Çünkü Ahmet Midhat yarım asırlık sayının semeresini hep fakirlere verdi.

Onun hesabına leyli mekteplerde okuttuğu erkeklerin ve bütün cihazlarını kesesinden yaparak evlendirdiği öksüz kızların sayısını ancak Allah bilir. Bu gibilere yaptığı yardımı hiç kimseye söylemezdi. Öldüğü zaman arkasından bıraktığı borçlarını ödemek için biz veresiye hane eşyasının bir kısmını satmaya mecbur kaldık. Sırmakes suyunu dahi parasızlıktan dolayı işletemedik. Bu ticareti batırdık. Su borularını söküp sattık.

Fakat rahmetli babamız Ahmet Midhat bize, yani evlâd ü ahfadına cihan kadar kıymetli başka bir hazine bıraktı. Bu hazine onun lâyemut hatırıdır. İşte bu hatıra binaendir ki merhumun vefatı üzerinden otuz iki sene geçtiği halde bu vatana emanet ettiği bütün efradı ailesi her zaman her yerde vatandaşları tarafından hürmet ve muhabbet görmektedirler. Bu gün nail olduğumuz bu teveccühü değersiz vücutlarımıza değil, merhum babamız Ahmet Midhat'ın bu ufuklarda dolaşan hatırına medyunuz.

Ahmet Midhat'ın resmî vazifesinde adaletle riayeti dahi başkalarına benzemezdi. Dünyada iltimas kelimesi hiç bir zaman ortadan kaldırılamaz. Her devlette, her millette vardır. Ve en büyük kuvvettir. Ahmet Midhat iltiması yalnız lâıyk olanlara yapardı. Nasıl ki Cenab Şahabettin'i, Kilisli Rifat'ı, Kasım İzzettin'i ve daha bir çok Türk doktorlarını ilimlerine, kalemlerinin kuvvetine bakarak iltimasla karantine idaresine almış ve her birisine yüksek maaşlı memuriyetler vermişti. Hattâ tekaüt edileceği zaman rüesa-yi hükûmete rica etmiş, kendisinden münhal kalan riyaset iskemlesine Cenab Şahabettin'i oturtmuş ve ikinci riyaset namzedi dahi Kilisli Rifat'ı göstermiş ve bu arzusu dahi yerine getirilmiştir.

Ahmet Midhat yalnız efrad-i ailesine, hısımları ve akrabasına iltimas yapmazdı. Hattâ ben babamın arzusu hilâfına daire-i umur-i sıhhiyyede açılan müsabaka imtihanına girmiş ve kazanmıştım. Babacığım benim bu muvaffakiyetime sevinecek yerde bilâkis kızdı. Ve beni altı sene Hicaz ve Yemen kıtalarında karantine hizmetlerinde dolandırdıktan sonra en nihayet daire arkadaşlarının ricası üzerine Midilli karantine doktorluğuna tayin etti. O esnada İstanbulda nişanlıydım. Hemşirem Saniye hanım dahi ölüm yatağında ümitsiz hastaydı. Bir hafta izin almak için babama resmî ve gayrî resmî surette müracaatlar da bulundum. Her defasında izin sırası gelmediği için red ce-

vabı aldım. En nihayet bir gece kafamı tütsüledim. Midilliden bir vapura atladım. Gizlice İstanbul'a geldim. O gece hısımları ve hasta hemşiremi ve nişanlımı ziyaret ederek ve babamın gözüne görünmiyerek Midilliye avdet etmek üzere tekrar İstanbul'a indim. Akşam üzeri rıhtımdan vapura bineceğim esnada karantine gardiyamı Ahmet Ağa elime resmî bir zarf verdi. Açtım, okudum: "Midilli karantine tabibi İbrahim Kâmil efendi bilâ mezuniyet vazifesi başından ayrılarak İstanbul'a geldiği için daire-i umur-i sıhhiye kadrosundan çıkarılmıştır. „ Beni bu emirden ziyade bu emirnamenin altına konulan imza hayrete düşürdü: çünkü bu imza babamın, yani Ahmet Midhat'ındı. Altı sene Arabistan çöllerinde yanarak kazandığım Midilli doktorluğunu bu kadar küçük bir kabahat neticesi kaybetmek ve karantine idaresinden kovulmak nefsim için çok ağır geldiği için ayak üzerinde ağlamaya başladım. Son derece meyyus olarak Beykoza haneme avdet edince babacığım beni huzuruna çağırdı ve dedi ki: "Oğlum, başka bir yabancıya dahi aynı muameleyi yapardım. Resmîyette evlâthğa bakılmaz. Bakılırsa bu idare gemisi yürümez.„ Beni âmir sıfatıyla maiyetinden koğan Ahmet Midhat bir baba şefkatiyle kucakladı, ağlayarak yanaklarımdan öptü. Hattâ kendi eliyle bana rakı içirerek kabarmış olan âsabımı uyuşturdu. O dakikada babama karşı kalbimdeki hürmet ve muhabbet, mumaileyhin adaletine bu derece riayetkâr olduğunu bizzat oğlunda gösterdiği için, bir derece daha arttı. Hemen ellerine sarıldım. Öptüm, öptüm, öptüm. O esnada bizi görenler baba oğul değil, en samimî iki arkadaş zannederlerdi.

Ahmet Midhat'ın adaletine ve müsavata bu derece riayetkâr olmasına tabiat dediğimiz kuvve-i mâneviye dahi müzaheret etmiştir. Malûmdur ki babamın iki ailesi vardı. Sofrada birisini sağına, ötekini soluna oturttu. Eline bir dilim ekmek alsa yarısını bir anneme, diğer yarısını diğerine verirdi. Hatta bir gün sofrada çok komik bir vakaya şahit oldum. Babam eline bir elma aldı. Bıçağı kırmızı tarafının ortasından kesmek üzere batırdı. Elmayı ikiye ayırdı. Kabuğunu soydu, analarıma verdi. Biz gülmeye başladık. B'ze şu cevabı verdi: "İki karıyı idare eden koca bir devleti dahi idare eder. Hırslıya zırlıya meydan vermez.„

Ahmet Midhat'ın vatana yaptığı büyük hizmetlerin bazılarını burada söylemek istiyorum. Bundan yarım asır evvel babam Ahmet Midhat Tercüman-ı Hakıyyat gazetesinde bir makale neşrediyor. Bu yazısında kurban derilerinin veyahut be-

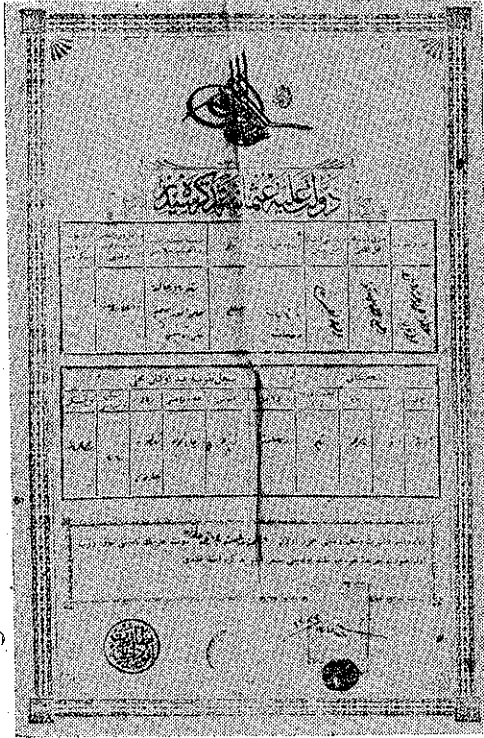
dellerinin milletin umur-i hayriyyesine sarfındaki hasenattan bahsediyor. Bu makale cahil softalar arasında bir bomba gibi patlıyor. Bu herifler ellerindeşi sopalarla matbaaya hücum ediyorlar. Eğer o esnada Ahmet Midhat'ı ele geçirmiş olsalardı linç edecekleri aşikârdı. Bereket versin hükümet kuvvetinin derhal müdahalesiyle bu mevzî isyan ve kıyam bastırılıyor. Ertesi günü babacığım aynı maksatla gazetesine ikinci bir makale yazıyor. Bir çok âyetlerle, hâdisle düşüncesinin doğruluğunu ve bunda cevaz-i şer'i bulunduğunu isbat ediyor. Mesele bab-ı mesihata aksediyor. Orada çıkan fetva-yı şerifeyle Ahmet Midhat'a hak veriliyor. Kurban derileri toplanıyor, satılıyor, karşılığıyla bir çok vatanî ve millî ihtiyaçlar tesviye ediliyor. Yarım asır evvel Ahmet Midhat'ın ihdas ettiği bu hayırlı usul bugüne kadar devam etmektedir. Ve bu uzun seneler zarfında bu yoldan toplanan iane yekûnu milyonlarca liraya balığ olmaktadır. Kezalik bundan yarım asır evvel Girit muhacirlerine iane toplamak için Ahmet Midhat, Tercüman-ı Hakikat gazetesinde bir sahife açıyor. Milleti teşvik için buna dair bir çok makaleler yazıyor. Her taraftan mühim paralar geliyor. Bununla muhacir dindaslarımızın mübrem ihtiyaçları tesviye ediliyor. Hattâ Ahmet Midhat, Tercüman matbaasında bu maksatla bir nüsha-i fevkalâde çıkarıyor. Türkiye'nin bütün muharrirlerinin yazılarını, imzalarını bu nüshada cemediyor. Masarif-i tab'ıyyesini kendi kesesinden ödüyor. Karşılığı olan binlerce lirayı dahi mahalline sarfediyor. O zamandanberi bu müstahsen usul her millî felâkette bütün Türk matbuatı tarafından canla başla takip edilmektedir ve yüz binlerce lira toplanmaktadır.

Ahmet Midhat'ın itikadından dahi bir nebze bahsetmek istiyorum. Merhumun mâneviyata ve Allahın vahdetine ve mevcudiyetine itikadı tamdı. Dinî kitaplarla meşgul olurdu. Hattâ Hoca Musa Kâzım Efendiyle on sene çalışarak Kur'an-i Kerimin muazzam bir tefsirini yazmıştı. Ne yazık ki bu eser saltanat devrinin kurbanı oldu. İslâmiyeti müdafaa namıyla yazdığı üç cilt eseri bu sözümü ispata kâfidir. Ahmet Midhat gördüğü rüyalara dahi inanırdı. Başına gelecek felâketler rüyasında kendisine ayan olurdu. Meselâ Rodosa sürgüne gideceği gece hanesinde yatarken şöyle bir rüya görür: Matbaada çalışıyormuş. Tabî makinesinin volan denilen çarhı yerinden kopmuş, uzun bir yoldan tekerlendikten sonra denize düşmüş. Babam telâşla uyanır, anamı da kaldırır ve der ki: "Benim bavulumu hazır et, uzun bir yola gidiyorum,, Filhaki-ka ertesi günü yakalanır ve Rodosa sürgün edilir.

Kezalik çiftlikte bulunduğu esnada rüyasında siyah elbiseli bir adam görür ve Midhat Efendiye der ki: "Beni buraya damadınız Naci bey gönderdi. Alelâcele bütün efrad-ı ailenizle beraber bugün sizi çağırıyor,, Babam yine telâşla uyanır ve hepimizi uyandırır. Öküz arabalarını koşturur. Bütün efradı ailesiyle birlikte ilk vapurla İstanbul'a indik. Fatihte eniştem Naci'nin hanesine gittik. Fakat babamın gördüğü manzara korktuğu gibi çıkmayınca son derece sevinen Ahmet Midhat şahadet parmağını ağzına götürerek: "Fesüphanallah, ben rüyayı kâzip görmem ama bu ne hikmettir?,, dedi. Ve beşus güzel çehreli damadını kucakladı. Çocuk gibi yanaklarından öptü. Fakat ne yazık ki Naci'nin hanesindeki bu aile sevincini Kadir gecesi atılan iftar topları derin bir matem havasına çevirdi. Çünkü Muallim Naci sekte-i kalbten o gece anısının teslim-i ruh etmişti.

Ahmet Midhat'ın Darüşşafakada öleceği dahi kendisine âyan olmuştu. Bir gece evvel bir iç sıkıntısından uykusu kaçıyor. Uyumayıp bütün aile efradını başına topluyor. Onlarla konuşuyor, eğleniyor. Sabahleyin hanesinden çıkarken bütün çocuklarının yanaklarından öpüyor. Ve anama hitaben ben kendimi bugün iyi görmüyorum, kalb ilâçlarımı cebime koy diyor. Hanesinden çıkıyor. Beş on adım yürüyor. Başını tekerrar hanesine çeviriyor. Bakıyor. Fakat gözleri sulanıyor. Adımları sendeliyor. Hemen kardeşlerim arkasından koşuyorlar: "Babacığım, bugün rahatsızsınız, gitmeyiniz,, diye yalvarıyorlar. Fakat onları dinlemiyor. Darüşşafakadaki çocuklarım bu gece beni beklerler. Behemehal onların yanına gideceğim, diyor ve gidiyor. O menhus günün gecesi cebine koyduğu ilâçlar lâzım olmuş, fakat ne yazık ki ecel ilâca galip gelerek Ahmet Midhat talebesinin kolları arasında teslim-i ruh etmişti.

Yarabbi! Öksüz bıraktığı efrad-ı ailesinin ve bütün matbuat erkânının ve birçok fakirlerin babası olan Ahmet Midhat kulunun bilerek bilmiyerek işlediği günahları varsa milyonlarca vatandaşlarının sefaatleri hürmetine affet Yarabbi!

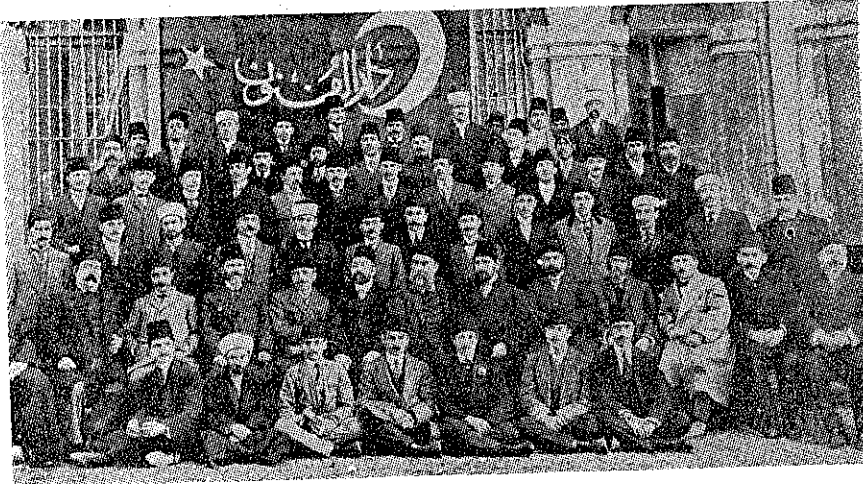
Ahmed Midhat'ın nüfus tezkiresi

(İsim ve şöhreti: Atüfetlû Ahmed Midhat efendi hazretleri — Pederi: merhum Hacı Süleyman ağa— Validesi: Merhume Nefise hanım— Milleti: Müslim — Sıfat ve hizmeti: Rütbe-i bâlâ ricalinden meclis-i sıhhiyye reis-i sânis — Mütetthil olup olmadığı: İki zevcesi vardır. — Boy: Orta — Göz: Elâ — Sıma: Esmerce — Alâmet-i farika-i sabite; Tam — Vilâyeti: Dersaadet — Kazası: 8 inci daire — Kariyesi: Yah köyü — Sokağı: Beykoz caddesi — Mesken numarası: 26 — Nev'-i mesken: Sahilhane.)

gelen telgraflar

Ahmed Midhat'ı üniversite konferans salonunda anma töreni

Ahmed Midhat, Üniversite hocaları arasında

(Ahmed Midhat tam ortada uzun ve kıvrak sakallı. Sağında: İzmirli İsmail Hakkı, Ahmet Hükmet Müftüoğlu, Kemal zade Ali Ekrem Boşayır, Hüseyin Dâniş, şehbeender zade Filibeli Ahmed Hlmi, solunda: Ahmed Naim Baban, sair Mehmed Âkif, Faik Reşad, Saffet, Şevket ve Fehmi beyler).

gelen telgıraflar

Sayın Hakkı Tarık Us,
Basın Birliği Reisi

İstanbul

Ahmet Midhat Efendiyi anmak için aldığımız teşebbüsü şükranla ve büyük memnulukla karşıladım. Ahmet Midhat Efendi hakkında bundan altı yedi yıl önce yazmış olduğum yazıyı tekrar okuduğum zaman bu ulu Türk yazarı hakkındaki düşüncelerimin değişmediğini gördüm. Okul içinde ve dışında örnek bir (Hoca) olan bu genç yazıcıyı her zaman — bilmediğimiz ve bilmediğimiz bütün kusurlarına rağmen — daima sevgi ve saygı ile tanıyıya ve öğrenmeye çalıştım. Belki bu özden duyguların mükâfatı olarak onun hayatına ait çok kıymetli vesikalar elime geçti. Onlardan bir kaçını sergiye konmak üzere sunuyorum. Mahrem hayatına dair vesikaları da içine alan bir eski çuval, Ahmet Midhat Efendinin nasıl çalıştığını ve yaşadığını gösterecek mütevazı, fakat değerli bir müverrih de — gerindedir. Bu vesikaların hepsini kendim incelemeye vakit bulduktan sonra Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsüne yadigâr edeceğim. Anma gününde aranızda bulunmasam da sizlerle ve Ahmet Midhat Efendi merhumla gönülden beraber olacağım. Saygı ve sevgilerimi, tekrarladığım şükranlarımla size ve bu kadir bilir teşebbüse iştirak eden diğer arkadaşlarıma sunarım.

Maarif Vekili
YÜCEL

Sayın Hakkı Tarık Us
Basın Birliği İstanbul Mıntakası Reisi

Basınımıza ve irfanımıza büyük hizmetler etmiş ve 150 den fazla eseri yurdun her tarafında büyük bir rağbetle okunmuş olan Ahmet Midhat merhumun himmet ve hatıralarını anmak için İstanbulda tertiplenen jübileyi Ankaradan selâmlarım.

Ahmet Midhat merhum, gazete sütununda ve kitap sayfasında ve okul kürsüsünde vatandaşlarına her gün biraz da-

ha fazla bir şeyler öğretmek, onun medenî seviyesini yükseltmek gayesiyle yaşamış ve çalışmış örnek bir muharrirdi.

Halk içinden yetişmiş, halk için yazmış olan merhum, tam 32 yıl önce bugün halk çocuklarını okutan bir irfan müessesemizde son dersini ve son nefesini vermişti.

Bugün, kendisini anmak için bir toplantı yapılırken onun rüyalarını halkçı rejimimizin her gün biraz daha gerçekleştirmekte bulunması, bize iftihar vereceği gibi onun da hatırasını şâd edecektir.

Ahmet Midhat jübilesini tertipleyen, orada söz alan ve hazır bulunan bütün arkadaşlarımızı sayın bilgin ve aydınlarımızı derin saygılarla selâmlamakla bahtiyarlık duymaktayım.

**Basın ve Yayın Umum Müdürü
Nedim Veysel İLKİN**

Sayın Bay Hakkı Tarık Us

Türk Basın Birliği İstanbul Bölgesi Reisi

Büyük Türk yazarı Ahmet Midhat'ın hatırasını anmak amacı ile tertipettiğiniz toplantı yerinde bir kadirşinashlık eserdir. Ahmet Midhat uzun yıllar sayısız yazıları ve eserleriyle Türk kültürüne hizmet etmiş büyük bir fikir adamımızdır. Onun garp kültürünü memlekete yaymak ve halkı okumaya alıştırmak hususunda gördüğü hizmet her zaman şükranla ve minnetle anılmalıdır. Ahmet Midhat tarih görüşünde de memlekete bir yenilik getirmiş ve tarih bilgisini geniş halk kütelleri arasında yaymak için bir çok eserler yazmıştır.

Ahmet Midhat türkçe konuşulan her yerde en çok okunmuş bir Türk yazarı olmak sıfatıyla de müstesna bir mevki sahipti.

Türklüğe yaptığı sayısız hizmetlerle Türk büyükleri arasında lâayık olduğu mevki almış bulunan bu değerli fikir adamını daima saygı ve sevgi ile anmak memleketin bütün aydınları için bir vicdan borcu olduğu kanaatindeyiz. Bu vazifenin ilk defa sizin kıymetli teşebbüsünüzle yapılmış olmasını kurumumuz şükranla anar.

**Türk Tarih Kurumu Başkanı
Semsettin GÜNTAY**

Sayın Bay Hakkı Tarık Us,

Basın Birliği İstanbul Bölgesi Reisi

Büyük Türk yazarı rahmetli Ahmet Midhat için hazırladığınız anma törenine gelmek benim için ve orada bulunmak

Türk Dil Kurumu için büyük bir borç idi. Başka ulusal ödevler engel olmasaydı bu borcu sevinerek yerine getirecek ve rahmetlinin Türk dili üzerindeki sadeleştirici hizmetlerini de belirtecektim.

Tanzimat ve Servet-i Fünun edebiyatlarının en parlak devirleri içinde yalnız Ahmet Midhat, geniş ölçüde halkı düşünerek ve zamana göre edebiyat başarısı sayılan yolda yazmak tan kazanılacak ünü halk uğruna hiç sayarak halk için yazmış ve o yolda yazmayı bir çığır haline koymuştur. Bu bakımdan dil devrimimizin öncüleri arasında yeri ve değeri pek büyüktür.

Doğumunun yüzüncü yılını hayata gözlerini kapadığı günde kutlamak ve eserleriyle hatıralarından bir de sergi kurmak suretile sizin ve Basın Birliği İstanbul bölgesinin gösterdiğiniz değerlilik, yurt ve ulus için çalınan kafa ve kalem eserlerini yüreklendirecek yüksek bir başarıdır.

Türk Dil Kurumu adına başarınızı candan, yürekten kutlar, Ahmet Midhat adını rahmetle anar, çağrınıza teşekkürler ederek içten ve derin saygılarımı sunarım.

**Türk Dil Kurumu Genel Sekreteri
İbrahim Necmi DİLMEN**

Ahmed Midhat ailesinden törende bulunanlar

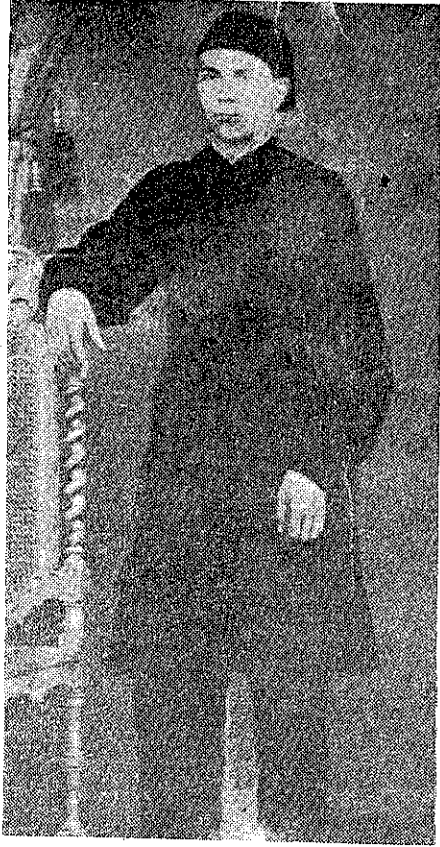

Ahmed Midhat'ı anma töreni

İstanbul Vali ve Belediye Başkanı, Ahmed Midhat ailesi, mebuslar, elçilerimizden İstanbul'da bulunanlar, deniz ve kara komutanları, Üniversite rektör, dekan, profesör ve doçentleri, İlçe kaymakamları, hâkimler, daire şefleri, lise, orta okul müdürleri, Türkçe ve edebiyat, tarih öğretmenleri, Güzel sanat mensupları, Maarif müdürü ve yardımcısı, Darüşşafaklılar, elli yıllık kalem sahipleri, yerli ve yabancı basın mensupları, müesseseler, parti temsilcileri, avukatlar, halkevleri başkanları, kütüphane müdürleri, Ankara caddesi ve Bayezit kitapçıları, kitap meraklıları, liselerin son sınıflarından birer temsilci, daha bir çok davetliler anma töreninde hazır bulunmuşlardır.

anma töreni dolayısıyla çıkan yazılardan
görülebilirler

(Soyadlarının alfabe sırasile)

Ahmed Midhat'ın çocukluğu

Yüzüncü yılında Ahmed Midhat Efendi

Bir asır önce bu yıl (1844)te doğan Ahmet Midhat efendi, 32 yıl önce bugün, son dersini verdiği Darülsafaka'da son nefesini de Ali Kâmi Akyüz'ün dizinde vererek ölmüştü.

Türk vatanına ve Türk basınına onun ettiği hizmet eğer rakamla gösterilmek lâzım gelirse o, bu dünyaya yüz altmış eser bırakarak ebediyete göçmüştü, diyebiliriz. Çünkü 1912 yılının 28 ilkkânununda, akşam üzeri öldüğü zaman yüz altmış eseri vardı. Bunlardan 150 tanesi kitapları, 6 tanesi oğulları, 4 tanesi de kızlarıdır.

Rahmetli Ebuzziya "Biz nasıl çalışıyoruz? ve Ahmet Midhat Efendi,, yazısında şöylece sızlanır:

Intisabıyla müftehir olduğumuz Osmanlı kavmı vâkiyle bir haslet-i ulviyyeyi haiz idi ki o da kendisine maddî, mânevî îbraz-i hizmet edenlere tahdis-i nimette bulunmak idi. Hayfâ ki bu haslet-i cemîlenin dahi sair birçok mefahirimiz gibi dillerde yâd-ı teessürü kaldı; vicdanlara bir mukaddes akıyde gibi yerleşmiş olan kuvveti zeval buldu. Bundan dolayıdır ki hâdimle mahdûm arasındaki hümmet ve muhabbet evvelki revnakını gösteremiyor.,

Bu satırlar, rahmetli efendi hayatta iken yazılmıştı. Ölümünden sonra da merhum Yusuf Akçora, şunları yazdı idi:

"... Rahmetli Midhat Efendi, bizim gibi kadir bilmez ve yaşamak istemez, bir halk arasında çalışıp ölmüş olmasaydı, cenazesi için bütün payitaht yerinden oynar; bir kaç gün ceride ve mecmuaların kısmını azamî onun tercüme-i hali, hâtıratıyla dolar; ayrıca risale ve kitaplar intişar eder; asarını tasnif, tetkik ve yeniden tab' ve neşir için hususî bir encümen teşekkül eyler; hâtırasını ebedileştirmek üzere bir kaç mektep, belki bir müze tesisi kararlaştırılır ve mutlaka paytahtın en mutena bir mevkinde, meselâ Darülfünun kapısı önünde heykeli rezolunmak emeliyle para toplanmaya başlanırdı.,,

Bugün işte, bundan tam bir asır önce doğan o Ahmet Midhat Efendinin ölümünün 32 inci yıldönümündeyiz.

İstanbul Üniversitesinin konferans salonunu dolduran bir kalabalık, Hakkı Tarık Us'tan İhsan Sungu'dan Hüseyin Cahit Yalçın'dan, İsmail Habib Sevük'ten, Selim Nüzhet Ger-

çek'ten, oğlu Doktor Kâmil Yazgıç'tan onun için söylenecek değerli sözler dinliyeceklerdir.

Ebüzziya'yı sızlandıran ihmal, Yusuf Akçoranın ayıpla-
dığı ilgisizlik kefareti ile birlikte ödeniyor. Çünkü bugünkü
Türkiyenin en başta gelen vasfı (halkçılık) tır; Ahmet Midhat
merhum da halk içinden çıkmış, halk içinde yaşamış, halk için
yazmış ve bu halkın öksüzlerini okutan bir irfan ocağında son
dersini verdikten sonra 32 yıl önce bugün son nefesini de
vermişti.

O, yaşar, çalışır, ve yazarken elleri kalem tutan ve kendi-
lerini cemiyetin (güzide)si sayanlar vatandaşlarını (avam)
ve (havas) diye ikiye ayırıyor, kendilerini mensup saydıkları
(havas) için yazı yazdıklarını söylemekle övünüyorlardı.

Ahmet Midhat ise yüz elli eserinin yüz ellisini de halk için
yazmıştır.

Halk için yazmak, bazılarınca, ifadeyi ve dili sadeleştir-
mekten ibaret sayılır. Efendi merhum, öyle yapmadı; halkla
beraber düşündü; onlarla birlikte yükselmeye önem verdi.

1844 tarihinde İstanbulda Tophanede Kumbaracı yoku-
sunda Karakaş mahallesinde Süleyman ağanın ve Nefise Ha-
nımın oğlu olarak doğan Ahmet Midhat, halk içinden çıkmya-
rak ağabeyisi İsmet Efendinin Mısır çarşısındaki aktar dük-
kânında çiraklıktan Darülfünun hocasına kadar bir çok işler
görmüştü.

Babası gibi annesi de sağlam seciyeli idi. Hattâ Nefise
Hanım, oğlu Rodosa sürgün gönderilirken :

— Benim oğlum ne kadar büyük adammış ki düşmanı pa-
dişah! demiştir.

Efendi merhumun resmî ve hususî bütün hayatında bu
sağlam seciyeye rastlanır.

Ahmet Midhat Efendi, yazılarını, pek beğendiği Hüseyin
Cahit için (ateşin çocuk!) dermiş. İşte o "ateşin çocuk,, bugün
İstanbuldaki toplantıda "gazetecilikte ve o günün edebiyatı
karşısında Ahmet Midhat,,tan bahsedecektir.

Sözün kısası, bugün halkçı rejimin çocukları halkçı Ah-
met Midhat'ı anıyor. .. Ulus, 28 Aralık 1944 **Nurettin ARTAM**

HÂCE-İ EVVEL

Meğer efendi, merhum olalı otuz üç senedenberi bir türlü
kimseye (efendi) diyememişiz. Hâlâ bile beyefendi çoktur, der-
dururuz; fakat kime sadece efendi diyebiliyoruz? Galiba son

efendi kendileri imiş ki yerine bir başkasını koymamışız, vay
bize.. Şöyle bir millet kendine bir hâce bulamadı demektir.

Fakat öyle bir adam da köşe başlarını dönünce bulunur
mu? Günde sekiz on gazete dedvretmek zorundalar için müp-
tedâsı, haberi yerinde, içinde mutena fikirlere rastgelenen kaç
makaleye tesadüf ihtimali vardır? Yani şöyle bir atufetlü Ah-
met Midhat Efendi Hazretleri ayarında kaç muharririmiz
var? Çok, pek çok şey istediğimin nasıl farkında olmam ki za-
mane muharririnin barutu, en ileri geleninin bile, üç atımlık-
tır. Öyle o zat-i âlî gibi icale-i kalem buyuracak kimseyi etrafım
da bulamayınca efendiyi acı acı ararım. Yani koca Osmanlı
İmparatorluğuna söz anlatacak, yazdığını okutacak, gürül gü-
rül söyleyecek, öyle Marmara kenarında değil, Okyanuslar kı-
yısında alınan nefesleri andırır bir kudretle yazacak kimimiz
var? Biz İmparatorluğumuzu yitirip heder edince ne derece
fakir ve yeknesak düştük? Halimiz edebiyatımızdan bile belli,
kendi yağıyla kavrulmak işte buna derler, yoksa başka neye
derler? Artık Mevlid-i Nebeviyi de ihracatımızdan sayamıyo-
ruz. Halbuki cer hocaları pasaportsuz devirlerde onu Çin-i
Maçun içerlerine bile sürer götürürlerdi.

Yazılarımız yirmi dört saat canlıca kalıp sonra mortoyu
çeker haldedir. Bunda gazete sütunlarının vefasızlığı da rol
oynasa gerektir. Halbuki Kırkambarın neşredildiği vakitlerde
herkes dört gözle efendinin temhidatını beklemiş, okumuş, he-
yecana düşmüş, helecana kapılmış, hayale dalmıştır.

İnd-i âcizanemizde atılacak kadın yoktur buyuran efendi
hızlıdır. Yani başı bez, yaşı yüz olsun isterse... Ahmet Rasim
bile ona pek uyar gibi değil. Mahmut Sadık, Abdullah Zühtü
de benzemiyorlar. Hattâ Edebiyat-i Cedidenin o kadar geniş
karihalı, sanatkâr Halid Ziyası bile derhal kendi kendini tah-
dit etmiş ve ancak mahdut bir zümreye okutabilecek kadar
sivri uçlu bir kalemin sahibi olabilmıştır. Benim arzetmek is-
tediğim büyük kütlelere ses veren büyük adamdır. Bu bahiste
hattâ Süleyman Nazif bile edebiyat yapmakla vakit geçirmiş-
tir. Meğer Hâce-i Evvel nasıl bir nadire-i rûzigâr imiş ki ken-
dine rakıyb didye ancak büyük Dumas'ı tanımış. Bilgisindeki
tenevvua bakınız ki bir makalesi ötekine benzemez. Siyaset
onda, sosyoloji onda, hele tarih, hele edebiyat, hikemiyat hep
onda, Diniyata dair vukufuna pâyân yok, üss-i inkilâba rağ-
men felsefedeki temhidatı kimin harcıdır? Tağralarda onun
ismi şöyle telâffuz olunurdu: Ahmed-i Midhat... Ne güzel de-
ğil mi?

Onun gelişinden sonra Edebiyat-i Cedide ne kadar kötü bir dil uydurmağa çalışmıştır. Tabii Rûbab-i Şikestenin basılış adedi binden fazla değildir, Eylül de o kadar.. O halde kendisinden sonra onun tarzında bir muharrir daha gelseydi en kabadayı gazetenin tirajı şimdiki gibi elli binden ibaret olmaz, sekiz on misli fazla olurdu. Edebiyat kari de hâlâ mı hâlâ beş yüzdür. Bir onun diline bakınız, bir de Bâran-ı dürr ü elmas diyen Aşk-ı Memnu'nun lisanını göz önüne getiriniz.

— Ah, fakat beni anlayınız!.. diyen Nihal, şimdi ne kadar da biçare kukla, ne zavallı taş bebektir. Halbuki bir tokatta herifin ensesini puf böreği gibi şişiren kadının romanı henüz yabana atılır gibi değildir.

Pantolonunun üstüne sardığı kırmızı kuşağıyla, Lâstik Sait beyi dövdüğü sopasile bile bütün bir âlemin dikkatini kendisine toplamış bir şöyle adamımız var mı?

Don gömlekle yalısının fırçalanmaktan kehribarlaşmış sofalarına uzanır, elinde kâmuş kalem — kâmuş kalemle de yazı yazmak ne güzel şey — cayır cayır yazarmış.. Yanında bir maşraba Sırmakeş suyu, — bardakla da kanılır mı ki — mehib sakalından aslan gibi göğsüne akıta akıta içermiş.

Bize hemen bir Ahmet Midhat Efendi daha lazımdır. Yoksa yirmi milyona, gözlerini bize döndürmüş milyonlarca, milyonlarca Türke yazı yazıp da okutacak merd-i merdane kim?

Cumhuriyet

Fahri CELÂL

AHMET MIDHAT EFENDİ

Hayatı, eserleri

Türk kültür hayatının en mühim simalarından biri, belki de birincisi Ahmet Midhat Efendidir.

Ahmet Midhat Efendi, herkesten önce, hiç olmazsa biraz olsun okumak bilen geniş halk kütlelerine hitap etmek yollarını bulan; ilmi, edebiyatı popülerize eden bir adamdır.

Ahmet Midhat Efendi zamanına kadar, edebiyatımızda, ne halk kütlelerine kadar ulaşabilmiş bir roman, ne de halka hitap eden, onun dilile konuşan bir ilim vardı. Korkmadan iddia etmek kabildir ki, Ahmet Midhat Efendi, bizde ilmi ve edebî rönesansın temel taşlarını atanlardan biri, hattâ birincisidir. Ahmet Midhat Efendi, yarım asırlık ilmi ve edebî faaliyeti esnasında, başlı başına bir "Edebî Ecole",ün yapacağı işleri tek başına başardı.

Ahmet Midhat Efendi, 1844 yılında İstanbul'da doğdu. Üvey ağabeyisi Hafız ağanın delâletile Niş'e gitti. İlk tahsilini orada yaptı.. O sıralarda Midhat Paşa Tuna valisi idi.. Hafız ağa ise Midhat Paşanın pek sevdiği bir damdır. Midhat Paşanın genç Ahmet Midhat'ı himayesi buradan başlar.

Ahmet Midhat'ın ailesi, Midhat Paşanın davetiyle, Tuna vilâyetinin merkezi olan Rusçuğa yerleşti. Ahmet Midhat Efendinin zekâsı Midhat Paşanın dikkatini çekti. Kendisine vilâyet teşkilâtında bir memurluk, Vilâyet gazetesinde de bir vazife verdi. Ahmet Midhat Efendinin yazı hayatıyla ilk tanışması böyle başladı. Fakat Ahmet Midhat'ın zekâ ve enerjisi, bu işlerle tatmin edilecek cinsten değildi: Çankov isminde bir Bulgardan coğrafya, tarih, matematik ve fransızca öğrenmeğe başladı.

Midhat Paşa 1868 yılında Tuna valiliğinden Bağdat valiliğine nakledilince, Ahmet Midhat Efendi'yi de beraber götürdü. Bu seyahat, Ahmet Midhat Efendi'nin şark kültürünü derinleştirmesi için iyi bir vesile oldu: Bağdatta bulunduğu müddetçe Hindli bir âlimden şark âlimlerine ait dersler aldı. Orada da Vilâyet gazetesinin başına geçti.

Ahmet Midhat Efendi 1870 yılında İstanbul'a döndü. Takriben bir yıl sonra da (Dağarcık), 1873 yılında da (Kırk anbar) risalelerini çıkardı.

Ahmet Midhat Efendi, Tuna ve Bağdat vilâyetlerindeki gazetecilik hayatından bir hayli tecrübe sahibi olmuştu. İstanbul'a gelince, (İbret) gazetesine yazı yazmağa başladı. Namık Kemalle arkadaşlığı buradan bmaslar. Ahmet Midhat, daha sonraları, kendi başına (Devir) ve (Bedir) gazetelerini çıkardıysa da, birincisi ancak bir sayı, ikincisi ise 13 sayı çıktıktan sonra kapandı.

Ahmet Midhat, daha sonraları, resmî bir hükûmet gazetesini (Ceride-i askeriyye)de yazılar yazdı. Bir müddet de (Basiret) gazetesinde başmuharrirlik etti..

1873 de, Namık Kemal ve arkadaşları sürgün edildikleri zaman Ahmet Midhat Efendi de Rodosa sürüldü.

Fakat Ahmet Midhat Efendi Rodosta da boş durmadı. Bir yandan bir mektep açarak, Rodoslu'ara zamanının müsbet ilmlerini öğretmeğe çalışırken, diğer taraftan da yazı faaliyetine devam etti. Rodosta bulunduğu esnada yazdığı eserlerin en başında (Hasan Mellah)'ı gelir...

Padişahın değişmesi üzerine, İstanbul'a dönme müzadesi çıktıktan sonra da bir müddet Rodosta kalarak öğretmenlik faaliyetine devam etti.

Ahmet Midhat Efendi İstanbula dönünce, o zamanlar Osmanlı hükümetinin resmi gazetesi (Takvim-i Vakayi) muharrirliğine ve Devlet Matbaası olan (Matbaa-i Âmile) müdürlüğüne tayin olundu.

Midhat Efendi, sonraları (Tercüman-ı Hakikat) gazetesini kurdu. Gazetenin imtiyazı kardeşi Cevdet Bey namına olmakla beraber, gazete kendisinin idi. Bir çok eserlerini, (Tercüman-ı Hakikat) gazetesinde tefrika ettikten sonra neşretmişti.

Muallim Naci damadı olunca, (Tercüman-ı Hakikat) bir de edebî ilâve neşrine başladı. Fakat Muallim Naci'nin mücadeleci mizacı, Ahmet Midhat'ın Oportünist karakterine uymadığı için Ahmet Midhat Efendi, edebî ilâveyi kaldırmak zorunda kaldı.

Ahmet Midhat Efendi, 1883 yılında Stokholm'de toplanan Türkoloji kongresinde Türkiyeyi temsil etti. Bu kongrede Gülnar de Lebedev isminde türkolog bir Rus kadını ile tanıştı. Bu ona Rus edebiyatı ile tanışmak imkânını verdi. Bunun neticesi olarak ilk Rus eserleri dilimize çevrildi. Bunların içinde, bilhassa Aleksandr Puşkin'in (Maça kızı) ve (Kar fırtınası) eserleriyle Lermotov'un (İblis'i en başta gelir.

Ahmet Midhat Efendi, Avrupa seyahatinin intibalarının (Avrupada bir cevelân) ismiyle neşretti.

Ahmet Midhat Efendi, meşrutiyetin ilânından sonra İstanbul Darülfünunda umumî tarih, dinler tarihi, felsefe gibi dersler okuttu. Nihayet 30 Birincikânun 1913 de, 69 yaşında olduğu halde kalp sektesinden vefat etti.

Ahmet Midhat Efendi 50 yıl süren faaliyet hayatında, 200'den fazla telif, tercüme eser neşretti. Eserleri içinde (Hasan Mellah), (Hüseyin Fellah), (Zeyl-i Hüseyin Fellah), (Eflâ - tun Beyle Rakım Efendi), (Pariste bir Türk), (Henüz 17 yaşında), (Demir Bey), (Jön Türk) gibileri en meşhurlarıdır.

Ahmet Midhat Efendi'nin (Letaif-i Rivayat)ı da pek meşhurdur. Bunlar 24 cüzü kadar olup, çıkışları 1870 senesinden 1894 yılına kadar olmak üzere 25 yıl sürmüştü. Bunların ilki (Sû'izan), sonuncusu (Ana kaz) dir.

Ahmet Midhat'ın pek çok tercümesi vardır. En meşhurları:

Alexandr Dumas Fils'in (La Dame aux Camélias)ı, Paul de Cock'un (Kamere âşık) romanı; Octave Feuillet'in (Sana natkâr namusu) ve (Bir fakir delikanlının hikâyesi) dir.

Son Posta, 28.12. 1944

Hasan - Ali EDİZ

Ahmed Midhat Efendi

Dün İstanbul Basın Birliği tarafından Üniversite konferans salonunda Ahmet Midhat için bir anma günü tertip edildi. Birlik Reisi Hakkı Tarık tarafından açılan toplantıda salâhiyetli kimseler tarafından yüz sene evvel doğmuş bulunan Ahmet Midhat'ı çeşitli yönlerden inceliyen müzahabeler yapıldı.

Ahmet Midhat gerçekten bütün bir devrin sosyal hususiyetlerini pek güzel canlandıran bir şahsiyettir. Onun eserlerinde ihtisasın aksi ne ise onu görürsünüz. Bunu gene kendisinin olan (Kırk anbar), (Dağarcık) ifadeleri kadar hangi söz ifade edebilir? Çünkü toplantıda söylenen sözler işte bu (Kırk anbar) ve (Dağarcık) içindeki mahsullerden bazılarının tahliline hasrolundu. Bazılarının diyoruz, çünkü bütün Ahmet Midhat'ı izah için daha nice nice araştırmalar lâzımdır.

Ahmet Midhat, arkasında menkıbe, hikâye ve edikodu bırakmış fikir adamlarından biridir. Bunlardan bir kaçına işaret edelim.

Ahmet Midhat'ı zamanının (İlmiye) sınıfı hiç sevmezdi. Bununla beraber Efendi'nin idare edici zekâsı, ulemanın herhangi aşırı bir kinini de önledi. Abbasiler zamanında müslümanlar arasında intişar eden Yunan felsefesinin (Selefi)leri ve (Mütekellimîn)i nasıl sinirlendirdiği malûmdur. Onlara göre müslümanlar (felsefe) değil, ancak (hikmet) sahibi olabilirler. Ahmet Midhat (Dağarcık)ta bir gün felsefeden bahsedince İlmiye mensuplarından biri kendisine mektup gönderdi. Ahmet Midhat yaptığı falsonun farkında oldu. Hem bu mektubu, hem de kendi cevabını (Dağarcık)da neşretti. Kendi cevabı, uysal karakterini de gösteriyor: (Felsefe) lâfzının sû'i telâkkî edildiğine dikkat edememiş bulunduğuma teessüfle beraber (Dağarcık) mündericâtının ulema beyninde dahi bu derece hüsn-i kabule mazhar olduğuna bhusus taraflarından berminval ikaz ve irşad edildiğine suret-i mahsusada teşekkür ederim. Bundan sonra hikmet tabirini istimal ederek ulemaya tebaıyyeten ben dahi felsefe tâbirini mevkî-i teneffürde istimal edeceğim.,,

Hemen hemen aynı seneler zarfında Şeyh Cemaleddin Efgani'ye karşı da nübüvvet ve felsefe bahislerini birbirine karıştırdı diye İstanbul uleması arasında menfi bir cereyan uyandırmıştı. Fakat Şeyh, bu dedikodular karşısında hiç bir

uysallık göstermedi. Kemikleri bu sırada İstanbul'daki mezarından çıkarılıp Efganistana götürülen Efganlı mütefekkirle kendisinin Kâbil'deki köyünde doğuşundan altı sene sonra İstanbul'da doğan, şimdi doğuşunun yüzüncü senesi yâdedilen Türk mütefekkirini aynı medeniyetin aynı tarihi ânında aynı neviden bir kinin mevzuu oluyarlardı. Ahmet Midhatın lüzumundan fazla uysal olan karakterini belirtmek için meşrutiyetten sonra (felsefe) kelimesini sık sık ve bol bol kullanmağa başladığını söyleyelim. Bununla merhumu tenkide yeltenecek olanlar, devrin havasını gözönüne almalıdırlar.

Ahmet Midhatın isimlenmesi pek alâka vericidir. Kendisi ailesi içinde sadece (Ahmet) adını taşıyordu. Midhat Paşa, Ahmet Midhat'taki kabiliyetleri önceden görerek gazetecilikte pişmesini, kendisini bu sahaya vakfetmesini hararetle tavsiye ve hatta takip eylemiş ve kendi ismi'ni ona izafe eylemiştir. Garibi şu ki Midhat Paşa da bu (Midhat) ismini sonradan almıştı. Ahmet Midhat'ın her bahaya uysallık göstermesi neşriyat hayatından ayrılmamak maksadına dayanırdı. Çok serbest fikirli olmasına rağmen bazı muhitlerde ulemayı sinirlendirmekten çekinmesi de bu yüzdendir. Onun dine karşı vaziyeti ulema kadar yeni gençler arasında da ihtilâfı mucip oluyordu. Her zümre:

—Ahmet Midhat bizden!

Diyordu.

Ahmet Midhat'ın dindarlığı veya dinsizliği mevzu-ı bahsolduğu zaman buna cevap vermek isteyenler:

— Hangi zamanda, hangi mekânda?

Diye sorarlardı. Bu soru, merhumun zihniyet elâstikliği'ni de belirtmektedir. Fakat ne yapsın ki Midhat Paşanın kendisine "Midhat,, adını verirken yaptığı "Her bahaya gazetecilikten, kalem faaliyetinden geri kalma!,, tavsiyesine sadık kalmak mecburiyetinde idi. İcabında saraya ve meşihata karşı gösterdiği dikkate şayan ve diplomatça uysallığın asıl sebebinin bu noktada aramalıdır.

Ahmet Midhat Efendi bundan altmış yıl kadar önce Türk trahine yeni bir görüş getirmiş bir tarihtir.

Ahmet Midhatın "Üss-i İnkılâb,,da istibdadın propagandacılığını yaptığı ileri sürülür. Yüzüncü doğum günü yâdedilen merhumun aynı zamanda Namık Kemal de kötülediğini düşünenler vardır. "Üss-i İnkılâb,,ı filhakika Sultan Hâmid'e hoş görünmek için yazmış olabilir. Fakat bu, gazetecilikte direnebilmenin bir vasıtasıdır. Yoksa ne inkılâb ve hürriyet

fikirlerine, ne de Namık Kemale karşı herhangi bir menfi hal-i ruhiye beslemekten uzaktır. Halkı, ilmi ve felsefi mevzulara âşina kılmak için bir mecmua tesis etmek istedi. Fakat ismi ne olsun? Ahmet Midhat şöyle diyor:

"Kitap değil ki bir isim vereyim. Mecmua değil ki bir ismi olsun. Olsa olsa içindeki her maddenin bir ismi mahsus olmalı. (Evrak-ı Perişan) desem Kemal Beyefendiyi taklid etmiş olmaktığım lâzım gelip halbuki müşarünileyhi taklid benim haddim değil.. Haydi şunun ismi (Dağarcık) olsun dedim.,,

Bu sözleri söyleyen bir kimsenin Namık Kemal aleyhinde düşünmüş olmasına aslâ ihtimal verilemez.

Geçen asır sonundaki kültür hayatımızın eksik ve müsbet bütün cephelerini pek iyi temsil eden Ahmet Midhatı doğuşundan yüz yıl sonra yâdetmeği düşünenler çok isabetli ve kadırşinas hareket etmişlerdir.

Cumhuriyet, 29.12.1944

FINDIKOĞLU Z. FAHRİ

Ahmed Midhat

Ahmed Midhatın anılışının, bence, gecikmiş olmaktan başka hiç bir eksikliği yoktur. Bunu, idrakimizin bir kusuru gibi ayıplamak niyetinde değilim. Toplulukların da kaza ve kadere benzeyen tarafları vardır. Ve Kemal'in dediği gibi, o da her feyzini, her lûtfunu bir vakit için saklar.

İşte nihayet bu güzel zaman gelmiş bulunuyor. Büyük ve seçkin bir kalabalık huzurunda bu gün bu geniş cephe, kat kat, perde perde açılacak.

Onun kadar zengin bir şahsiyet, hangi tarafından alınır-sa alınsın, engin bir mevzu olur. Eminim, ki yarın akşam onu sevenler, edebiyat meraklıları, çok şey öğrenmiş olacaklar ve bilgilerine yeni sayfeler katacaklardır.

Sonra Ahmed Midhat Efendi, böyle yalnız falan veya filân zümrenin çerçevesine de sığmaz. Onda, Türk dilile konuşan herkes, sevecik, hoşlanacak bir çok şey bulabilir.

Eğer, bugün memlekette geniş bir okuyucu kütlesi varsa, bu fikir tarlasını o sürmüş, bu düşünen başakları o yetiştirmiştir. Bizde kitabı, medreseden eve sokan odur. Ailelere kitap zevkini, okumak merakını veren odur. Bilgiyi saklamasını ne güzel başarıyordu. Ahmed Midhat kendine "Hıce-i Evvel,, adını takarken, en yaraşan bir işi yapmıştı.

Hissettirmeden öğretmek, öğrenenin içini zedelemeyen, vekarını incitmeden öğretmek gerçekten çok güç bir şeydir.

Efendi, terbiye ilminin bu en ince noktasını en büyük bir liyakatla kavramış, kendi varlığında eriterek hayırlı bir terkip yapmıştı.

Onu anmak, onu değil, bizi değerlendiren bir harekettir. Çünkü (kıymet)i bulmak, değeri kucaklamak, anlamaktan doğar. Şu halde bu anışı kendi idrakimizin bir delili gibi alı-
kışlayabiliriz.

Vakit, 28.12.1944

Hakkı Süha GEZGİN

İlk "ilk öğretmen,,

... Ahmet Midhat Efendidir; (Koca Ahmet Midhat Efendi) diyeceğim geliyor; Koca Ragıp Paşadaki bu sıfat, o büyük adama pek yakışıyor; hattâ benim de bildiğim iri cüssesine olduğu kadar hepimizce meşhur mânevî varlığına çok uygun düşüyor. Ahmet Midhat, bir zamanlar Kur'an yazısından başkasını sökemiyecek halkın gerçekten (hace-i evvel)i, yani şimdiki tâbirle (ilk öğretmen)i olmuştu. Yayıdığı eserlerle merak ve heves uyandırarak her evde bir ilkokul kurmuş, ilk okulları evlere sokmuş, yedisinden yetmişine kadar küçük büyük bir cemaatin hayrına evlerde okuma ve okuyanları dinleme kursları açmıştır. Memlekette ilk defa tek başına ilk öğretim seferberliğini yapan pratik maarifçi Ahmet Midhat Efendidir. II. Mahmut askerlikte (nizam-i cedid)i, Ahmet Midhat Efendi de maarifte yeni tahsili kurmuşlar, askerliği ve maarifi garphılaştırmışlardır. Hiç bir münevverin Ahmet Midhat Efendi kadar halka emeği geçmemiştir.

Sırası geldikçe söylerim: Parmentierinin açlığa, kıtlığa karşı patatesi halka uğraşa didişe, meşru hilelere başvurarak kabul ettirdiği gibi Ahmet Midhat Efendi de zihni aç dedelerimize ve ninelerimize Avrupa tarzı okuyup yazmayı bilgiyi öyle sundu. Tanzimat edipleri ancak yüksek memur sınıfına, küçük bir kümeye hitap ederlerdi; halk tabakası ile alakaları azdı. Ben bunları imtiyazlı bir azınlığa, irfan aristokrasisine alafranga elbise diken usta makastarlara benzetirim. Ahmet Midhat Efendi fikir âleminde bütün halka hazır elbiseci mağazası açan, halkın kafasını giydirip ona ilk garp şekli ve düşü-
nüşi veren bir yayımcıdır.

Şinasi mektebi salonlara yeni tarz fikir fanuslarla süs-

lenmiş birer âvize asmıştı; aydınlığı sokağa vurmuyordu. Ahmet Midhat Efendi orta aile evlerinde yanan zeytinyağı kandillerini üfledi ve buralara birer küçük petrol lâmbası yakarak loş dimağlara ilk keskin ve pratik ışığı dağıttı; ilk öğretimin ilk başkanlığını yaptı. Öyle bir adam başka bir memlekette yetişseydi heykelleri dikilmiş, müzesi açılmış, hem bir ilk okula, hem de üniversitede bir kürsüye adını çoktan vermiş olurdu. Biz de bunları yapacağız.

Akşam, 27.12.1944

Refik Halid KARAY

Vakit, 3.1.1945

Ahmet Midhat hakkında birkaç hatıra

Doğumunun 100 üncü yılı vesilesile hatırası önünde bütün eli kalem tutanların eğildiği büyük muharrir Ahmet Midhat Efendi hakkında ben de bazı hatıralarımı yazmak istiyorum:

Ahmet Midhat Efendiyi meşrutiyetin ilânına kadar yalnız eserleriyle tanıyordum. Meşrutiyetin ilânından sonra merhumla Darüşşafakada, Cemiyet-i tedrisiyye-i islâmiyye âzası olarak karşılaştık. Bu güzel fırsat eserlerini daha mektep sıralarında seve seve okuduğum bu büyük adamı bana yakından tanımak şerefini sağladı.

Midhat Efendi merhumun eğitim ve öğretimle gazetecilik ve romancılıktaki hizmetleri geçen gün İstanbul Üniversitesi konferans salonu kürsüsünde memleketimizin en salâhiyetli dilleri tarafından uzun uzun teşrih edildi. Bunun için ben bu cihetlerin hiç birisine dokunmaksızın yalnız merhumla beraber bulunduğumuz zamanlarda edindiğim birkaç intibamı kaydedeceğim.

1 — Midhat Efendi şakacı idi. Merhumu ilk görenler, gür kaşlarının çatıklığına bakarak daima ciddî konuşur ve şakayı sevmez sanırlardı. Halbuki Midhat Efendi sohbetlerine lâtifelerle, hazır cevaplarla, esprilerle daima neşe katardı; bir gün Darüşşafakada "Cemiyet-i tedrisiyye,, toplantısında müzakereye biraz aralık vermemezden istifade ederek mektup yazmak için benden kâğıt, kalem istedi. Verdim. Mektubunu yazıp bitirdikten sonra yazısını kurutmak için — eskiden yapıldığı gibi — üzerine rıh dökmek istedi, fakat dalgınlıkla yazdığı mektup üzerine mürekkep hokkasını başaşağı çeviriverdi. Tabii mektup berbat oldu. Bunu görür görmez, gür sesiyle:

— Eyyvah! Bakın ne yaptım !

Diye bağırdı. Ben lâtime olarak:

— Efendim, zararı yok, ulema ve hükema dalgın olurlar ve hep böyle yaparlar.

Dedim. Merhum:

— Öyle ama, budala ve humaka da böyle yaparlar.

Cevabını vermişti.

Midhat Efendi ile en çok müze müdürü merhum Halil Edhem bey lâtime ederdi.

Midhat Efendi Beykozda, Halil bey de Çubukluda oturdukları için İstanbula inerken şirket vapurunda birleşirlerdi. Ben de Anadoluhisarından aynı vapura binerdim.

Midhat Efendi vapurda okuduğu kitabından başını hemen hiç kaldırmazdı. Merhum, bilmem mutekid olduğu için mi, yoksa rahatsız olduğu için mi, nedense yakalık kullanmazdı ve ceketinin yakası terden kirlenmesin diye — meddahların yaptıkları gibi — elbisesiyle boynu arasına ikiye katlanmış bir mendil koyardı. Bu mendil merhumun arkasında büyük ve beyaz bir üçken teşkil ederdi.

Halil bey, bir gün bu manzarayı görünce dayanamadı, Midhat Efendiye yaklaşarak:

— Ne o hoca! Meddahlığa mı, yoksa orta oyununa mı gikiyorsun?!

Demişti. Fakat merhum, Halil beyin bu alayına aldırış etmiyerek ve gözlerini okuduğu kitabından ayırmaksızın:

— Evet! Evet!

Diye mukabele ecmişti.

2 — Midhat Efendi, ciddi meselelerde daima canlı ve heyecanlı konuşurdu. Ve heyecanlarıyla fikirlerine kuvvet verirdi. Adetâ (belâgat-i mücesseme) kesilirdi.

Bir gün Şirket-i Hayriye vapurunun yan kamarasında merhumla beraber İstanbula iniyorduk. "Meclis-i meh'usan, reisi Ahmet Rıza bey, söz arasında hacce giden yüzbinlerce müslümanın kestikleri kurban etlerinin heder olduğunu, bunların orada konserve haline getirilerek askerlerimize verilmesi için teşebbüse giriştiğini söyledi. Midhat Efendi elindeki kitabı yanına bırakarak şöyle bir toplandıktan sonra gözlerini haddinden fazla açarak:

— Beyefendi, bu işte azîm müşkûlât vardır!"

Diye söze başladı. Ahmet Rıza bey:

— Aman efendi hazretleri!.. Daha işe başlamadan Azîm müşkûlât vardır diyerek cesaretimi kırma!

Dedi ise de bu itiraz kulağına bile girmeyen Midhat Efendi sözüne devam etti:

— Siz orada sığağın ne kadar şiddetli olduğunu biliyor musunuz? Hacıların kestikleri kurban etlerini konserve kutularına dolduruncaya kadar onlar çoktan kokarlar! Böyle işlerde "Bien enseigné, (*) olmalısınız, yoksa askere et yedireceğiz diye onları zehirlersiniz.

Demişti.

3 — Midhat Efendinin nefesine itimadı büyüktü. İhtiyarlığı kabul etmezdi. Her vesile ile (ihtiyarlamak yaşla değildir. Yüreğe bakmalıdır. Meselâ ben de pek alâ bir jön Türküm,, derdi.

Bir gün yine Darüşşafakada, "Cemiyet-i Tedrisiyye,,de çalışıyorduk, müzakereye aralık verildiği sırada eski rasathane müdürü Fatimle bir kenara çekilerek hususî bir mesele konuşuyorduk. Midhat Efendi yanımıza geldi:

— Delikanlılar, böyle başbaşa vermiş ne konuşuyorsunuz bakayım ?

Dedi. Ben lâtime ederek:

— İhtiyarları alâkadar etmiyecek şeyler !

Dedim. Merhum gözlerini açtı:

— Vay, beni ihtiyar diye aranıza almak istemiyor musunuz?.. Merak etmeyin, konuştuğunuz şey çapkınlığa dairse ben bu işde de sizden geri kalmam! Demişti!

Midhat Efendinin millî musikimize karşı derin bir meclûbiyeti vardı. Darüşşafaka öğretmenlerinden musikîşinas Kâzım merhum, Midhat Efendinin bu meclûbiyetini şöyle anlatmıştı:

"Bir gün âyan âzasından Sahip Mollayı ziyarete gitmiştim. Midhat Efendi de orada idi. Sohbet arasında söz, musikiye intikal etti. Sahip Molla bana, Dede Efendiden birsey okumamı teklif etti. Ben, mutadım vechiyle ellerimle usul vurarak Dedenin en güzel parçalarından birini okumağa başladım. Okurken gözlerimi kapamıştım. Bir aralık gözlerimi açtığım zaman Midhat Efendinin oturduğu kanapeden inerek halının üzerine diz çöktüğünü ve benim gibi elleriyle dizlerine vurarak usul tuttuğunu ve gözyaşlarının yanaklarından aşağı doğru aktığını gördüm !

Meyveli ağaçlara taş atan çok olduğu gibi Midhat Efendiye hücum edenler de çoktu. Darüşşafaka öğretmenlerinden Ahmet Kemal de bunlardan biridir. Ahmet Kemal bir yazısında Midhat Efendiye, ilmin her sahasında yarım kaldığını, çıkardığı mecmuaların intişarlarına devam edemediklerini

(*) İyi malûmat almış

(Kırkanbar)ın da emsalleri gibi (lenger-endaz-i mersa-yi ta-til) olduğunu söylemişti. Midhat Efendi verdiği cevapta, Ahmet Kemal Kırkanbar'ı gemi sandığını halbuki gemi olsaydı (Kıdkanbar) değil, (Kırkanbarlı) denilmesi lâzım geleceğini muarızının bu basit kaideyi bile bilmediğini söyleyerek Ahmet Kemali hırpalamıştı. Mamafih Midhat Efendi münakaşalarının da çok defa insafı elden bırakmamıştır.

(Kemaña bir kiriş ilâvesi) hakkında Rauf Yekta ile başlayan, sonra riyazi Salih Zeki merhum tarafından müdahale edilen kalem münakaşası neticesinde Midhat Efendi kendisinin haksız olduğunu itiraf etmişti. Hatta meşhur muarızlarından Sait bey bu vesile ile Midhat Efendi için:

İşitip Midhatın şu yâvesini

Kemaña bir kiriş ilâvesini

Desê erbab-ı musiki ahra

Zade Fittanburi nağmeten uhra

Beyitini söylemişti.

Midhat Efendinin son senelerinde mücadele kudreti azalmağa başlamıştı. Artık muhitine uymağa bakıyordu. Bir gün maarif okullarında olduğu gibi Darüşşafaka ders programına da eliş dersleri konulmasını tedris meclisine teklif etmiştim. Teklifim kabul edildi ve bu dersin nasıl gösterileceğine dair izahat almak için profesör İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun tedris meclisine çağırılması kararlaştırıldı.

Tedris meclisinin müteakip toplantısında Baltacıoğlu geldi ve eliş dersinin bir bütün olarak kabulü lâzım geldiğini, onun için çocuklara kilden insan modelleri de yaptırılmasını da söyledi. Kafası esasen her yeniliği kabule müsait olan Midhat Efendi İsmail Hakkı'nın fikrine tamamen iştirak ettiğini ve Avrupa seyahatinde bu tarz tedrisatı yakından gördüğünü, hatta Venüs dö Milö modellerinden alıp İstanbula getirdiğini hararet ve heyecanla söylemeğe başladı. Fakat meclis âzasından ve maarif nezareti erkânından olan Babanzade Naim beyin:

— Darüşşafaka bir islâm müessesesidir. Burada insan heykeli yaptırılmaz. Bu, küfürdür. Yollu itirazı üzerine Midhat Efendi fikrini müdafaadan vazgeçerek:

— Evet, bu gibi şeyler Avrupada yapılıyorsa da Darüşşafaka bir islâm müessesesi olduğu için bunların burada yaptırılması caiz değildir!

Demmişti.

Midhat Efendi gençliğinde yazı makinesi idi, yaşlılığında söz makinesi de olmuştu. Meşrutiyetin ilânından sonra memle-

ketimizin büyük ilim adamlarına Darüşşafakada konferanslar verdirmeye başlamıştık. Midhat Efendi bir gece konferansını vermek için kürsüye çıktığı zaman sözlerine şöyle başlamıştı:

— Çocuklarım, bugün tam yedinci dersimi veriyorum. Ciğerlerim, üzerlerine kıvılcım dökülmüş gibi yanıyor. Darüşşafakayı çok sevmeseydim, mümkün değil bu konferansı vere-mezdim.

Demmişti. Filhakika merhum Darüşşafakayı çok severdi. Bu müesseseyi idare eden (Cemiyet-i Tedrisiyye-i İslâmiyye) nin teessüs tarihi olan 1324 yılından vefatı senesi olan 1328 e kadar bu cemiyetin idare heyetlerinde çalışmıştır. Ve burada verdiği konferanslarla Darüşşafakanın talebe ve öğretmenlerini pek çok müstefit etmiştir. Evinin uzaklığı sebebiyle kaldığı 29. Kânunuevvel 1912 gecesı gözlerini hayata burada kapadı.

Vakıt, 3 ve 5.1.1945

Harun Resit KOCACAN

★

Bir tören münasebetiyle

Dün Üniversite konferans salonunda Ahmed Midhat Efendi için yapılan ve değerli konferansçıların vukufu hitabeleri ve bilhassa İhsan Sungu'nun Tanzimat devri hakkındaki büyük érudition'un eseri olan ve hem ilimle, hem (humour) dolu konferansı ile büsbütün güzelşen tören iki ismin lehinedir: Türek adının ve Ahmed Midhat adının.

Necip-Türk milletinin, kendisine hizmet edenleri unutmadıklarını bir kere daha gördük. Ahmed Midhat'ın adı 1877 Osmanlı meşrutiyetinden sonra uzun ve 1808 Osmanlı meşrutiyetinden sonra da kısa bir nikbet devri geçirdi. Birinci manevî nikbeti şudur:

1877 meşrutiyetinden sonra Midhat Efendi, Midillide sürgün Namık Kemale Üss-i İnkılâb ismindeki eserinde hücum ettiği dakikadan itibaren halkın gözünden zımmen ve sessiz düştü. Çünkü Midilli sürgününün kalemi bir gürz gibi tutan eli ve sesi gök gürültüsü gibi çıkan dilinin hareket etmesi yasaktı, ve Midhat Efendi eli ve dili bağı olan bu sürgüne hücum ediyordu.

İkinci manevî nikbeti de şudur:

1908 meşrutiyetine takaddüm eden yıllarda Midhat Efendi (Parlamento rezaletleri) diye yazdığı bir yazıdan dolayı bu

ikinci meşrutiyetten sonra bir müddet manevî bir idbar devri geçirdi.

Türkiyenin Hâce-i Evvel'i, icabederdi ki, 1908 meşrutiyetinde başlarda taşınınsın. Halbuki bu çok değerli mürşidi fena bir sükût karşıladı.

50 yıl memleketi okutan Midhat Efendi bu sükûtu affetti. Ve inkılâba ve yapanlara gazez olmadı: Midhat Efendi darılmıyan adamdır. Ve memleketine bir okulda ölecek kadar hizmet etti.

Hattâ, Namık Kemal'in Üss-i İnkılâb üzerine kendisine yazdığı korkunç iki mektuba da darılmadı. Ve onun kafa arkadaşları Recai zadeye hücum edenlere karşı Midhat Efendi Kemal'in meslek arkadaşı Recai zadeyi müdafaa etti. Bu müdafaa, Kemal'in ve arkadaşlarının yenilik hamlelerine öyle bir yardım idi ki, Kemal, ihtiyarını ve iradesini kaybederek, Midhat Efendiye tekrar sevdi.

Kemal'in yazdığı bir mektuptaki şu fıkrada tekrerrür eden bu sevgiyi görüyoruz :

"Midhat,

"Birbirimize dargınız; fakat, bu dargınlık birbirimizin halini takdir etmemek, birbirimize hıyn-i hacette müracaat edememek derecesine gitmesine senelerce birbirimizi adımızla çağırdığımız, veya, türkçesi senli benli görüştüğümüz manidir. Edebiyat-ı garbiye ile taassup hakkında olan bendini suret-i mahsusada tebrik ederim. Sen benden böyle bir mektup almayı memul etmezdin ya, hayır. İşte ben de senden o kadar ciddi, o kadar cesurâne bir bend neşredebileceğini ümid etmezdim. Niçin memul etmezdin diye sorma. Yahut sorarsan fikrine müracaat et, vicdanına danış, sualinin cevabını da sen ver... — 10 Teşrinievvel 98 ,, (*) .

Midilli sürgünü olmak sıfatile Namık Kemal'in ve Üss-i İnkılâb muharriri olmak itibarile Ahmed Midhat Efendinin aralarındaki ayrılık ne kadar derin olursa olsun, onların manzaraları başka başka olarak, birleştikleri çok kocaman ve çok mübarek bir nokta vardır ki şudur:

Halka Kemal yazmayı, Midhat okumayı öğretti.

Son Posta 30.12.1944

Midhat Cemal KUNTAY

(*) Namık Kemal'in hiçbir yerde basılmamış olan mektubundan ... (Aile dosyasında).

Fikir hayatımız ve Ahmed Midhat Efendi

Ahmed Midhat Efendi gazeteci, Ahmed Midhat Efendi mecmuacı, Ahmed Midhat Efendi tiyatro müellifi, Ahmed Midhat Efendi tarihçi, Ahmed Midhat Efendi fennî ve ilmi yazarlar muharriri, Ahmed Midhat Efendi mütercim... Kafa ve zekâ faaliyetinin bir sahası yok ki, Ahmed Midhat Efendi ismi ona karışmamış olsun!

Ahmed Midhat Efendi memur, Ahmed Midhat Efendi matbaacı, Ahmed Midhat Efendi mürettip ve makinist, Ahmed Midhat Efendi mektepçi, Ahmed Midhat Efendi (Hoce-i Evvel), Ahmed Midhat Efendi Matbaa-i Âmire müdürü, Ahmed Midhat Efendi heyet-i shiyye reisi (yani doktor), Ahmed Midhat Efendi müderris, Ahmed Midhat Efendi profesör, Ahmed Midhat Efendi çiftçi, Ahmed Midhat Efendi iş adamı, Ahmed Midhat Efendi ders nazırı!..

Tam mânasiyle yorulmak bilmez, yaratıcı, irade ve enerji kaynağı bir "insan,, karşısındayız! Onun hakkında çok şeyler söylendi. Siyasî işler yüzünden yürütülen hükümleri bir kenara bırakırsak, zamanında ona cahil, (heykel-i cahalet) diyenler olduğu gibi (kırk beygir kuvvetinde bir makine) diyenler de oldu. Zaman her şeyi düzelttikten, bütün anlaşmazlıklar, düşmanlıklar, veya dostluklar yılların uzlaştırıcı ve uyutucu eliyle silinip süpürüldükten sonra, artık Ahmet Midhat'ı daha müsbet, daha realist bir görüşle muhakeme etmek imkânı hasıl olmuştur.

Edebiyat tarihlerimizin Ahmed Midhat hakkındaki hükümleri, aşağı yukarı, birbirinin aynıdır: "Halka hitap eden; halk tabakalarını okutmak, yetiştirmek istiyen, âmiyâne bilgilerin ve düşüncelerin üstüne çıkamıyan; sanat endişesi yerine kütleyi okutmak kaygusu ile yazı yazan bir (hace-i evvel) !

Örnek olarak bir edebiyat tarihimizden onun hakkında bazı fikirleri alalım:

Böyle her şeyi bilenler, tabii hiç bir şeyi tam bilmezler. Ahmed Midhat da hiç bir sahada tam bir kudret ve salâhiyet sahibi olmadı,,

"Bütün mânasile çalakalem bir muharrirdir,, ifadesine dikkat etmeye, üslubuna çekidüzen vermeye, kendini beğendirmeye hiç ehemmiyet vermedi. Çünkü o, münevver, fakat mahdud bir zümreye değil, basit, fakat kalabalık kütleye hitap ediyordu,,

Bana öyle geliyor ki, artık bu hükümlerin de zamanı ve modası geçmiştir. Ahmed Midhat'ı bu tekrarlı duran hükümlerden kurtularak, yeni baştan okumanın, incelemenin

Tanzimattanberi gelişmekte olan fikir ve sanat hayatımızın köklerini araştırma bakımından çok hayırlı neticeler vereceğine bizi inandıracak sebepler vardır. Yüz elli ciltten fazla eser ortaya koyan, en basit eserinde bile düşünen ve düşündürmeye çalışan; gazetelerde yüzlerce makale, musahabe yazan; gençliğinde menfada bulunduğu Rodos'ta açtığı Medrese-i Süleymaniyye'de usul-i tedris ile ilk meşgul olan; Darülmualimatta pedagoji, Darülfünunda ve Medreset-ül-vâizin'de dinler tarihi, felsefe gibi dersler okutan bir adamın bütün bu çalışmalarının muhasebesini (çalakalem yazı yazmak) (basit, fakat kalabalık bir kütleye okutmak) gibi neticelere bağlamak, bilmem ki, artık doğru ve yerinde bir hüküm sayılabilir mi?

Ahmed Midhat'ın fikir hayatımıza ve tefekkür tarihimize yaptığı hizmetler sayılamıyacak kadar çok ve çeşitlidir. Ben bu yazımda, son zamanlarda büyük bir zevk ile tekrar tekrar okumakta olduğum (Letaif-i Rivayat) serisi üzerinde duracağım.

Ahmed Midhat (Letaif-i Rivayat)ı 1870 ile 1895 arasında yirmi beş senelik bir zaman içinde ortaya koydu. Bu hikâyeler yirmi beş ciltte toplanmıştır. Bu eserleri sanat, üslûb, dil bakımından tetkik etmek, şüphesiz Ahmed Midhat'ın yaratıcı kudretini ve san'at şahsiyetini ortaya koymak için çok faydalı olur; fakat maksadım Tanzimattan sonraki fikir hayatında muharririn rolünü araştırmak olduğundan, hikâyelerinin bir kısmına, ancak bu gözle bakacağım.

İlk hikâyelerinden biri olan "Esaret,,i alalım. Anadoludan, şuradan buradan İstanbula getirilip esir pazarlarında satılan zavallıların halini tasvir gayesiyle yazılan bu hikâyeden şu cümleyi okuyalım:

"Böyle ana kuzularını analarından, babalarından ayırıp da bu ve emsali nice bin vekayi-i müellimeye sebebiyet gösterdiklerinden dolayı satanlara ve alanlara lânet!,,

Bu satırlar 1870 tarihlerinde yazılıyor. Edebiyatımızda esir ticaretine karşı, Sezai beyin (Sergüzeşt)inde gördüğümüz cinsten şikâyet ve haykırışların temeli, görülüyor ki, Ahmet Midhat Efendinin "Esaret,, adlı romancığındadır.

Yine aynı yıllarda yazdığı "Gençlik,, hikâyesinden, aynen şu cümleleri okuyoruz:

(Bir hanımın karşısına geçip göz kırış, temenna ediş, bıyık büküş, söz atış: Buna sevgi bildirmek mi derim; bu âdeta rezalet!) (Bizim memlekette kızlar istediği ve sevdiği kocaya varmazlar. Babalar kimi isterlerse onu kendilerine damad ederler. Eğerki bir kızın bir

delikanlıya sevgi eseri gösterdiği görülürse iffet perdesini yırtmış derler).

Muharririn hikâyesinde kahramanlarına söylediği bu sözler, yetmiş beş yıl önceki hayatımızın bir tenkidi, yeni bir hayat özleyişinin ilk belirtileri sayılamaz mı?

Ahmed Midhat, kadınların hayat şartlarını beğenmiyen ve o zamanın yaşayışına karşı ilk isyan sadasını yükselten adamdır. (1870 - 1287) yılında basılan (Letaif-i Rivayat) m. dördüncü cildindeki (Mihnetkeşan) hikâyesinden şu satırları okuyalım:

(Ah iki gözüüm, işte bu halleri düşünüp de bu biçare karıları (düşmüş kadınları anlatmaktadır) mazur görmeli; bunların şu hali felâket ve musibetlerine sebebiyet gösterenleri levm ve teşni etmeli.. Kocalar, karısı kendisine ne vaz' ve muamelede bulunmağı isterler ise kendileri dahi karılarına o vaz' ve muamelede bulunarak hognodi-i tarafeyn istih-saline himmet etmeli, Millet, fakr ve zaruret içinde yanıp kavruanların hallerini tavs'a yol bulmalı. Hele kadın ve kız olursa mutlaka bir çare aramalı. Terbiye-i zenane behemehal himmet etmeli. İşte bundan sonra ırzını satan karıların demaet-i tab' u tıynetine hükmetmelidir.)

Muharrir, bu cümlelerle kaç sosyal derde parmağıyla dokunuyor! Umumhaneye düşmüş kadınların bir sosyolojik etüd mevzuu olduğunu, kızların terbiyesine behemehal himmet edilmesi gerektiğini, kadınla erkek arasında evlilik bakımından hiç bir fark gözetilemeyeceğini bize açıkça söylemiyor mu?

Yine aynı hikâyede (S: 94):

(Kocasile olan rabıta-i zevciyyetin ukdesi iki kelimecik ile gözülebilecek kadar gevşek olduğu ve bu iki kelimenin tavik-ı telâffuzundan başka itimat edecek bir şeyi olmadığı halde, bir karı, kocasını memnun etmeye çalışmaz da ne yapar?)

Sualini soran Ahmed Midhat, biraz aşağıda:

(Ah, karı olmak pek güç bir şeydir! Bahusus ki, hem karı, hem de fakir olmak pek güç bir şeydir)

Demekle, erkeğin (seni boşadım!) demesile boş düşen kadınların haline ve acılarına tercüman olmuyor mu? Bu sebebledir ki, ben bu kitabı, (basit halkın merak ve zevkını tatmin edecek bir kitapçık) değil, bir çok sosyal meseleleri muharririn dava haline koyduğu ve kendi görüşünü ileri sürdüğü bir eser olarak telâkki etmekteyim.

"Letaif-i Rivayat,, serisinde Ahmed Midhat'ın kadınlar hakkındaki fikirlerini en iyi aksettiren eseri 1889 da basılan "Diplomalı kız,, adlı hikâyeciktir. Eserin mevzuu fransızcadan alınmıştır. Sonunda umumiyetle kadın meselesine geçen Ahmed Midhat diyor ki:

(Terbiye ü talim-i nisvan için memalik-i sairenin de Fransadan farkı yoktur. Hattâ bizim dahi farkımız yoktur. Bir kız her ne olacak olursa olmalı, talim ve terbiyesini ikmal etmiş bulunamlı. "Bizde kadınların talim ve terbiyesine lüzum yoktur!," demek için "bizde erkeklerin de talim ve terbiyesine lüzum yoktur," diyebilmek cesaretini peyda etmelidir. Ama kızların terbiyesine "ol kadar, lüzum olmadığı dava edilecek imiş. Talim ve terbiyenin o kadarı, bu kadarı olamaz. Nisvan dahi cemiyet içinde yaşadıkları medine-i insaniyyenin âzasından tanındıkça erkeklerin talim ve terbiyeye ne kadar ihtiyaçları varsa kadınların da o kadar ihtiyaçları vardır. Bunu şimdiki zamanlarda inkâra cesaret edecek olanları müstakbel mutlaka tekzip edecektir. Kadınlardan dahi tabibeler, eczacılar, cerrahlar, kabileler, muharrirler, filozoflar, muallimeler, falanlar filânlar çoğalıp meydan aldıkları zaman o tekzip-i maddi vukua gelecektir. O zaman ne zamandır? Daha çok uzakta mıdır? Gaybi Allahtan başka kimse bilemez!)

Bu satırlar yazılalı altmış yıla yakın bir zaman geçti. Büyük muharririn düşüncelerinde ne kadar haklı ve isabetli olduğuna hadisattan büyük bir şahit gösterilebilir mi?

Ahmed Midhat, aydın ve şahsiyet sahibi insanda ne gibi vasıflar arıyordu? Bunu (Firkat) adlı eseriğin kahramanı Memduh beyin hayatını anlatırken bize açıkça bildiriyor. Memduh içli, zeki bir öksüzdür. Ata bey isminde bir zengin, küçük Memduhu valdesinin tabutu ardında giderken görek: "Oğlum, nereye gidersin?," diye sorunca:

— Anamın arkasından gidiyorum. Ne yapayım; evde kimi bulayım; bari gideyim, anamın mezarı önünde oturayım, ne kadar olsa yine anamın mezarıdır, evimiz burası olsun!," diyerek evine almış. Bütün hayatını küçük Memduh'u okutup yetiştirmeye vakfetmiştir. Memduh mahalle mektebine verildi. (Az bir zaman içinde mekteb'n aliyülâlâ şakirdi Memduh oldu), Bundan sonra Memduh Mekteb-i İrfan'a devam etti. (Dini ve islâmî bilgisi genişlemekle kalmadı, hesap ve hendese ve coğrafya ve mukaddemat-i hey'etten dahi mecburi biraz şeyler) gördü. On dört yaşında mektebi bitirip Babiâli mazbata odasına çırac oluyor. Artık elinden kitap düşmez, yastığının altından bile kitap eksilmez bir gençtir. Tarih, okur, Tasavvuf ile meşgul olur, edebiyata heves eder, umumî kütüphanelerde meşgul olur. Hülâsa Memduh, Ahmet Midhat'ın yetiştirmek istediği entellektüel tipin bir nümunesidir. On yedi yaşında gazeteciliğe heves eder, dünya işleriyle ilgilenir, yabancı dil bilmenin lüzumunu takdir eder, Fransızca öğrenir. Yirmi üç yaşına kadar bir taraftan da riyazî-

ye, tabiiye, tarih, hukuk gibi ilimleri Fransızcadan tetkik ve tettebbu eder. Fazla olarak "iseviyyet, museviyyet ve bunların mesalik-i mütenevviasi üzerine dahi pek çok kitaplar okuyarak her birinden bir çok (malûmat-i vefire) alır; (âlemin ahval-i umumiyye)sini anlamak için seyahatnameleri mütalâa eder. "Netice-i kelâm Memduh bey insan-i kâmil ü mükemmel olur,,.

Görülüyor ki, Ahmed Midhat, Memduh'un şahsında, kültürlü bir insan olmak için edinilmesi lâzım gelen bilgileri sayıp dökmüştür. Bu eser 1871 yılında yazıldığına göre, yetmiş bu kadar yıl önce, tahsil hevesinde olan gençlere, bütün dünyaya işlerle ilgilenmeği, hukuk ve tarih gibi sosyal bilgilere olduğu kadar riyaziye ve tabiiye gibi müsbet ilimlere değer vermeği öğreten ve anlatan Ahmed Midhat, fikir hayatımızda bu yoldan da başlı başına bir merhale sayılabilir.

Ahmed Midhat (Letaif-i Rivayat)ında batıl itikatlara, her vesile ile, saldırmaktan çekinmemiştir. (Gençlik) adlı eserinde Sâbire, kocası Mazlum bey' düşünün gecesi ağlar görünce utancından sormaz; fakat sebebinin kendi kendine araştırır: (Büyü âlâmetidir diyemem, çünkü büyüye inanacak kadar eşek değilim!) der. Muharrir, daha bir çok hikâyelerinde, kahramanlarının d'linden, üfürükçülük, büyü aleyhinde sözler söyler. Bu sözlerin bundan yetmiş beş yıl önce söylendiğini unutmamak lüzumludur.

Muharrir, terbiye müesseselerimize de şiddetle hücum eder, çocukları yetiştirme tarzını beğenmez, eski ders tarzını ve okutulan şeyleri bir işkence sayacak kadar ileri görüşlüdür.

Ahmed Midhat'ın terbiye meselelerindeki görüşünü en iyi aksettiren hikâyesi (Letaif-i Rivayat)'ın on yedinci cüz'ünü teşkil eden (Bahtiyarlık)tır. Bu eser, henüz yeni açılmış bulunan Mekteb-i Sultanîde okuyan köylü Musa ağanın oğlu Senai ile şehirli Semih efendinin oğlu Şinasi'nin hayatını bize anlatmaktadır. Romanın ilk yapıtları, Mekteb-i Sultanînin bu iki talebesinin bir münakaşasında köy ve şehir hayatının mukayesesile başlar. Bir köylü çocuğu olan Senai şehrin; şehirli olan Şinasi de köy hayatının hasretini çekmektedir. Şehir hayatını seven köylü genç, köylerde Voltaire'ler, Jean Jaque Rousseau'lar Shakespeare'lar yetistiremeyeceğinden yana yakıla şikâyet ederken, şehirli arkadaşı köy hayatı-

nın değerinden, huzur ve sükûn içinde çalışma imkânlarından, bu yolda vatana edilebilecek hizmetlerden bahseder.

Görülüyor ki, eser daha ilk sayfalarda, köy ve şehir dâvasını ele almış bulunuyor. (Bahtiyarlık) hangisinde elde edilir? Köyde mi, şehirde mi? Mekteb-i Sultanî'nin iki talebesi bunu düşünmektedir. Eser, şehir sevgisiyle yapıp tutuşan köylü çocuğunun ileride bu meylini ne suretle frenk hayranlığına çevireceğini, bu yüzden vatani terk ederek (adının da batıp gittiğini) anlatırken namuskarâne bir çalışmaya kendini veren Şinasi'nin Anadolu'da ziraat ve köycülük yolunda çalışarak köyü ve köylüyü ve dolayısıyla kendisini nasıl mesut ettiğini hikâye eder.

Bugünün köye ve köylüye doğru gitmek ve saadeti köylünün refahında aramak ülküsünden Ahmed Midhat'ın 1885 yılında basılan (Bahtiyarlık) romanında herhalde bir çok seyler bulmak mümkündür.

Bu eserde (devlet memuru) mefhumunun tarifine bir bakınız: (S. 16)

(Memur olan adam maası mukabilinde bütün ömrünü ve kuvay-yi ömrünü devlete, milletine satmıştır. Bu adam umur-ı memuresinden ve devlet ve milletin hizmetinden maada hiç bir şeye zihh ve zamanını sarfetmemelidir. Sarfederse bunu dahi bir ihtilâs addetmelidir.)

Muharrir, bu kadar ferağatle çalışacak bir memurun ölmünden sonra çoluk çocuğunun ne halde kalacağını kahramanının hesabına düşünmektedir:

(Askerlik mesleğinde olduğu gibi mülkiye mesleğinde dahi mültekaidin ve eytam ve eramil için bir çare düşünülmedikten sonra memurların kendi bulunduğu mesleğin icabettiği sa'y ve gayrette bulunmaları semahatın derece-i ifratı olacağını dahi düşünür idi.)

Görülüyor ki muharrir, bundan altmış sene evvel, memur meselesini bir vazife, bir devlet işi olduğu kadar bir sosyal mesele olarak ele almak taraftardır:

(Bahusus adamcağızın bu düşünceleri san'at ve ticaret tarıkları'nın memuriyet tarikına nüchanımı hükmettirmek neticelerine kadar dahi varırdı.)

Demekle, herbest mesleklerin kıymetini ve ne büyük bir ihtiyaç olduğunu ileri sürüyor ve bu konu üzerinde uzun uzadıya duruyor:

(İtikadımız veçhile ve taallüm yalnız devlet memuriyeti mesleğinde bulunanlara mahsus olacak da başkalarına maarifin lüzumu görülmeyecek ise cihan-ı terakkıyde hayretfermay-ı ukul olan ihtiraat ve keşfiyat kabil olabilir miydi? Ben oğluma maarifçe muhtaç olduğu beyneyi vereyim ve âlemde emr-i maişetçe hâsıl edebilmiş olduğum neti-

ce-i muhakememi dahi miras bırakayım da kendisi fiilinde muhtar olduğu zaman nasıl ister ise öyle hareket eylesin!)

Yeni yetişmekte olan nesillerin sosyal hayattaki rolünü ve durumunu böylece muhakeme ve tenkid eden romancının doğrudan doğruya terbiye mevzuu üzerinde de, o zaman için yepyeni ve orijinal fikirleri vardır:

Zevciyyet, eğer kadınları erkeklerin emir ve nehiyelerine mutî ve mümkad olmak mecburiyeti ile bağlamış ise de erkekler daire-i tufulliyetten çıkıncaya kadar kadınların terbiye ve sevklerine terkedilmiş bulunduklarından bir milletin kadınları ne kadar terbiyeli olur ise erkekleri dahi o kadar terbiyeli olabilmek o kadar muhakkakat-i tabiiyyedendir. Kadınlar, erkeklerin ilk mürebbi ve muallimidirler. Terbiyehanelerden müsteid valideler yetiştirilmeyince terbiye-i umumiyyenin dahi asıl terakkıyat-ı asriyyeye muvafık olacak bir surette ıslahı kabil olamaz.)

Muharrir, eski terbiye usulünün de şiddetle aleyhindedir:

(Avrupanın enstitütris denilen muallimleri ne kadar müsteid olurlar. Çocukların damarına girmeyi ne güzel bilirler! Bunlar (eti benim, kemikleri babasının, anasının) diye terbiye-i etfali deruhte etmezler. Ders zamanlarını çocuklara bir işkence edip bırakmazlar. Belki çocuklara hem kendilerini, hem tahsili sevdirecek muayyen olan zamanlarda derslerine seve seve devam ettirdikleri gibi gene muayyen olan zamanlarda dahi çocuklarla beraber oynuyarak hiç bir zaman yanlarından ayrılmazlar.)

Ahmed Midhat, çocuklara behemehal millî bir terbiye verilmesine de taraftardır:

(Ama meseleye feylesofâne bir nokta-i nazardan bakılıp da (her millet çocuklarına bu yolda terbiye verir ise uhuvvet-i umumiyye-i beşeriyye maksadı husule gelemez. Milletler minel'ezel yekdiglerinin düşmanı olmadıkları gibi ilel'ebed dahi yekdiglerinin düşmanı olamıyorlar) denilecek imiş. Ne yapalım? Her millet çocuklarını böyle terbiye edip dururken içlerinden birisi başka türlü terbiye etmeye kalkacak olursa en zararlı o çıkar!)

Ne doğru ve ne haklı bir düşünce! Millî terbiye davasında bugün bile bu esasa ilâve edecek fazla bir şey var mıdır?

Genç kızlar roman okumalı, açık saçık mevzularla meşgul olmalı mı? Bu soru cevabını Ahmed Midhat'ın kaleminden dinliyelim:

(Fransızlar kızlarına asla roman okutmazlar. Kocaya varıncaya kadar kızlarını bir esaret-i külliyye içinde bulundururlar. İngilizler ise bilâkis kızlarını her türlü romanları okumaktan menetmedikleri gibi kocaya varıncaya kadar her türlü harekât ve sekenatında hürriyetlerini aslâ tahdid etmezler. Bu halin neticesi olarak Fransızlar meyanında

şan-i zevciyyete mutaassıbane riayet eden zevce pek az bulunarak ka-
dınlardan aglebinin kendi hallerince birer gönül eğlencesi olur. İngiliz-
lerde ise nisvanın pek azı bu halde bulunup, aglebi birer zevce-i sadıka
vü lâyika olmaya lâzım gelen hâl ve tavırda bulunur).

Geniş bir görüşün mahsulü olan bu çok açık fikirler bun-
dan tamam altmış yıl önce, en koyu bir cahalet ve taassub
içinde kıvranan bir muhitte yazılmıştır.

Bütün eserlerinde halkçı ve milliyetçi olarak gözüken bu
büyük fikir ve hamle adamının eski ve yeni edebiyatımız ve
dîlimiz hakkındaki fikirlerini burada bahis mevzuu edemiye-
ceğim. Bu fikirler pek uzun bir yazının mevzuu olabilir. "Fir-
kat,, romanında: (Ceride-i havadis nâ demek? Havadis-in ce-
ridesi) diyerek yabancı bir terkibi türkçeleştiren bu büyük
hamlecisi bir başka yazısında:

"Umur-i hayriyye demektense hayırlı umur demek daha uygundur.
Hayırlı umur yerine hayırlı emirler, onun yerine de hayırlı işler demek
elbette daha uygun olur.,,

Demekle dil davasında bugün güttüğümüz hedefe ne ka-
dar yaklaşmış oluyor!

Ahmed Midhat, geniş tarih bilgisi ve derleyici, toplayıcı
zekâsiyle bugünkü garp medeniyeti temelinin eski Yunanlılar-
dan geldiğini içimizde ilk kavrayanlardan biri olmuştur. Da-
rûlfununda okuttuğu medeniyet ve felsefe tarihi derslerine
başlangıçta kadim Yunan medeniyetinin kıymet ve ehemmi-
yetini uzun uzadıya anlattıktan sonra diyor ki:

(Elyevm Avrupa ve Amerika mil-i mütemeddinesinin ulemasile
üdebası, hep medeniyet-i Yunaniyyenin bu yoldaki âsâr-i bergüzidesini
taklid ve tettebbu' etmekte bulunmuştur... Bize gelince aslımız Asyaî
olmaktan da kat'ı nazar, İslâm medeniyetinin bir ayağı bizden evvelki
mil-i Asiyaiyye medeniyeti üzerine basmakta ise diğer ayağı gene
Yunan-i kadim tarihi üzerine basmakta olduğundan Yunan-i kadim ke-
mal-i ehemmiyetle tettebbu' hususundaki mecburiyetimiz Avrupa ve
Amerikalıların mecburiyetinden hemen de aşağı kalmaz, Zira medeniye-
t-i maddiyyemiz demek olan terakkıyyat-i ilmiyye vü edebiye vü sı-
naiyyemiz olan taallûkundan maada medeniyet-i maneviyemiz demek
olan felsefe-i diniyyemiz emrinde dahi hükema-yi Yunaniyyeden ictiba-
satımız pek büyüktür.)

Bu satırlar, Ahmed Midhat Efendinin Elenizm ve Üma-
nizm meseleleri etrafında ne kadar geniş ve yerinde bir dü-
şünceye sahip olduğunu isbat etmez mi? Bugün artık tarihi
ve ilmi bir hakikat ve zaruret olarak bildiğimiz vakıyı mem-
leketimizde ilk olarak ileri sürenlerden biri Ahmed Midhattır.

Bu bakımdan onu, Ümanizm cereyanının bizdeki ilk mümes-
sillerinden saymakta, öyle sanıyorum ki, hata yoktur.

Ahmed Midhat'ın tefekkür tarihimizde hakiki yerini be-
lirtmek için daha pek çok yazılar, hattâ eserler ortaya koymak
lâzım gelir. Ben bu yazımla, fikir hayatımızda büyük rolü bu-
lunduğuna inandığım bu büyük adama karşı ancak hayranlı-
ğımı ifade etmeğe çalıştım.

Tanin, 27, 28 Aralık 1944

Sedat OKSAL

Ahmed Midhat Efendiye anarken

Ben de, neslimin bir çokları gibi, çocukluğumda ve ilk
gençliğimde onun romanlarını okudum.

Ben de, vaktiyle, Hasan Mellahın, Hüseyin Fellahın bin-
bir vak'asile heyecanlı saatler geçirdim.

İhtimal Cuzella'nın çehresi, ilk kadın güzelliğini, henüz
çekirdek halinde bir duygu ile bana anlattı.

İhtimal Civelek Mustafa, nazarımda canlanan ilk kahra-
manlık ve adalet çehresi oldu.

Hasılı Ahmed Midhat Efendinin romanları, o çok uzak
geçmişte, vak'aları ve kahramanlarıyla benim de hayalimi ge-
nışletti, merakımı uyandırdı, insanları ve âlimleri bana tanı-
ttı. Ama bütün bunlar, hakikatten üstün bir cihanın kahra-
manları imiş, o vak'aların çoğu, ustaca tertiplerle, nineleri-
mizin masallarından daha meraklı, daha geniş ölçülü bir ta-
kım efsanelermiş. Ne zararı var! Değil mi ki, yine, ilk okuma
zevkizimi o eserlerden almıştık, o halde Ahmed Midhat Efen-
di zamanına göre büyük bir iş görmüştü.

Sağlığında onu tanıyanların kendisine hitap ettikleri ta-
birle söyliyelim, Efendi hazretleri bu milletin o kapanık devir-
de en büyük ihtiyacı ne olduğunu herkesten iyi anlamıştı. An-
lamıştı ki, Garp kültürüne yaklaşabilmek için onların tekniği
ile yürümek lâzımdı. Bunun için de, Şah İsmail ve Billür
Köşk masallarından başka bir şey okumayan küçük bir oku-
yucu kütlesi ile hemen hiç bir şey okumayan büyük kütleye,
eğlenceli veya acıklı, fakat herhalde çok meraklı ve çok yeni
hikâyelerle yaklaşmak istedi. Muvaffak da oldu. Bunda, onun
kullandığı yazı dilinin büyük bir rolü vardı. O dil, sanatlı de-
olmasa, açık ve sade türkçe idi. Osmanlıca, Ahmed Midhat
Efendinin en çok uzaklaşmak istediği tehlike idi. Yoksa o da,
başkaları gibi aynı yolu tutsa idi, asıl halk kütlesi içinde oku-
ma merakı kim bilir daha ne kadar az yayılacaktı?

Ahmed Midhat Efendinin hareketle alâkası olmıyan bir takım bilgilere girişirken kullandığı "Ey Kari,leri ihtimal bu gün dudaklarımızda bir tebessüm uyandırıyor. Fakat, bu bir istihzanın değil, bir sevginin tebessümüdür. Daha ilk mektep sıralarında iken, bize bir çiçeği göstererek: "—Buna menekşe derler!,, diyen ve yapraklarını önümüzde kopararak rengini, kokusunu ve bütün özünü bize anlatan hocamızı yıllardan sonra hatırlayınca ne hissederiz? Sonra daha yüksek sınıfta bize havadan, sudan bahsedən, oksijeni, hidrojeni anlatan hocamıza karşı da hatıramız, yıllar geçtikçe saygı ve sevgiden başka ne olabilir? İşte Ahmed Midhat Efendi de bir takım romanlarında bize bugün o ilk hocalarımızı hatırlatıyor. Esasen kendisi de (Hâce-i Evvel) sıfatını kendi arzusu ile takınmamış mıydı ?

Tanzimat edebiyatını hattâ kuş bakışı bile gözümüzün önüne getirirken, muhakkak ki Türkçülük gayesinde Ahmed Midhat Efendiye en baş mevki ayırmamız lâzım gelir.

Çünkü Namık Kemal, Ziya Paşanın ve daha bir çoklarının hayal edindikleri, müdafaa ettikleri dilde Türkçülüğü, Ahmed Midhat Efendi, yalnız bir tez müdafaası olarak değil, bir hakikat olarak ortaya çıkarmasını bildi. Onun yalnız bu cephesi, büyüklüğünü ispata yeter. Dili olmıyan, yahut daha doğru tabirle söyleyelim, dilini yabancı dillerin tesiri altında kaybeden bir milletin irfani daima yarım kalacağını sezen bu büyük adam, aynı zamanda, yüksek sanat eserlerinin de ancak bu hakikat anlaşıldıktan sonra yaratılabileceğine inanmıştı. Amma o yüksek sanatkarlar, onun tuttuğu yolda yürüme mekle iyi mi etmişlerdi? Bunun en acıklı nümunesi, Edebiyat-ı Cedide lisanıdır. Onlar, sadece Şinâsinin makaleleri ile (Şair evlenmesi) komedisini, yahut hiç değilse Ziya Paşanın Rüyasındaki dili örneke tutsalardı, ince hayalleri, hisleri ve cemiyyeti görüş ve gösterişleri ile kim bilir ne açık türkçe ile ne sanatli eserler yaratırlardı? Bununla onların eserleri kıymetsizdir demek istemiyorum, fakat Halid Ziya gibi içlerinde en büyük bir nesir ve roman üstadının bile bugün (Mavi ve Siyah)ı, (Ask-ı Memnu)u ve (Bir yazın tarih)ini arapça ve farrsça kelime ve terkiplerden gözererek kendi elile sadeleştirip bastırması, Midhat Efendinin ne kadar haklı olduğunu göstermeye fazlasıyla yeter kanaatindeyim.

Hasılı eski münevverin anlamadığı, hor gördüğü Ahmed Midhat Efendi, bugün, bir ülkünün kahramanıdır. Türk zevkının ve Türk dilinin en güzel örneklerini belki veremedi, veremezdi, çünkü çok yazmağa, çok okutmağa muhtaçtı. Amma

hakikat şudur ki, Ahmed Midhat Efendi, hattâ o lâübalı, o teklifsiz dili bile bizdendir, o seste kendi sesimizden, kendi sohbet dilimizden çok şeyler bulmuşuzdur. Bunun için, zamanında, Hüseyin Rahmi gibi onu da anlamıyanlar ihtimal ki "mazurdurlar, fakat bugün o dede dilini, o dilin o muhteşem sakallı kahramanını kutlamak da bize düşüyor. Bu hafta yaptığımız da budur. Geç kalsak bile, çok yerinde bir işe karar vermişizdir. Bu sebepten, yaşlı muharrirler jübilesi gibi, bu anmaya da ön ayak olan Hakkı Tarık Us'a ayrıca bir teşekkür borcumuzdur.

Dede Korkut'ta en güzel açık nümunesini gördüğümüz öz türkçeyi asırlardan sonra diriltten Ahmed Midhat Efendiye de aynı vasıfla Dede deyişim bunun içindir. Bilmem neden, bu isim bana, ondan bahsederken, şimdi efendi hazretlerinden çok daha sıcak ve samimi geliyor. Nurlar içinde yatsın, büyük ölü...

Son Posta, 30.12.1944

Halit Fahri OZANSOY

Ahmed Midhat'a dair...

* Hâce-i Evvel'in büyük ecnebi mekteplerinde tahsilde bulunmamış olduğu kusur sayılamaz, mektep derslerini pek az görerek derslerin en incelerini, hafızası birkaç bin münevver hafızalara muadil büyük adamlar yoktan varetmişlerdir. Fransızcadaki melekesi bir fakir delikanlının hikâyesini iki cümlede okuyabilmiş olmasıyla sabit. Ahmed Rasim merhum da Midhat Efendinin fransızcasını çok takdir ederdi.

* Ahmed Midhat büyük kalem sahibi olmakla beraber asıl şair-i mâder-zât unvanına binakın lâyık olan Nacinin kıymetini ilk önce takdir edecek şairâne meziyet sahibi idi. Naciye hamilik etmek isteyen bir paşa ona bir iyilik yapamadı. Ahmed Midhat ise Naciye âlemin meşhuru olmağa vasıta oldu. Hâce-i Evvel'in edebiyatta meziyeti olmasaydı Ekrem bey üstadımız onu talim-i edebiyatına almazdı. Ahmed Midhatın Vakıf gazetesinde neşrolunan makalesine (Azamet-i his ve şiddet-i ifade ile üslûb-i âliye muvafakat edecek emsal-i edebiyedendir) demezdi.

* Ahmed Midhat'ın ediplerin dışında bir muharrir olduğu iddiasını kabul edemem. Müşarünileyh o kadar mütenevvi marifet şubelerindeki melekesile, her sahada kullandığı kalemle, birkaç manzumesi veya tek bir hikâyesi olanların edebiyatçı dununda sayılmasına nasıl razı olmalı? Edebiyat nedir?

ahmed midhat'ın gençliği

(resmin fotoğraftan büyütülmüş ve renklendirilmiş aşı, merhumun kızı bayan ârife inkaya'dadır.)

**ahmed midhat'ın ilk hanımı:
hafiza servet hanım**

(Kucağındaki çocuk oğlu ahmed muzafferdir. resim 1306—1890 da beykozda beypınarı çiftliğinde çekilmiştir.)

İyi şeyleri sevdirmeye, fena şeylerden sakınmaya yarayan fikirler, yazılar değil midir? Efendinin romanlarında hep ahlâdaima cezalarını görmüşlerdir. Onun romanlarında kadın ve kî bir gaye gözetilmiştir. Onun romanlarında fena şahıslar kızlar hep iffetlerini korumuşlardır. Hiçbir şakıyı cezasız, bırakmıyan üstad, eserlerinde edebiyatın tarifine muvafık hareket etmiş olmuyor mu?

Haber, 28.12.1944

M. Cemil PEKYAHSI

Ahmed Midhat Efendi

— 1 —

Bugün Ahmed Midhatı kutluyoruz. Basın Birliği bu töreni hazırladı. Fakat kulis arasında bulunan bir adam sıfatıyla hakikatı söylemem gerekirse bu güzel değerleyicilik hareketi yalnız ve yalnız Tarık Us'un eseridir. Bugünü tek başına o düşündü, o tertipleledi ve o yarattı.

Dünkü Tanin'de Sedat Oksal imzalı ve anlayışlı makalenin başında Ahmed Midhatın vasıfları şöyle sıralanmıştı:

"Ahmed Midhat Efendi gazeteci, Ahmed Midhat Efendi mecmuacı, Ahmed Midhat Efendi tiyatro müellifi, Ahmed Midhat Efendi tarihçi, Ahmed Midhat Efendi felsefeci, Ahmed Midhat Efendi fen ve ilmi yazılar muharriri, Ahmed Midhat Efendi mütercim., ve biraz aşağıda: "Ahmed Midhat Efendi memur, Ahmed Midhat Efendi matbaacı, Ahmed Midhat Efendi mürettip ve makinist, Ahmed Midhat Efendi mektepçi, Ahmed Midhat Efendi (Hâce-i Evvel), Ahmed Midhat Efendi Matbaa-i Âmire müdürü, Ahmed Midhat Efendi hey'et-i sıhhiyye reisi (yani doktor), Ahmed Midhat Efendi müderris, Ahmed Midhat Efendi profesör, Ahmed Midhat Efendi çiftçi, Ahmed Midhat Efendi iş adamı, Ahmed Midhat Efendi ders nazırı... ,"

Cümlelerin sonundaki üç noktadan da seziliyor ki Ahmed Midhat Efendinin daha başka sıfat ve hüviyyetleri de yok değildir; fakat bu kadar çeşitli bir ihtisas tablosu, Ahmed Midhat Efendinin bilgi ufuklarının genişliği hakkında yeter derecede fikir vermektedir.

Bu kadar çeşitli bilgi, Ahmed Midhat Efendinin her şubedeki ihtisasından şüphe ettirebilirdi ve nitekim ettirmiştir. Onu techü gayretleri, bu çeşitlikle iş bölümü prensipleri arasındaki zıdlıktan kuvvet alır.

Böyle bir "Hezar-fen., , bir "Allâme-i küll., tipi nasıl izah edilebilir? Acaba Tanzimattan sonra birdenbire açılan tecessüs istahını doyurmak için, her bilgi mezesine elini uzatarak çerezlenmek isteyen bir cemiyetin aburcubur zevkiyle ve pis-boğazlığıyla mı? Yoksa her cemiyetin, tek şubeye bağlı ihtisas adamları kadar, böyle umumî kültür ve idrâk ufukları geniş, toplu ve terkîpçi görüş sahibi adamlara da ihtiyacı olmasile mi?

Bizce her iki izah aynı zamanda doğrudur ve Ahmed Midhat efendi, birinci izahın delâletile halis Türk cemiyetinin, ikinci izahın delâletiyle de modern Avrupa camiasının malıdır. Çünkü bu çapta bir "Püblisist., tipine hem geri, hem de ileri cemiyetlerde rastlıyoruz.

Bunun tahlilini yarınki yazımıza bırakırken bugün hatırasını kutladığımız koca adamın zihnimizde beliren büyük gölgesini, sessiz ve hayran, selâmlıyoruz. ,

— 2 —

İHTİSAS VE UMUMİ KÜLTÜR

Her taazzuv hâdisesi, yani parçaların muayyen bir gaye peşinde bir bütün haline gelmesi, aynı zamanda, bir iş bölümü hâdisesidir. Hücreler uzviyet, ilimler ve kültürler medeniyet, fertler millet haline geldikçe iş bölümü zarureti ve ihtisas şubeleri artar. İleri cemiyetlerde bu iş bölümü prensipi öyle şaşmaz bir kanun haline gelir ki hiç kimse kendi ihtisas şubesinin dışında rey ve fikir sahibi olamaz. Meselâ hekimliğin iş bölümünde bir göz doktoru, bir apandisit ameliyatı yapamadığı gibi bir sinir hekimi de hastanın kulağını tedavi edemez. Nasıl ki bir vücutta midenin hazım vazifesini kulak, gözün görme vazifesini ayak, burnun koku alma vazifesini diz kapığı yapamaz.

Bu iş bölümü disiplini, Ahmed Midhat Efendi gibi her bilgi şubesine bir parmak çalmış genel kültür sahibi muharrirlere hücum fırsatı vermiştir. Bizzat kendisi oğluna demiş ki: "Bir şeyi bilen tam bilir, her şeyi bilen eksik bilir; fakat bunlardan birini seçmek lâzımgelirse sana ikincisini tavsiye ederim; çünkü memleketin şimdilik buna ihtiyacı vardır; fakat memleket o kadar ilerliyecektir ki senin oğlun için birincisini seçmek lâzım gelecektir.,"

Tıpkısı değil, hatıramızda kalan manasını naklettığımız bu söz, bir ihtisas asrında olduğumuzu ifade eder ve doğru-

dur; fakat iş bölümü ve ihtisas şubeleri arttıkça, bunlar arasında işbirliğini sağlayan geniş ve çeşitli kültür sahibi, terkipçi zekâ sahibi insanlara da ihtiyaç artmaktadır. İnsanın vücudunda, göz, kulak, mide, barsak, ciğer gibi hususî vazifeler gören uzuvların yanında sinir, damar, nesic gibi umumî vazifeler gören ve öteki uzuvlar arasında işbirliğini temin edenler de vardır.

İşte bir yandan felsefî kültür; bir yandan da Ahmed Midhat Efendi gibi publisistlerin sahip oldukları umumî kültür bu vazifeyi yapar. Eğer bilgiler arasında işbirliğini sağlayan bu kavrayıcı zekâlar olmasaydı, taazzuv eksik kalır, bugünün canlılığı doğmazdı. Mütefekkirler için felsefî kültürün, aksiyon adamları ve idareciler için de umumî kültürün kılavuzluğu şarttır. Ahmed Midhat Efendi ikincisini yapmış, zamanının devlet ve idare mekanizmasına yol gösteren istikametleri bulmuştur.

İhtisas ve umumî kültür alanında zıdlık değil, âhenk vardır. Bunun için Ressam Hamdi beyle Ahmed Midhat Efendi arasında yaratıcı bir dostluğa şahidiz. Bu dostluk bize yürek ve damar arasındaki ezeli ahengi hatırlatıyor.

Haber, 28, 29 Aralık 1944

Peyamî SAFA

Ahmed Midhat

Türk basın birliği İstanbul mıntakası, önümüzdeki perşembe günü Üniversite konferans salonunda, bir toplantı yaparak Türk matbuat âleminin büyük siması Ahmed Midhat Efendi merhumu anacak. Ertesi cuma günü de, Beyazıttaki Belediye kütüphanesinde, merhumun eserlerinden ve hâtıralarından vücutte getirilmiş bir serginin açılma töreni yapılacaktır.

Dünün hizmet edenlerini anmak, yarına yeni yeni hizmet edecekler yetiştirmekten başka bir şey olmadığına göre evvelâ bu toplantıyı tertip eden mıntaka reisimiz kadirbilir dostum Hakkı Tarık Us'u bu güzel ve pek yerinde teşebbüsünden dolayı candan tebrik ettikten sonra, karınca kararınca fehyasınca Ahmed Midhat merhumun hayatı, şahsiyeti ve çalışma tarzı hakkında bildiklerimi, işittiklerimi ve okuduklarımı sıralayayım:

Ahmed Midhat merhumu bize en yakın tanıtan Türk muharriri Ahmed Rasim merhum olmuştur. İlk makalesi (Tercüman-ı Hakîykat)'ta çıktığı ve meslek hayatına Ahmed Mid-

hat Efendinin delâletile girdiği için Ahmed Rasim, (efendi)'yi pek yakından tanımış ve merhum hakkında bize kıymetli malûmat ve tafsîlât bırakmıştır.

Bakın Ahmed Rasim, o kendine has sürükleyici üslûbiyle, Ahmed Midhat Efendi ile nasıl tanıştığını, merhumun hususî yetlerini ve âdetlerini nasıl anlatıyor:

"Darüşşafakayı bitirmiş, telgrafhaneye devama başlamıştım. Bir gün şimdi ismini hatırlayamadığım bir Fransız muharririnden (Yolcu) ser-nameli ufak bir manzume tercüme etmiştim. Bermutad kitapçı (Kır-
kor)'a okudum. Anladı da mı, yoksa anlamadı da anlar gibi mi görün-mek istedi, fevkalâde beğendi. Bana:

— Bunu hangi gazeteye vereceksin? dedi.

— Bilmem! dedim; amma takdirin bahsettiği râşe ile titriyordum..

Kitapçı önündeki yazıhanenin gözünü çekti. Bir zarf çıkardı. Bana:

— Üzerine (Tercüman-ı Hakîykat) sermuharriri saadetlû (Ahmed Midhat) efendi hazretlerine yazınız; doğruca götürüp matbaaya bı-rakınız! dedi. Teklife dayanamadım. Yazının altına kemal-i cüretle (Darüşşafakadan mezun: Ahmed Rasim) imzasını attım.. Zarfın üze-rini de dediği gibi yazdım. Aklımda (Bâbüâli caddesinde, Ebussuud so-kağında (Kırk ambar matbaası) adresi döner dolaşır olduğu halde (Nal-ı Mescid)'i geçtim. Şimdi (Meserret oteli) denilen mahal, o zaman kö-mürücü dükkânına tahvil edilmiş harap bir arsa idi. Oradan saptım. Birinci ev, ikinci ev, üçüncü evin kapısı sövesine baktım ki aradığım yer..

İşte kapı açık! Girsene bakalım! Mümkün değil! Dizlerimin bağı çözülmüyordu. İçeriye baktıkça binanın loşluğu da mahabetini artırıyor-du. Gördüm: Dik bir merdiven, on onbeş bir ayaktan sonra dönüyor. Nereye? Kim bilir?.. Ben bu merdivenden çıkamam! Çıkar da (Mid-hat Efendi) ile karşı karşıya gelirsem!.. Müthiş!.. Çünkü mektepte ede-biyat hocamız Hayrettin bey söylemişti: Sert, kuvvetli, iri yarı bir zat imiş!..

Ne yapsam diye düşünürken baktım ki merdivenden biri iniyor. Ka-pının önüne geldi, durdu. Gözleri küçük, tek bıyık, seyrek sakallı, diş-lek Tatarlık suratından akıyordu. Dedim ki:

— (Tercüman-ı Hakîykat) matbaası burası mı?

Ters, anıf bir gehreyle :

— Burası!

Bundan korkmuyordum; dedim ki:

— Bir bey, Midhat Efendi hazretlerine bu mektubu gönderdi. Ve-rir misiniz?

Mektubu aldı.

— Gelince veririm!..

Derhal sağdan geri ettim., ,

Ahmed Rasimin (Yolcu)su (Tercüman-ı Hakikat)ta intişar ve ilk yazısının bir gazetede basılıp çıkması üstad merhumu sevincinden delidivane etmekle kalmamış, gelip kendisini görmesi için (efendi) den bir haber de almıştı.

Ahmed Rasim (Ahmed Midhat) efendi ile ilk karşılaşışımı şöyle anlatıyor:

"Bir gün (Ebussuut) caddesinin başındaki bakkal dükkanında hem karnımı doyurdum, hem de kapiyi gözetlediğim halde kimsenin zuhur etmemesi üzerine gemi azıya alarak içeriye daldım. Eşikle beraber iki ayak bir merdiven, ondan sonra, toprak, rutubet kokulu uzun, darca bir methal üzerinde dik, pis bir merdiven, daha çıkınca diğer bir merdivenin daralttığı koridora açılır, karşılıklı iki oda karşısında kaldım.

Merdivenin başındaki oda kapalı idi. Oraya varır varmaz kapı açıldı. Uzun boylu, iri kemikli, esmer yüzlü, saçları kırıpık, alnı geniş, bıyıkları, sakalı tuvaletsiz, sırtında basma bir mintan, caketisiz, fessiz, yeğinin düğmeleri çözülmüş, belinde kırmızı bir kuşak, pantolonlu, kolları uzunca, ayakları büyükçe biri çıktı, Beni görünce durdu. Gayet serbest bir tavırla:

— Kimi arıyorsunuz? dedi. Zarfı uzattım. Okuduktan sonra:

— Midhat Efendi hazretleri benim!.. diye zarfı yırttı. Bizim makaleyi çıkarıp göz gezdirdi.

Ben, bu kıyafette bir Ahmed Midhat efendi görünce galiba hayretler içinde kalmıştım. Halbuki hayalimde ona ben ne kıyafetler vermiş, ne tuvaletler yakıştırmıştım. İmzamı görmüş olmalı ki:

— Ahmed Rasim, siz misiniz?

— Evet, bendenizim.

— Geçen makalen de gayet iyi idi. Hangi mektepten çıktınız?

— Darülsafakadan.

Ya!.. Gel bakayım!..

Karşılıklı odaya geçtik:

— Nereye devam ediyorsunuz?

— Telgrafhaneye !

— Sübhanallah!..

İlk görüşüm olduğu için her tavrına, her haline dikkat ediyordum. Bellisiz bir kekeme gibi söylüyor, ekseriya önüne bakıyor, dudaklarını bıyık ve sakallı kaldırıp indiriyor, pehlivan gibi oturuyordu.

— Yazılarınızı kim tashih ediyor ?

— Kimse!..

— Aferin!.. Bak oğlum burası yazı ocağıdır. İstedğin zaman gel. İşte kalem, kâğıt, mürekkep. İstedğin kadar otur, istediğin kadar yaz. Şimdilik her makaleye bir mecdiye vereceğim. Harçlık edersen, al bakalım siftah et! dedi mecdiye de uzattı.

Yanımdan ayrıldığım zaman neler düşündüğümü hatırlayamıyorum. Yalnız zihnimde bir hayal kalmış ki o da merhumun biraz şaka götürmez tabiatı mahlûk olduğu kanaati idi. (Vakit) muharriri Sait beyi sokakta döğdüğü ürcufesinin ta evveldenberi gayi bulunması da bu kanaati kuvvetlendiriyordu. Hususile iki musallat İranlıyı bellerindeki kupağlarından kapıp merdivenden aşağı, sallababacak atmış olması, gençliğinde karnına indirdiği bir yumrukla koca bir danayı yere sermiş bulunması gibi gerçekten paçı kuvvetine defalet eden vakaların meydan alması bu kanaate hafif bir korku da katmış oluyordu. Onun için idi ki ne vakit huzuruna çıksam fesi düzeltir, ceketi ilker, potinleri mendillerdim. Sonraları bu merasım kalktı, baba oğul olmuştuk. Hatta kendisinin başmuharriri bile oldum, gıya maiyetimde çalıştı. Fakat bu çalışış hem işinin çokluğundan, hem de tevazuunun bolluğundan idi, benim iktidarımın fevkalâdeliğinden değildi.,,

(Ahmed Midhat Efendi) merhumun şahsiyeti ile matbaasiahakkında yine merhum bir üstad kaleminden çıkmış yukarıdaki kıymetli tafsilatı arzettikten sonra Babîâlinin bir vakitler (Kırk beygir kuvvetinde bir makine) olarak tanıdığı bu zat hakkındaki bizzat işittiklerimi de ilâve edeyim:

Ahmed Rasim merhumun yukarıdaki müşahede ve hâtıraları henüz intişar etmemiş olduğu sıralarda ben (Letaif-i Rivayat), (Hasan Fellah), (Hüseyin Mellâh), (Pariste bir Türk), (Henüz on yedi yaşında), (Yer yüzünde bir melek) muharririni vaktiyle Rumelide Midhat Paşa ile birlikte bulunmuş ve zekâsının cevvaliyeti sayesinde kendisini az zamanda paşa merhuma sevdirek kendisiyle birlikte (Bağdat)a gitmiş, sonra İstanbula dönüp (Dağarcık) ve (Kırk ambar) matbaalarını tesis etmiş, koca kafalı, pehlivan yapılı, gayetle kuvvetli ve çalışkan bir muharrir olarak işitmiş ve öyle tanımıştım.

Çalıştığım gazete tahrir odalarında, işlerin tavsadığı dakikalarda, bizden evvelkilerden bahsedilirken söz Ahmed Midhat merhuma intikal etti mi yaşlılar, merhumun bir gün muharrirlerine kızıp hepsini matbaadan koğduğunu ve bir len-gere kırılmış iki düzüne yumurtadan mürekkep ögle yemeğini yedikten sonra çoraplarını çıkarıp ayaklarını soğuk bir kova suya soktuğunu ve o halde tek başına (Tercüman-ı Hakikat)ın altı sayfasını doldurup yalnız başına gazeteyi çıkardığını söylerlerdi.

Diğer taraftan merhuma atfolunan biricik kusur da, Arapça ve Acemce kelimeler kullanmadan yazı yazmayı bir nevi bayağılık sayan o devrin allâme muharrirleri gibi davranmayıp yazılarını açık türkçe yazması imiş. Halbuki dün

İçin bir ayıp sayılan bu yazış tarzı bugün Ahmed Midhat Efendi merhumun, kıymetini büsbütün artıran bir meziyettir. Yani (Ahmed Midhat merhum) sade yazdığı, mümkün olduğu kadar fazla Türkçe kelime kullandığı için zamanında bilgisizlikle itham edilmiştir. Halbuki o kaleme sarılıncaya kadar roman ve hikâye olarak (Kel oğlan), (Kan kalesi), (Şah Maran), (Periler padişahı), (Kesik baş), (Zal oğlu Rüstem) vesaire gibi akıl almaz, mantık kabul etmez (masallar) ve (efsane)lerden başka bir şey bulamıyın Türk okuyucusu ancak onun romanları ve hikâyeleri sayesinde, ki okumak zevkine erebilmiştir.

Ahmed Midhat Efendi merhum bu memlekete okumak zevkını aşılayan ilk muharrirdir ve sadece bu sıfatla dahi Türk münevverinin minnet ve şükranını yerden göğe kadar hak etmiştir.

(Efendi) merhum bizim (Aleksandr Düma) mızdır; hattâ ondan da fazla bir şeydir. Çünkü Frank muharriri kendisinden evvel yazılmış pek çok çevle buldu, onları örnek edindi. Halbuki, yukarıda da söyledik olduğumuz gibi Ahmed Midhat Efendiden bir gömle'... Hacı nine masalları ve İran efsaneleri idi.

İşte öbür gün ismi anılacak (Ahmed Midhat Efendi) merhum bu bakımdan incelenince onun kıymeti bütün yüceliği ile gözlerde büyüyor.

Bundan 31 yıl evvel bu fânî dünyaya gözlerini yummuş olan Ahmed Midhat Efendi böyle bir Ahmed Midhat Efendi idi.

Yenisabah, 26.12.1944

Ahmed Cemaleddin SABAÇOĞLU

Bir büyük adamı anıyoruz

Bugün saat 14.30 da, İstanbul Üniversitesi'nin konferans salonunda, Türk Basın Birliği İstanbul mntakasının teşebbüsü ile yapılacak bir toplantı Tarihî Edebiyatımızın büyük simalarından Ahmed Midhat Efendi merhumun adını, törenle anacaktır.

1844 de, İstanbulda Tophane-i mütevazi bir aileden doğan Ahmed Midhat 1912 Kârmu'mmelinin 28 inci günü yine İstanbulda hayata gözlerini kapamıştı.

Kendisinden tam bir av sonra toprağa girecek olan rahmetli babamın Midhat Efendi'nin ölümüne ne türlü hayıflandığını hâlâ hatırlarım.

Böylece bugünkü tören, bizde halk romancılığını kuran kudretli muharririn doğumunun yüzüncü, ölümünün de otuz ikinci yıldönümlerine rastlamış oluyor. Büyüklerini anmak bir milletin medenî rüşdüne delil olan özelliklerin başında gelir. Ahmed Midhat Efendi merhum, mensubiyeti ile iftihar eylediği ve irfanına hizmet ettiği milletin bu vefakârlığına tamamiyle hak kazanmış belli başlı bir şahsiyettir.

Bu gün Üniversite salonunda, İhsan Sungu gibi hem âlim, hem de hatib, yüksek kıymette bir maarifçimiz onun Türk irfanına hizmetlerinden, Hüseyin Cahit Yalçın (Tercüman-ı Hakikat) ve (Kırk Anbar) muharrirlerinden, İsmail Habib hikâye ve romanlarından, Selim Nüzhet tiyatrolarından ve merhumun oğlu doktor Kâmil Yazgıç da hususî hayatından bahsederek, büyük adamın hüviyetini muhtelif cephelerden belirtecek ve yaşatacaklardır.

Basın Birliği İstanbul mntakasının başında, bıkmak, usanmak bilmiyen, şuurlu ve iradeli faaliyeti ile hep böyle manâlı ve güzel tezahürlere pişvâlık eden Hakkı Tarık Us arkadaşımızın yine delâleti ile meydana getirilen bir sergide ise, (dev muharrir) Ahmed Midhatın, sayısı iki yüzü geçen eserlerini hep bir arada görmek hazzını duyacağız.

İki yüzden fazla eser!... Dile kolay. Yarım asırlık bir zaman içerisinde bu kadar semereyi sığdırmak harikasını gösteren adama nasıl dev demeyiz?

Bu azametli başarısı ile hayranlığımıza hak kazanan (Hacı-i Evvel)'in ruhu, ömrünün son yıllarında, nefsini hizmetine vakfeylettiği İstanbul Üniversitesi'nin çatısı altında, yurddaşlarının gösterdikleri kadirşinashktan ötürü elbette sadlık duymaktadır.

Yeni Sabah, 28.12.1944

Ercümen Ekrem TALU

Efendi Babamız

Kalem Kur'anda zikri geçen ilâhî bir kelimedir. Memleket, dün bu mukaddes kelimeni temsil eylediği mesleğin büyük şahsiyetini, ruhunun en derin minnettarlık hisleriyle yâdetti: Ahmed Midhatın hâtırasını azizledi; ellerini açarak ruhuna fatihalar gönderdi.

Dün, onun doğumunun yüzüncü, ölümünün de otuz üçüncü yıldönümü idi. Yarım asra yakın bir zaman milleti okutan ve okutmağa alıştıran bu (dağ gibi Âdem) altmış yedi yaşında bizi bırakıp gitmiştir. Buna (henüz) kelimesini ilâve edebi-

liriz; zira Kemal paşa zade merhum Sait bey'in (Pehlivân-ı pâk tıynet) dediği bu adam için 67 senelik ömür çok değildir.

Ahmed Midhat efendi, (bâlâ) rütbesi ricalindendi; sıhhiyede mühim bir memuriyeti vardı; yüksek mevkilerde reyinden, fikrinden istifade edilirdi; fakat onun tek hüviyeti vardı ki bütün bu mansıpların, mesnetlerin, mevkilerin fevkına çıkmıştır: Gazeteci Ahmed Midhat.

Bugün hâtırasını hürmet, muhabbet ve minnetle selâmladığımız Ahmed Midhat, atûfetlû Ahmed Midhat efendi hazretleri değildir; mesleğimizin piri, kalem hâdimlerinin reisi, muharrirlerin başı efendi babamızıdır.

Ben Midhat Efendiye yettim: Galatasarayın son sınıfında idik; Meşrutiyet ilân edilmişti. Uzun seneler susmuş bulunan Midhat efendi kelâm ve kalem hürriyetine kavuşunca bütün bilgi hazinesini açmış; avuç avuç, kucak kucak, etek etek saçıverdi. Tekrar eski emektar küheylâm (Tercüman-ı Hakikat)ın idaresini ele almış, her gün makaleler yazıyor, ayrıca konferanslar da veriyordu.

Merhumun bilhassa Direklerarasında Feyziyede (Türk - lük) hakkında verdiği bir konferansını hiç unutamam. Mekteb idaresi bizi konferans dinlemeğe götürdü: Ön saflarda oturduk. Sahnenin ortasına bir masa konmuş ve etrafa fır dolayı iskemleler dizilmişti.

Midhat Efendi, iri vücudu, kocaman sakalı, gür kaşlarının altında kıvılcım gibi parlayan cevval gözleri ile sahnede görülünce bir kıyamettir koptu; arkadan Necip Asımlar, Ziya Gökalplar, Veleç Çelebiler, gibi zevat geldiler ve iskemlelere oturdular; o zaman memlekette çok âlimler vardı.

Midhat Efendi siyah setresini ilikliyerek masanın başına geçti; notlarını açtı; hâlâ kulağımdan gtmıyen tatlı bir sesle başladı.

Allahım, o ne esash malûmattı, Ya Rabbi! Türklük namına söylenmedik tafsîlât bırakmadı.

Onun bir yanardağ gibi olan varlığından fıskıran irfan ateşi yüreklerimize akmış, damarlarımızı kaplamıştı. Hepimiz yanıyorduk.. İçimizden nâralar atmak arzuları geliyor; sahneye fırlayıp onun ellerini, yüzünü öpmek istiyorduk. Konferans bir heyecan fırtınası ile bitti. Sahnede oturan âlimler de efendinin elini öptüler.

Dağılmadan evvel bir kolayımı buldum. Kulislere girerek amcam Veleç Çelebiye koştum: bana efendinin elini öptürmesini rica ettim. Amcam bu lûtfu benden esirgemedi; elimden

tuttu, yanına götürdü! "Hazret! dedi. İşte bir genç hayramımız. Müsaade ederseniz elinizi öpsün!,"

(İnsandan üstün) bir valık huzurunda imişim gibi titriyordum; sırtımı okşadı; bana güzel dualarla süslü temennilerde bulundu. Bu tesir benliğimde o kadar yer etmişti ki ne zaman hâtıratımı eşelesen o zamanı en ufak teferruatı ile yaşarım.

Bugün bu otuz beş senelik hâtırayı tekrarlarırken milletin ilim tarihine yazdığı bu ölmez şahsiyetin hâlâ huzurunda imişim gibi heyecan duyarım.

Seni nnutmadık; unutmuyoruz; unutmıyacağız, efendi babamız ! Yeni Sabah, 29.12.1944 R. C. ULUNAY

Tarih önünde bir muhakeme

Ahmed Midhatı anma toplantısı münasebetiyle Üniversite salonunda söylenen sözler sadece medh ü senadan ibaret olan şeyler değildi. Bu büyük muharririn şahsiyetinde insan olarak kusurlu noktalar üzerinde de duruldu; fakat onun kuvvetli taraf ile zayıf noktaları arasındaki mukayese gündüz güneşi karşısında göze zor görünen ay ışığını andırdı.

Bu bakımdan en ziyade dikkate çarpan cihet şu oldu : Ahmed Midhat imparatorluk devrinde Türk milletinin ilerlemesi için çalışanlar arasında bir inkılâpçı kalıyor, fakat ihtilâlcı olamıyordu. Namık Kemal ile arkadaşlarından ayrıldığı nokta bu idi.

Ahmed Midhat, Muallim Nacinin edebî iktidarını takdir ederek onu kendisine damad yaptı; fakat mey ve mahubdan bahseden gazeller yazmak yerine Türk milletinin aydınlanmasına yarayan yazılar yazmasını istiyordu. Muallim Neci ile arkadaşlarının eski bildikleri yolda devam ettiğini görünce hepsini de Tercüman-ı Hakikat gazetesinden çıkardı.

Ahmed Midhatın, Naci hakkındaki bu hareket tarzına bakınca edebiyatta garpcılığa giden (Edebiyyat-i Cedide)cilere karşı (Dekadanlar) makalesi ile yaptığı hücumun sebep ve hikmeti anlaşılamaz. Nasıl ki Hüseyin Cahit Yalçın üstadımız da Tevfik Fikretin (Timsal-i Cehalet) manzumesi ile hicvine sebep olan bu yazıyı derin düşünülmeksizin gençlerin politika temayülleri karşısında Ahmed Midhatı kendilerinden yana sanmamaktan doğmuş bir his feveranı ile yazılmış gibi telâkki eder göründü. Vakıf, 30.12.1944

Asım US

Ahmed Midhat Efendiye dair bazı düşünceler

Seneler geçtikçe Türk edebiyatındaki mevki daha iyi anlaşılacak olan muharrir Ahmed Midhat Efendi, şayet sağ olsaydı bugün 100 yaşında bulunacaktı.

Doktor Adnan Adıvar, (İslâm Ansiklopedisi) neşriyat ile meşgul olduğu için, bunu bizden evvel farkederek dikkatimizi çekti idi. Ben de, kendisinden öğrenip, bu sütunda, mevzu üzerine ilk yazıyı yazmak şerefini kazanmıştım.

— Senesi belli; fakat doğum günü belli değil. Ne vakit kuthyalım? deniyordu.

Fakat her halde, bu 1944 yılı içinde bir tören yapmam lazımdı. Senenin bittiğini göz önünde tutan Basın Kurumu Başkanı Hakkı Tarık Us, dün üniversitede bir toplantı tertip ederek, bugünden itibaren de, Beyazıt kütüphanesinde bir serginin açılmasında müessir olarak, Ahmte Midhat'ın yüksek hâtırasını andı ve bize de andırdı.

Beş altı yaşlarında yetim kalıp Mısır çarşısında aktar çıraklığı eden, sonra bir akrabasının yanına girip Vidin'de derme çatma tahsile başlayan Ahmed Midhat, şark ve garp malûmatıyla, kendi kendini yetiştirmiş, medresede okumuş, Fransızca öğrenmiş; memurluk, gazetecilik etmiş, matbaa sahibi olmuştur. Fakat bizi asıl ilgilendiren cihet 205 kitabın müellifi olmasındadır.

Bütün Türk nesrine göz atarsak vakanüvisler arasında da, edebiyat-ı cedide ve Fecr-i âti muharrirleri arasında da, hiç bir nasirin bugünkü Türk yazı diline ve espirisine Ahmed Midhat efendi derecesinde (Hace-i Evvel) olmadığını tasdik mecburiyetinde kahrız. Onun tarzına, onun — aceleci, satırcı, ne bulursa derleyip toplayıp garpten getirici — kusurlarına hepimiz az çok tevarüs etmişizdir. Ahmed Midhat efendinin yüz yılını kutlarken, onun tamamlayıcısı ve tashih edicisi olacak bir (hace-i sâni) nin zuhur etmesini, büyük bir otorite olmasını ve Türk nesrine (derinlik ve itina) hüviyetini vermesini; her eline kalem alanın artık (Kırk anbar) doldururcasına çalışması modası önüne geçmesini temenni ederiz.

Aktar çıraklığı ile işe başlayan Ahmed Midhat efendi (üstad-ı evvel) imiz, ilk mesleğinin hususiyetini muharrirliğe de geçirmişti. Ondan? Ondan da var. Bundan? Bundan da var. Her raftan bir kavanoz. Her çekmeden bir paket: Tercüme, adaptasyon, makale, lâtife, malûmat, seyahatname, çocuk edebiyatı, tarih, ulûm, fûnun, hikmet, hakayık, roman, coğrafya... Buyurun efendim.. Ondan sonra da, Mahmut Sadık,

Ahmed Rasim, o, öteki, ben, daha öteki az çok aynı yoldan gittik.

Binaz (aktarlık) yaptık. Derin ve itinalı olamadık. İlk ve orta çağ âlimleri devirlerindeki her ilmi bilirlermiş... Onlar gibi.. Bir nevi münci, mehdi tarzında telâkki ettiğim müstakbel ve mevhum (ikinci hoca)mızdan, bunun aksi bir hüviyet bekliyorum: Tıpkı modern ilim ve ihtisas adamları gibi, sahâlardan birini seçip, münhasıran orada kutup olmak.

Başlangıcında bocalayıp türlü şubeleri tecrübe etmek çağ ıktızasıdır. Fakat şahsiyeti bulduktan sonra geniş bir içtimai iş bölümüne iştirak etmek, (Kırk anbar)ı değil, (bir anbar)ı hakkıyla doldurmak. Akşam, 27.12.1944

(VÂ — NÜ)

Hâce-i Evvel

Tanzimat 1839 da ilân edilmişti. Bundan bir sene sonra bir büyük adamımız doğdu: Namık Kemal. Ondan dört sene sonra da Ahmed Midhat dünyaya geldi. Doğumları arasındaki bu kısa fasılaya mukabil ölümleri arasında tam bir çeyrek asır var. Namık Kemal kırk sekizinde öldü. Ahmed Midhat efendi, yetmişini doldurmak için bir sene istiyordu. Öldüğü yıl, başka iki değerli insanın ölümüne tesadüf eder: Recai zâde Ekrem, Ebüzziya Tefvik. Biri altmış beşi atlamış, öbürü bu hadde bir yıl aralıkla yaklaşabilmişti.

Yoksullukla başlayan, Tuna illerinden Bağdada kadar uzanmış yolculuklarında hayatın her türlü güçlüklerine, mehtnetlerine metanetle karşı koyan, sürgünlüklerinde bile neş'e, ruh sükûn ve huzurunu bozmaksızın çalışan uzun verimli ömrü ile Ahmed Midhat Efendi merhum, Türk irfanının, zamanında, en saygı değer ulu hizmetkârlarından biridir. Bu yıl, aynı şekilde mevcudiyetleri birer manevî kıymet taşıyan iki ölümüşleriyle beraber hayata gözlerini kapamasının yirmi beşinci yılını yaşıyor.

Ahmed Midhat Efendi, hayatı kadar ölümüyle de bize ölmez bir nümune vermişti. İri gövdesi üstünde, geniş omuzlarına dayanarak yükselen sevimli başı, elmacık kemikleri çıkık yanaklarını çerçeveleyen beyaz, temiz sakalı, gür kaşlarının altında birer ışık gibi yanan gözleriyle ne zaman onu hatırlarsam eski bir Türk şamanı görmüş gibi biraz korku ve pek çok sevgi duyarım. Onda bir çocuk saflığı, bir ilk adam basitliği ve gene her ikisinin bitip tükenme bilmiyen tecessüsü vardı.

Yarım asır, belki ondan da fazla devrinin kendisini (Hâce-i Evvel) diye andığı ve bu ünvanın Türk okuyucusuna kendisini tanıttığı bu kocaman ve yaman ihtiyar, yetmiş eren yaşının zaafılarına ve yıkımlarına karşı koyarak çocukluğunu tanzir eden yetim Darüşşefakalılara ders vermek için geldiği ve genç bir muallim gibi gece nöbetine kaldığı bu halk müessesesinde, bu irfan yuvasında son nefesini verdi. Bütün ömrünce yazarak ve söyleyerek bildiklerini öğretmişti. Ölümüyle de bilmediği hakikatin en güzel örneklerinden birini bize hatıra olarak bıraktı. Ahmet Midhatın son nefesi, son dersi oldu.

Rıdvan Edgüer anlatmıştı: Balkan harbinden bir müddet önce Ahmed Midhat Efendi Selâniğe gelmiş. O zaman İttihad ve Terakkinin himayesinde bulunan Ravza-i Sıbyan mektebini de ziyaret etmiş. Çocuklarla konuşmak arzusunu göstermiş. Onlara Türk tarihinden sormuş, haritada yerlerini göstertmiş. Kendisi de Türk milletinin tarihte gördüğü büyük işlerden, kahramanlıklardan bahsettikten sonra yaşaran gözleriyle şu sözleri söylemiş:

— Siz çok bahtlıyarsınız çocuklarım. Milletinizin tarihini ders olarak okuyor, öğreniyorsunuz. Halbuki biz, çocukluğumuzda hangi milletten olduğumuzu bile doğru dürüst bilmezdik.

Ahmed Mihdat, Türküt, Türklüğünü bilen ve Türklüğü kudretince öğretmek isteyen bir adamdı. Özbekler şeyhi Mehmed Sadık Efendinin Üss-i Lisan-i Türkî isimli Çağatay gramerinden bahseden eserine 1897 de, bundan tam kırk bir sene önce yazdığı takrizde, bakın ne diyor:

"Haseb ve Neseb ile Mubahat insanlar için ihtisat-i tabiiyye hükümünü almıştır. İnsanın en kıymetli varlığı kendi mevcudiyet-i şahsiyesi iken meydan-i tefahurde yalnız ben filânım demekle iktifa edemeyip ben filân oğlu filânım demeye kadar gayret-i tefahur onu iğfal eder. İşbu tefahur efraddan akvama da intikal eder. Kavimler dahi (biz şu yuz) demekle iktifa etmeyip (bizim aslımız şuna müntehidir,, diye isbat-i haseb ü nesebe mecburiyet hissederler,,

"Lisanımızın aslı çağataycadır deniliyor. Öyle değil a! Cengiz - zadelardan Çağatay bey daha dünkü bir adamdır. Akvam-i Türkiye meydanında her ne zaman bir müctehid reisi zuhur ederse kabilenin namını onun namına tahvil etmek ve o kabileye mağlûp olan kakkail-i saire dahi o namı almak mutad olduğu için bir zaman Türklük Çağatay namına mensubiyetiyle şeref aramıştır. Nasıl ki bir zaman dahi bu şerefi Özbek namından aramış ve nasıl ki nihayet bu şerefi Osman namında bulmuştur. Yoksa Çağatay beyden bin, iki bin, üç bin sene mukaddem... Korkmıyalım, daha gıkalım, dört bin, beş bin sene mukaddem demeğe ne mâni var? Elhasıl mîr-i müşarünileyhten binlerce sene mukaddem Türk

Lisanı dünyanın bütün kısmı şarkıysının ziver-i zeban-i natıkiyyeti idi,,

Ahmed Midhat adını duyup da Tevfik Fikret merhumun (Timsal-i Cehalet) şîirini hatırlamamak kabil değildir. İnsan şaşarak kendisine sormaya mecbur oluyor: Fikretin (Timsal-i Cehalet)i, bu sözleri söyleyen adam mıdır? O halde Fikret için (Timsal-i İrfan) ne idi ve nasıldı?

Yalnız koca bir fem,

Bir dağ gibi âdem.

Kükre, bağıır, dağlara çarpardı sedası,

Bî-faide, eylerdi bütün kendine avdet,

Ablağ yüzünün lihye-i çarûb - nûması.

Pür cür'et-i nahvet,

Eylerdi hitabet....

Bu mısralarda tasvir edilen insan mıdır ki, yüzlerce ve yüzlerce kitabı, binlerce ve binlerce sahifesiyle yazarak, hattâ bazan harflerini kendi dizip basarak milletine bir şey öğretmek için bütün hayatınca çalışmış, çabalamıştır? Elbette o da kusurdan salim değildi. Onun da kabahatları ve zaafı vardı. Kul kusursuz olur mu? Bizzat Fikret, bütün faziletine rağmen günahsız bir insan mıdır?

Ahmed Midhat Efendi, bütün bu tarizlerin üstünde hâlâ htarrası canlı duran bir sâ'y heykelidir. Ne bir (Üstad-i âzam) ne bir (Üstad-i ekrem), ne bir (Şair-i âzam), ne bir (Dehâ-i mücessem) olmadı. O sadece bir (Hâce-i evvel)di. Daima öğrendi ve durmadan öğretti. Bir fikir adamı için bundan büyük mazhariyet olur mu?

Hasan - Âli YÜCEL

Ahmed Midhat

Dün Ahmed Midhat günü idi. Ne mutlu o insana ki, kendisine bir gün ayırtabiliyor. Burada Ahmed Midhatın kim olduğunu, hizmetlerini anlatacak değilim. Dün onu, bu alanda en selâhiyetli ve ehliyetli üstadlar, bütün millete bir deha ve belâgatle anlattılar.

Ahmed Midhatın yaşadığı, kalem saltanatı sürdüğü devirlerde pek küçüktüm. Eserlerinin kapışılarak okunduğu devrin de ancak pek sonuna yetişebildim. Bununla beraber, Ahmed Midhatın bir kaç eserini okudum; fakat mesele, hiç bir zaman Ahmed Midhatı okumak, okumuş olmak değildir. Bu büyük adamı, millete verdiği sayısız eserler kadar doğurduğu

Ahmed Midhat'ın Bâbü'lî civarında ilk açtığı matbaa

Meydancıkta bugün yerinde İstanbul postahanesi yapılmış olan ve o zamanlar eski zaptiye denen bina yakınındaki matbaanın Velora hanı yanında olduğunu Faik Reşad merhum yazar. Velora hanı bugün birinci katı İstanbul 6 ncı noteri tarafından kullanılan binaadır.)

okuma aşkı bakımından değerlendirmek doğrudur ve Ahmed Midhatın zaten değeri ve büyüklüğü de buradadır.

Bu enerjik ve canlı adamın, bütün enerjisiyle, milleti harıl harıl okumağa sevketmesi, haklı ve meşhur tabirle bu memlekete (ilk hocalık) edişi ona kültür hayatımızın unutulmaz simalarından biri olmak mazhariyetini vermiştir. Ahmed Midhat, kendi kendini yetiştiren bir hoca olduğu kadar, ehliyet ve kıymetleri de himaye ederek yetiştirmesini bilmiştir. Bu, kendi hesabıma, Ahmed Midhattan, eli sopalı, fakat bütün sertliğine rağmen talebelerine daima ve yalnız bilgi, iyilik ve aydınlanma imkânları veren eski bir hocadan korkar gibi korkarım. Şu mısra, öyle sanırım ki, onun için yazılmıştır:

Ahmed Midhat'ın hiç nesredilmemiş bir resmi

Sağında, ana bir kızkardeşinin oğlu Mehmed Cevdet, onun yanında damadı muallim Naci, solunda, ki zat galib bir ihtimalle, Hamid Vehbi bey, Resmin aslı Mehmed Cevdet beyin kızı bayan Behice Özkan'dadır.)

Beyoğlunda Haçopulo çarşısında
Ahmed Midhat'ın 1872'de matbaa-
sını kurduğu 13 numaralı daire

"Kahr-i hasm eylemeye elde asâdır hâmem ! ,

Hakikatte de Ahmed Midhat, elindeki asâyı andıran kalemle, bu milletin en büyük düşmanı olan cehaleti daima kahretmiş, tepelemiştir. Hayatı gibi, canlı ve maceralı eserleri de, kılı kırka yaran müdakkık, inceleyici bir zekânın ışıklarıyla parlar. Biraz savruk ve atılgan oluşu, onu, yaşadığı zaman ve muhitin içinde kalmaktan kurtarmış, ileriye yürütüp fırlatmıştır. Bugün için "Kırk anbar,, bilgisi ile dolu romanlar okumak, belki sıkıcıdır; fakat onun yaşadığı devrin seviyesi, bu bilgilerden de faydalanmıştır. O vaktin kari, bu tafsilatı hiç de fazla, yersiz ve faydasız bulmamıştır.

Her büyük adamı zamanın seviye ve şartlarına göre değerlendirmek lâzımdır. Ahmed Midhat, devrinin ve zamanının

tam adamı idi. Yanılmadığımıza, inanarak diyebiliriz ki, üstad, zamanımızda da yaşasaydı yine emsal ve akranının en belirik bir cevheri olarak parıldar ve ışıldardı:

"Elde istidad olunca kâr kendin gösterir! ,

Haber, 29.12.1944

Rıza Ruşen YÜCER

Ahmed Midhat Efendi

Basın Birliği İstanbul Mintaka Re'sinin yerinde bir vazifeseverlik ve kadirbilirlikle tertip ettiği Ahmed Midhat efendiyi anma toplantısına davetliyiz. Bu gün saat on dörtte, Üniversite Konferans salonunda, Türk gazetecilerinin piri (Efendi Hazretleri)'nin nam ü şanını yâdedeceğiz, onun aziz hatırası önünde saygı ile eğileceğiz.

1944 senesi, Ahmed Midhat Efendinin doğumunun 100 ücü ve ölümünün de 32 nci yıldönümüne rastlamaktadır. Küçük bir hata ile, denebilir ki Türkiyede gazetecilik ve romancılık Ahmed Midhat Efendinin hayatı ile başlamıştır. Onun yazdığı kitapların sayısı 100 ü geçiyor. 103, 105 ve 110 iddiaları vardır. Bunlardan hangisi doğru olursa olsun, yekûn, yine 100 den fazladır.

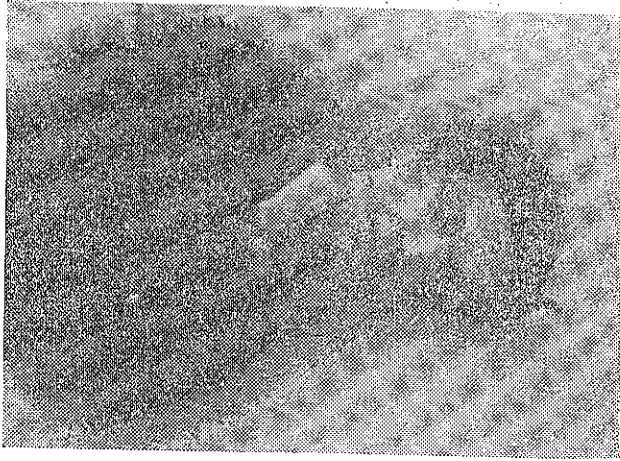
Yine küçük bir hata ile, Midhat efendi merhum her altı ayda bir eser çıkarmıştır, denebilir. 105 kitap üzerinde düşünmeniz lâzım geldiğini hatırlatırım. Bu yekûn, Efendi Hazretlerinin velûd kaleminin enerjisine bir delil olduğu kadar, gazete ve kitabın henüz bu günkü kadar yaygın bulunmadığı o devirde, bu 105 eser, müellifin aynı zamanda ne büyük bir hırs ve iştiha ile okunduğunun delilidir. Yazıları okunmasa, 105 cilt basılır mı idi?

Ahmed Midhat Efendinin basın ve edebiyat tarihindeki rol ve ehemmiyetini inkâr etsək dahi, bir nokta üstünde saygı ile durmaya mecburuz: Ahmed Midhat, bu memlekette kitap okuma zevk ve ihtiyacını cemiyete maletmiş olan adamdır.

Son Telgraf, 28.12.1944

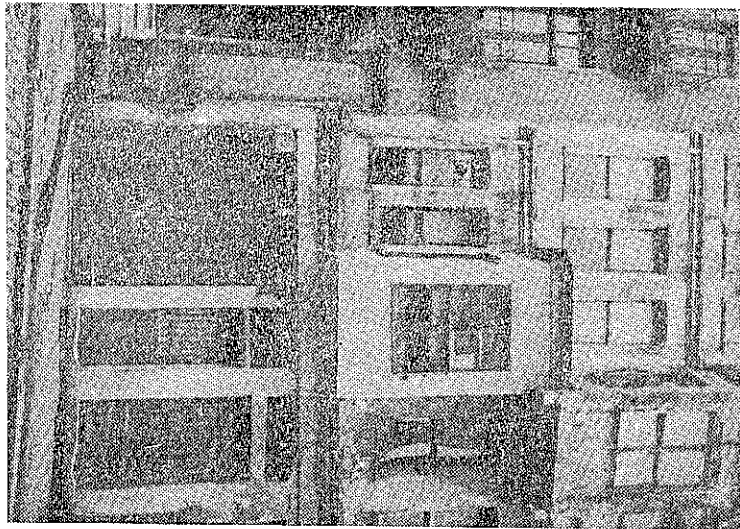
Reşat Feyzi YÜZÜNCÜ

Ahmed Midhat'ın ikinci hanımı
Hafıza Melek hanım (49 yaşında)

(Resim Ahmed Midhat'ın ölümünden
5 yıl sonra Bursa'da 1933=1917 de
çekilmiştir.)

Ahmed Midhat'ın Ebusuud caddesinde kurduğu
Terceman-ı Hakikat matbaasının binası

basılmamış bir makalesi :

ahmed midhat kendini nasıl savunuyordu?

ahmed midhat, 1908 temmuzunda, ikinci meşrutiyetin ilânını takip eden günlerde terceman-ı hakıykat'ta görünmeye başladı; fakat bu yazı devresi devamlı olmadı. terceman 1909 yılının ilk ayında muhtar ve müznet beylerin idaresine geçti. ahmed midhat izması muhtelif gazete ve dergilere dağıldı. bu arada yazdığı makalelerden biri (milletin isbat-ı vücud etmesi) idi. b u yazının özetı şuydu:

"14 üncü lu'nün hükümet demek ben demeyim!.. sözü mısır firavunlarından birinin (ene rabbüküm - ül - âlâ) sözünü hatırlatır. müslümanlıkta, osmanlılıkta da siyasi mevcudiyet evvelce millettten ibaret iken istibdat devrinde öyle dememişler; ama böyle bir söze muhatab olabilecek ortada | kimsesi bulunmadığı için dememişlerdir.

acaba bu hal o hükümdarların kendi menfaat-i mahsusai hükümanîlerine muvafık mı idi? bu nasıl kabil olabilir ki bu iddiaya kalkışan hükümdarlar hakikat-i halde en zayıf birer hükümdar idi.

Biz de eski gazetelere bakalım. Selâmlık resm-i âlileri için yazdıklarımız ayıp sayılacak şeyler değil mi idi? ihtilâl derler, inkılâp derler; bunun mahiyet-i hakıykyyesi milletın isbat-ı vücud etmesinden başka bir şey midir?

(halktan iane toplayarak ingiltereye donanma sipariş etme yolunda başlayan millî hareketi ele alarak) :

Millet gemi almayı murad etmiş. Tebrikten başka ne diyebiliriz ? Bu da bir milletin isbat-ı vücud etmesidir. Bir milyon Erayı tedarik mümkün diye tasavvur edilirse hıncı onu gemi mübayaasından ise Anadolu'da vevvki dekovil suretinde olsun şömendöfer yapmaya sarfetmek daha hayırlı olacak itikadını serdetmişimdir.

Varlık şamından olmayan millete muavenet eden olursa onun adına sadaka demek daha yakışık alır. Dostların da sana muavenet etmek için evvelâ sen kendine muavenet et.,

bu yazı terceman-ı hakıykat'ın 21 ocak 1325 sayısında sert bir karşılık davet etti. eski devir gazetelerinin abdülhamidi allahlaştıran selâmlık resmi fıkralarını ayıplayan fıkra terceman-ı hakıykatın o zaman baş yazılarını yazan ve kendisine vaktiyle o türlü parlak selâmlık fıkraları yazdırıldığı anlaşılan hüseyin kâzım'a bir (hücum) fırsatı vermişti. ona (mazi)sini hatırlatıyor, biraz ihtiyat tavsiyesinde bulunuyordu.

ahmed midhat işte bu yazı üzerinedir ki kendisini savunan bir makale yazdı; fakat bu makale neşrolunmadan kaldı.

ölümünden sonra kendi kütüphanesinden çıkan kâğıtlar arasında bulunan bu makale müsveddesinin bir yaprağı arkasında gene kendi el yazısıyla şunlar yazılı:

"Bu makaleyi küçük haruf ile hemen bugün düzdirmeli. Yarınki cumartesi günü (23 ocak 1325) saat sekizde ben mağazaya geleceğim. Tasahhühüne orada bakarmı,,

kitabımızı bu güzel yazı ile kapatırken yazının düzelteceği yanlış hükümlere bir de ahmed midhat'ın yaş saydını eklemek icabedecektir. ahmed midhat bu yazısında 67 yaşında olduğunu söylüyor. bu tarihten üç yıl sonra öldüğüne göre 70 yaşında ölmüş olur. Bu hesabca da doğum tarihini 1844=1260 dan 1841=1257 tarihine almak mı lâzım gelecek? bu rakam farkında hicri ve mâli itibarının te'siri olmuş mu? bilmiyoruz. ailenin yaşıyan yaşlıları da onun — anası gibi — öldüğü zaman 72 yaşında olduğunu söylüyorlar; fakat ali kâmi akyüz'ün onu 75 yaşından fazla göstermesi yanlış! — h. t. us)

Mazi ve intikada istidat

Müstakbeli düşünmek için maziyi düşünmekten daha salim yol yoktur; fakat bu (düşünmek) bir intikaddır ki onu hakkiyle yürütebilmek için icabeden istidad mevcut olmazsa insan maziyi bihakkın düşünememiş olur ve o halde müstakbel için de düşünceleri kendisini aldatır. Hüseyin Kâzım beyefendi oğlumun mazıym aleyhine Terceman-ı Hakîyat'ta dercettiği mü'ahazat-i şedide nazarımda bu hakikati bir kat daha izah eyledi.

O mü'ahazatı okuduğum zaman ilk ihtisasatım pek acayip oldu. Hayat-i mücadele meydanına atılmış olan bir adamın her türlü mühecemata hedef olmaması kabil değildir. İnsan efkâr-i mütehalife ve hissiyat-i mütezadde erbabının cümlesini memnun ve mutmain edebilir mi? Edebileceği farzolursa o adamın herkese hoş görünebilecek renklere bürüne bürüne bir bukalemon olması lâzım gelir ki asıl hiç bir kimsenin beğenemeyeceği şey de bukalemon olur; fakat mebad-i inkılâbta aylarca müddet beraber çalışmış ve hizmet-i neşriyemizden başka Osmanlı tiyatrosunun yeniden ihyası gibi asr-i hürriyete lâyık hizmetleri dahi birlikte tasarlamaya girişmiş olduğumuz bir gençten bu mü'ahazatın sudurunu görünce kendi kendimi mü'ahaza ediyormuşum zannedercesine bir hissi-i acıybl ile mütehassis oldum. Mü'ahaze ama ne mü'ahaze? Genç muharrir sanki kalemını bir haçer edinerek hayat-i neşriyyeme kastediyormuşçasına bir davranış! Aklıma Kayser-i

Rum geldi: "Sen de ha? Ey oğlum!,, diyeceğim geldi; fakat müteakiben düşündüm ki ne ben Kayser-i Rum ve ne de Hüseyin Kâzım bey oğlum "Bürütüs,,dür. Bu halde oğlumun mü'ahazatını itidal-i dem ile intikada lüzum gördüm.

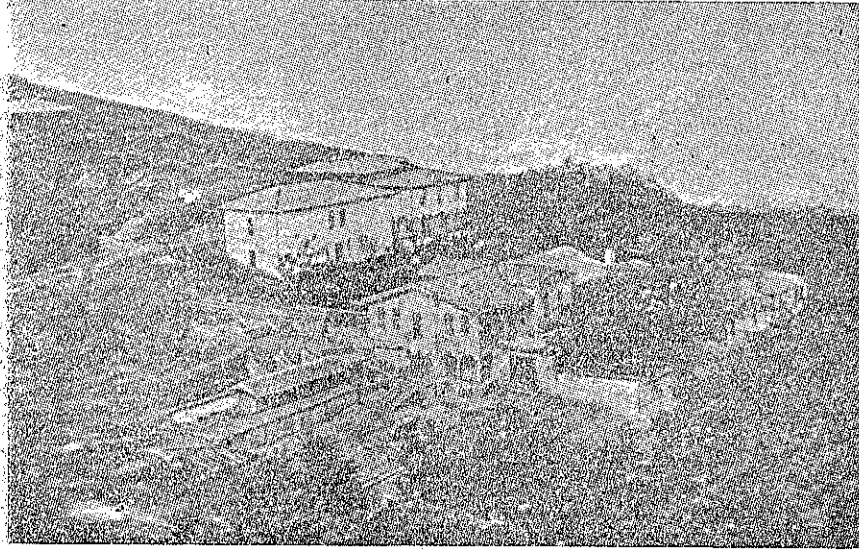
Hüseyin Kâzım bey oğlum diyor ki kırk beş seneyi aşan bir mazi-i neşriyatım, bir mazi-i seyyiâtım var imiş. Doğrudur. Onun bütün müddet-i ömrünün bir buçuk mislinden ziyade! Yine diyor ki şakirdan bu kırk beş senelik hamule-i irfanından istifadeye daima şitaban imişler. Tevazuan "estağf.rullah,, ama pek de yanlış değildir; bunun için bir çok âsar-i hikmet-disarımız hafızasında elân ziynet-saz imiş. Tebrik ederim. Ey sonra? Fakat keşke öyle olmasa imiş! Niçin? Çünkü (milletin isbat-i vücud etmesi) makalemde medayih-i şahaneyi "ente rabbün-el-âlâ,, mertebesine vardırması olmağımızı beğenmemişim, zemm ü takbih etmişim!

Şaşacak şey! Kırk beş senelik hizmetini beğenegeldiğiniz bir adamın hidemat-i ahıyresinden birisini — hem de takdire muktedir olmadığınız için — beğenmemek ve hele kırk beş senelik beğenışlerinizden de (keşke beğenmemiş olsaydım) diyenedamet göstermek şaşılacak bir şeydir, ama işin içinde bir çocukluk bulunmasa, ya işin içinde bir ciddiyet bulunsa!

Hüseyin Kâzım beyefendi oğluma sorarsanız işin içinde pek büyük ciddiyetler vardır. Ben, "Üss-i inkılâb,, muharriri Ahmed Midhat Abdülhamidi bani vü muhsin-i meşrutiyet göstermişim. O zaman beyefendi oğlumun tohm-i hayatı henüz sulb-i pederde teşekkül etmemiş olmak lâzım gelir ise de üss-i inkılâb henüz ellerde olduğu için dikkatli okur ise görür ki o zaman Abdülhamid öyle idi de öyle yazdım. Her sınıftan yüzlerce, binlerce halk onu alkışlıyorlardı. Tedricen nedametle nihayet otuz sene sonra bize "ente rabbün-el-âlâ,, dedirteceğini bir muharrir kuvve-i kudsiyye ile mi keşfederdi? Bugün bu kadar hürriyetperest olan Hüseyin Kâzım beyefendi oğlumun şiddetli bir mürteci kesileceğini kim hükmedebilir? Çocukluk?

"Kurban ve kavurma devri,, sernameli bif makalemde Abdülhamidi ayyuklara çıkarmışım. Evet! Hatıra-i elimesi işte on beş sene sonra şimdi bile yüreğimi yaktı. Giridde muhasara ve tazyık altında kalan bir çok ehl-i islâm açlıktan birbirini yemek derecesine geldikleri ve musavver Servet-i fûnun ile be-

Ahmed Midhat'ın Beykozda Akbabadaki çiftliği

(Resim 1895—1311 sonbaharında gazetesinin başmürettibi Abdullah tarafından alınmıştır.)

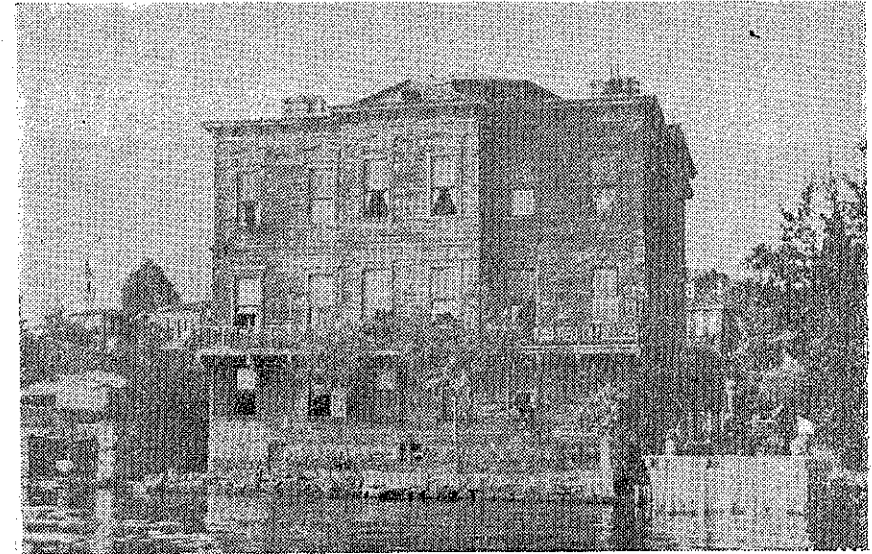
haber — bir nüsha-i fevkalâde çıkardıktan maada— kurban deri ve et vesairesini toplayıp binlerce gaz tenekesi kavurma tedarik ve irsaline çalıştığımız zaman kurban lühûmunun tevzi'î usulüne mugayeretimizden dolayı tekfirime kadar varılarak nefyimiz için bâb-ı meşihat tarikiyle arzolunan bir mazbatayı hükümden düşürmek mecburiyeti-i müdafaakârânesile yazılmış sözler! Tercüman koleksiyonlarını arayan hamarat oğlum bu hakikatleri de görmüş değil midir ?

Dahası var. Dahası var! Sabır buyursun, onların da sırası gelir.

Şuracıkta bir tevakkufa, bir istitrada lüzum gösteren şey sudur ki acaba cuma selâmlıkları için yazılan mübalâgakârâne, riyakârâne, bî-edebâne şeyleri ihtarımdan dolayı Hüseyin Kâzım bey efendi oğlum neden bu kadar müteessir olmuşlar ? Kendi sözlerine bakarsanız bunu kendi üzerlerine almışlar . “Evvelleri bir matbaada beşyüz kuruş alarak geçinmeğe mecbur olan zavallıların ağlaya ağlaya, iğrene iğrene yazdıkları bir

kaç satır yazının cezası... „ diyorlar. Pek güzel! Her münşif nezdinde makbul bir özür... Ya Ahmed Midhatların, galatat-i terceme sahiblerinin, filânların şimdi Hüseyin Kâzım beyefendi bu kadar dîlgir eden şeyleri sevine sevine, beğene beğene yazmış olduklarını ne ile isbat ediyorlar? Çocukluk! Değil mi? Aksini isbata berahin-i satia vardır. O ki Sokrata isnat olunan fıkrada denildiği veçhiyle bazı zaleminin kulakları ayaklarında olup ayaklarına kapanarak arzolunacak şeyleri kabul edecek zannolunduğu halde bu zannın da asılsızlığı tahakkuk edince beşyüzü değil, onun otuz misli muavenet-i nakdiyyeyi de terkederek kalemi kırmışlar, kâğıdı yırtmışlar, bir gûşe-i nekbete çekilip oturmuşlar, tamam Sadının (kâğıd bideriden ve kalem bışikestend) sözüyle amel etmişlerdir. Tül-i müddet Terceman-i Hakıykat'ta devam etmiş olan Hü-

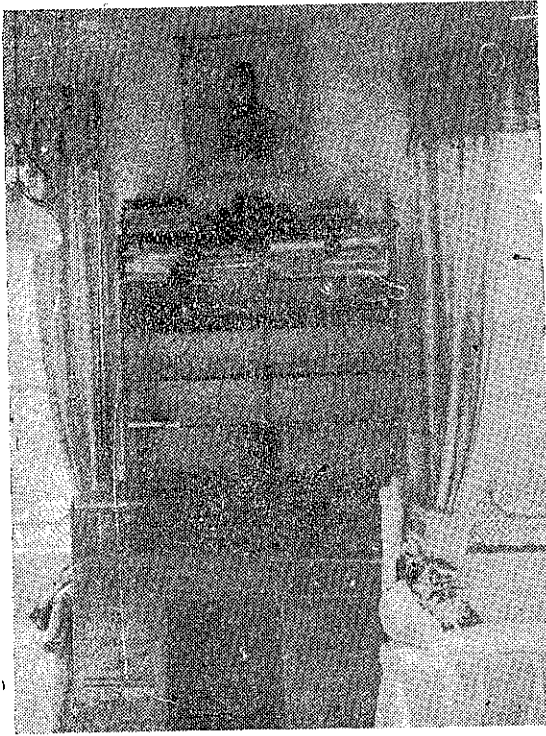

Beykoz'da Ahmed Midhat yalısı

Behakk-ı beyt-i ma'mûr-i hudâ dâr-üs-sürur olsun,
Füad-î hikmet-âbâdî gibi, kâşâne-i Midhat;
Yazılsın zer kalemle tâkına, Vasfî, bu tarihim;
Ne ra'nâ kasr-î nev-tarîh oldu sahilhâne-i Midhat.

1310

(Yalı için yazılan bu tarih kıtası şeyh Vasfî merhûmudur.)

Yahda, Ahmed Midhat'ın kögesi ve yazıhanesi

seyin Kâzım bey efendi oğlum bunları bilmezse bile hiç olmazsa işitmemiş olur mu?

Ahmed Midhat parlamantarizm aleyhinde yazmış. Jön Türklerin aleyhinde yazmış! Bunu Hüseyin Kâzım beyefendi oğlum şimdi yazıyor. Bu mesele eskidi bile. Sebepleri, hikmetleri sahayif-i matbuata konuldu; fakat tuhafı şunda ki ben ve Galatat-i terceme sahibinin o zaman hücum ettiğimiz bir şahıs varmış. Beyefendi oğlum o şahsın (sizin kadar ben de aleyhindeyim) diye o şahsın aleyhinde bulunmakta ve bize iştirâk eylediğini itiraf ediyor; fakat farkımızı göstermek için (fakat ben devr-i hürriyette icale-i kalem ettim) diyor. Vah, safderun oğlum, vah! Devr-i hürriyette icale-i kalem ettin ha? Yani bir zalim, bir müstebid tarafından taht-i tazyik u icbara alınmamış olduğun halde kendi hürriyetin ile, kendi iraden ile!

Öyle mi? Galatat-i terceme sahibi ile Ahmed Midhatın beğenmediğiniz yazıları (devr-i istibdadda ve taht-i mecburiyette) yazıldıkları sabit olmuş idi; işitmedin mi?

Mademki kırk beş senelik bir hayat-i neşriyye vü siyasiyyenin suret-i cereyanını mübeyyin noktalar aranıyor; bunun için koleksiyonlar karıştırılıyor, şu bir müstebid hakkındaki medhiyelerden, bazı intikadat-i siyasiyyeden başka bir şey bulamadınız mı? Meselâ kanun-i esasîyi salnamelerde dercetmekten de feragat edilerek bir senenin salnamesi kanun-i esasîsiz ve onu mu'lin olan hatt-ı hümayunsuz çıkarıldığı zaman Ahmed Midhatın ne yapmış olduğunu görmediniz mi? Basılan ve neşrolunan salnameler derhal toplattırılıp kanunu ve hattı da havi olan yenileri derhal basılarak neşredildiğini görmediniz mi? O zaman kanunu hiç olmaz ise iki tane cilt kabı arasında olsun muhafaza tüzumunu hangi kahraman isbat edebilirdi?

Maarif Nezareti "Şevketlû Efendimiz edebiyatı istemiyorlar,, diye karantine ketebesinden Şemsi bey merhumu dövmek derecesinde tahkirat ile kapıdan dışarıya attırdığı zaman "şevketlû efendimiz böyle bir irade vermezler, terakkiyat-i kalemiyyeyi menetmezler; bilâkis şanların, lâayık olan o terakkiyi himayedir,, diye bir dâva çıkmış idi de İlyas Matâr Efendi Maarif Nezareti tarafından müddei nasbolunduğu halde Bâbîâlîde Ekrem bey efendinin taht-i riyasetinde bir komisyon teşkil buyurulmuş idi. Bu komisyonda Osmanlı kalemünün müdafî-i hürriyeti kim olduğunu öğrenmediniz mi? Her tehlikeyi göze aldırarak kendisini ortaya koymuş ve nihayet komisyon müzakeratının Terceman-ı Hakîyat'da dercolumması ferman buyurulduğu halde hilâf-ı hürriyyet olan böyle bir iradeye itaat edilemeyeceğini de dermiyan etmiş olan bir müdafaakâr şimdi bu yolda küfranlara mı lâayık görülüyor?

Acaba Sa'dinin (kes neyamuht ki ilm-i tîr ez men*Ki mera akıbet nişane nekerd) sözü gerçekten bir düstur-i hikmet ü hakikat mıdır? Kırk beş senelik bir hayat-i neşriyye vü siyasiyye tedkik olunuyor ve olunacak imiş. Benim için ne devlet! Ne saadet! Hiç olmazsa kırk beş senelik bir hayat-i neşriyyeye malikim ya? Bu kadar senelik hayat-i adîye-i hayvaniyyeye nail olanlar bile kırk beşte bir bulunmaz. Bu uzun hayat içinde mü'ahazeye sayan hiç bir hareketim yoktur iddiasında bulunmak için benim de tecrübesiz, intikad-i mazî istidadından mah-

rum bir çocuk olmaklığım lâzım gelir. Müctehidin hatası bile olsa bir sevab mükâfat tayin olunmak usul tahtına girmiştir. Ya benim hatalarım ile sevaplarım muvazenesinde sevaplarım daha çok çşkarsa? Böyle dolgun bir hayat-i neşriyyenin intikadı yine öyle bir hayata malik olanların selâhiyetleri olup henüz hayat-i neşriyyeden hiç bir saatlik bile bir miktara nail olamamış bulunanlar bu selâhiyet kendilerinde bulunamayacağını düşünürler ise en doğru düşünceleri bu olur. Fkaat pek büyük teessüfler ederim ki Hüseyin Kâzım bey efendi oğlumuz da böyle bir düşüncenin edna alâayimini göremiyorum. Görebilecek olsaydım evvel be-evvel bugünkü siyasetimiz hakkında doğruca düşünmekte olduğunu görmeli idim; fakat bakınız :

Hüseyin Kâzım bey efendi oğlum iddia ediyorlar ki parlamantarizm masûn an-il-itiraz bir meslek-i siyasîdir. Ona aslâ itiraz olunamaz. Her kim itiraz eder ise haindir, alçaktır.

Ey, filhakika bu böyle midir? Bu doğru mudur? Parlamantarizm tarihini öğrenmiş olan bir adam böyle mi hükmeder? Evvelâ kaç türlü parlamantarizm vardır? Avrupa ve Amerika kadaki parlamentolar hepsi bir nesak üzere mi tesis olunmuştur? Aralarındaki münasebet nedir? Kütüb-i siyasiyye parlamantarizmi yalnız ve sadece tasvibe mi mahsurdur? O usulün intikadına aslâ girililmemiş midir? Buralardan harf-i vahid haberdar olmıyan bir çocuk ile nasıl mücadebe olunur? Haberdar olsa ve hiç olmaz ise benim bir kuvve-i mücbire vü muzayyika altında yazmış olduğum makalede bile parlamantarizmin ne gibi suretlerini tasvir etmiş olduğuma dikkat olunmuş olsaydı bundan dolayı mü'ahazemde o kadar cesaretle gösterebilir mi idi? Sonra kendi kendisine gülerdi. Bu kadar çocukluk ile mukadderat-i milliye hakkında rey veremeyeceğini kendisi de görürdü. Bugünkü günde kendisinin de erkânından olduğu matbuat-i yevmiyye parlamento müzakeratını harf be harf tasvip ve tahsinde mi bulunuyorlar? Yoksa gâh inceden inceye, gâh kahından kahına intikada kadar mı varıyorlar? Zavallı çocuk!

Hele Jön türki azası Avrupada iken burada onların aleyhinde söz yazmış ve —tahakkuk eden doğrusu— yazmağa tehdid-i müthişe ile icbar edilmiş olanlar aleyhine bizim sevgili çocuğun gösterdiği hiddet pek tuhaftır. Hüseyin Kâzım bey efendi oğlum zannediyor ki bir adam Jön-Türk oldu mu lââyus'el amma yef'aldir. Bu masuniyet Allahtan başka kimde vardır? JönTürkî galiben ve muzafferen İstanbula avdet ettikten son-

ra dahi azasının ve hatta toptan cemiyetin aleyhine söz söylenmedi mi? Yazılmadı mı? Hatta Hüseyin Kâzım beyefendi oğlum kendisi de yazmadı mı? Ya bundan sonra dahi söylenmiyecek mi? Yazılmıyacak mı? Meşrutiyet ve hürriyet demek İttihat ve Terakki cemiyet-i celilesinin cevanmerdân-i âza-yi kiramına vicdanen, kalân, kalemen esir olmak mı demektir? Böyle bir dâvayı onlar red ederler. Ettiler de... Zira onlar mazisini, halini, istikbalini bilmez ve bunları intikad istidadından mahrum, dimag-ı ateşin sahibi çocuklar değillerdir. Mukadderat-i milliyyeyi dest-i hamîyyet ü himmete almış fikr-i endişece pîr ve hissiyyat-i fedakârânece civan adamlardır. Ahmed Midhatı kendilerine hain ve mehîn ve binaenaleyh onları Ahmed Midhat aleyhinde müntekim-i pür kin göstermeğe çalışıldığı o zevat-i âliye ile bizim kucaklaşıp öpüştüklerimizi Hüseyin Kâzım bey efendi görse idi acaba düçar-i hayret olur mu idi? Bir seneye karîb bir zamandanberi Ahmed Midhat'ın Jön-Türkî âmâl ve makasidına nasıl yar ve yaver olarak çalıştığını ve bu mesa'î-i hizmetkârânesi ile onların da teşekkür ve aferinlerini kazanmağa muvaffak olduğunu bilseydi mü'ahazatı mükemmel bir pot kırmak, aliyy-ül-âlâ bir çam devirmek olduğunu takdir edebilirdi.

Buraya kadar işaret ettiğim şeyler o hakayıktandır ki bunları gencten, ihtiyardan binlerce zevat bilirler. Bu halde Hüseyin Kâzım beyefendi oğlumun bu mü'ahazelere nasıl bir emel ve ümidle giriştiğini düşünürler, hem de kendisine bu yorgunluğu aldirtmış olan ümidi pek çabuk bulabilirler. Ayıp değil a? üç gazeteyi ancak besliyebilecek olan İstanbulumuzda bir aralık gazeteler kırka, elliye çıktılar, galeyan-i efkâr zamanlarında biraz da sermaye-i mevcut ile bir kaç ay dayanabildiler. Birer ikişer münkarız olmağa başladılar. Güya ben iştirâk eder isem (Terceman-ı Hakîykat) kurtulabilecek imiş zanniyle—bir takım mahfuz olan tezkirelerin mefhumlarına — beni de davet ettiler; halbuki ondan evvel Tercümanı ben kendim terkettim. Zaten Muhtar bey efendi hazretleri aleyhindeki makale gibi şahsiyyat ile dostlarımı bilâ lüzum dîlgir etmek ve sonra mahkeme tarafından davet edilince amana düşüp yalvarmak gibi sair arkadaşlarımın hoş görebilecekleri şeyler bana hoş görünmezlerdi. Nihayet birkaç ay mukaddem binlerce dostlarım tarafından icbar derecesine varan ilca neticesinde Sabah gazetesini tercihim bazı dostlarımı dîlgir etmişti. İşte şu günlerde biçare Terceman-ı Hakîykat dahi bir maziyya içinde kaldığından mündericatinca yenilik ve halkın merakını tahrik ede-

cek turfandalık arandığı sırada Ahmed Midhat kendileri için zemin-i matlubu teşkil edivermiş. Kendi aleyhindeki hücumlar kendi tesis etmiş olduğu gazeteyi bir inkirazdan kurtarabilirse hakikaten memnun olurum; zira düçar olduğum hücumların birincisi bu olacak değil a? Merhum ve mağfurün leh hoca İshak efendinin 1289 senesindeki ilk hücumundan beri belki 1289 defa muhacemat-i münferide vü müctemiaya hedef olmuş bulunan bir Ahmed Midhata şu son hücumdan da fütur gelmez. Bahusus bu kadar tıflâne bir hücumdan! Ancak kariîn-i osmaniyye (şahsiyat) denilen şeyden zaten bıkmış, usanmış oldukları için bu hücumdan intizar eyledikleri fayda husule gelemez samırım.. Sözü bu kadar uzatmış olduğumdan dolayı ka'rilerim efendilerim hazeratının aflarını istirham ederim. Zaten bu yoldaki sözler tevali etmiyeceklerdir. Bu istigalâta vaktim olmadığı için tevali etmiyeceklerdir. Haftada on dersim var ki yeniden yazılacakları için yevmiyye hemen yarı Tercüman kadar yazı yazmağa mecburum. Pazartesi ba'd-ez-zuhrdan salı kabl-ez-zuhru-na kadar geceyi de Darüşşafakada geçirmeğe mecburum. Pazartesi ve salı ve çarşamba günleri imlâ ve mekteb ve tarih-i osmani komisyonuna gitmekle mükellefim; yalnız bir perşembe ile cuma bana kalıyor ki tarih-i umumi ve tarih-i edyan tetkikat ve tettebbuatı ile uğraşmaktan, Beykoz İttihad ve teavün cemiyeti ve mektebinin ders nezareti vezaifini bile ekseriyetle ihmale mecbur oluyorum. Vapurlarda gider veyahud gelirken Sabahımız için haftada birkaç makale çizistiriyorum. Uhdeme bir de İstanbul vilâyeti meclis-i idaresi azalığı zam olundu ise de haftada iki gün ba'dez-zuhr orada vakit geçirmeğe maddeten zaman müsaid olamıyor, Altmış yedi yaşına girmiş ve artık hizmete iktidarı kalmadı diye lûtfen ve merhameten tekaüdlüğü icra edilmiş olan ihtiyar için bu kdaar vezaif-i settâ elvermedi de bir de Hüseyin Kâzım beyefendi oğlumun tıflıyyatı ile mi uğraşayım? İnsaf! Merhamet!

22 Ocak 1325

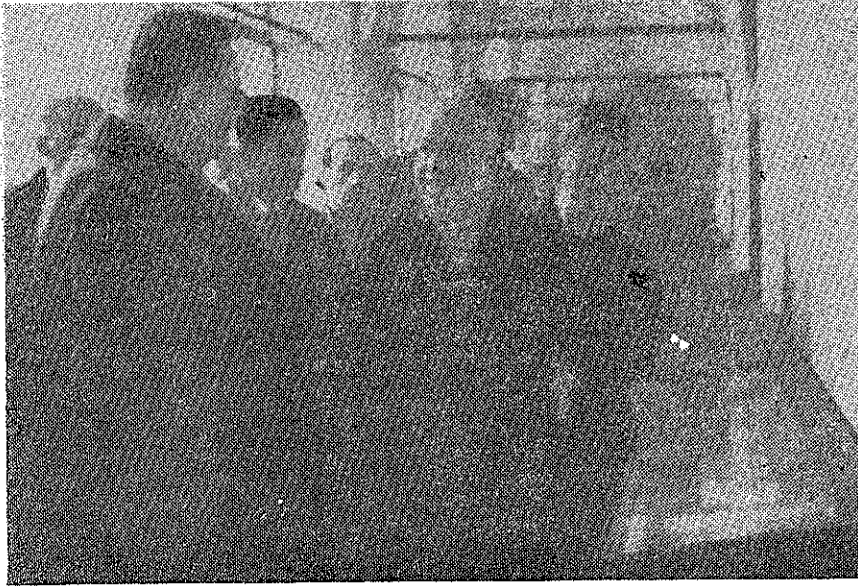
Ahmed Midhat

ahmed midhat'ın eserleri

AHMED MIDHAT'IN ESERLERİ

KITABLAR, RİSALELER

- Abdest ve namaz (çocuklara)
 Acaib-i âlem
 Açık baş
 Afrika (çocuklara)
 Ahbarı âsara tamim-i nazar
 Ahmed Metin ve Şirzad
 Ahz-i sâr (tiyatro)
 Alayın kraliçesi ve zeyli (2 kitab)
 Aleksandr İstiradella
 Almanya tarihi (kâinat)
 Altın âşukları
 Amerika (çocuklara)
 Amiral Bing
 Ana baba
 Ana, kız (lâta.)
 Antonin
 Arnavudlar, Solyotlar
 Asya (çocuklara)
 Avrupa (çocuklara)
 Avrupa âdab-i muâşeret
 Avrupada bir cevelân
 Avusturya tarihi (kâ.)
 Babalar, oğullar
 Bahtiyarlık (lâta.)
 Belliyat-i mudhuke
 Ben neyim?
 Berekat-i tenasüliyye (musahaba-
 t-i leyliyyeden)
 Beşair
 Beşir Fuad
 Bilgiç kuz
 Bir acibe-i saydiyye (lâta.)
 Bir fakir delikanlının hikâyesi.
 Bir gerçek hikâye: fitnekâr (lâta.)
 Bir kadının hikâyesi
 Bir mektub (mus.)
 Bir tövbe-kâr (lâta.)
 Bu'd-i şems nasıl ölçülür?
 Can kurtaranlar (lâta.)
 Cellâd
 Cinli han (lâta.)
 Coğrafya (hace-i evvel)
 Coğrafya istilâhatı (çocuklara)
 Çengi
 Çengi (tiyatro)
 Çerkes özdenleri
 Çiçekler (çocuklara)
 Çifte intikam (lâta.)
 Çingene (lâta.)
 Çocuk
 Danimarka tarihi (kâ.)
 Demir bey yahud inkışaf-i esrar
 Devlet-i Osmanîyye (kâ.)
 Diplomah kız (lâta.)
 Dolabdan temâşa (lâta.)
 Durub-i emsal-i osmaniyye hıke-
 miyyatının ahkâmını tasvir
 Dünyaya ikinci geliş
 Dürdâne hanım
 Edvar-i askeriyye
 Ekonomi politik
 Emanetçi Sıtkı (lâta.)
 Esrar-i cinâyât
 Eyvah! (lâta.)
 Felsefe-i zenân (lâta.)
 Fennî bir roman yahud Amerika
 doktorları
 Fatma Aliye hanım
 Firkat (lâta.)
 Fransa tarihi (kâ.)
 Felâton Beyle Rakım Efendi
 Fûrs-i kadimde bir facia yahud
 Siyavus
 Gabriyel'in günahı
 Gençlik, tevhid (lâta.)
 Gönül, mihnetkeşan (lâta.)
 Gönüllü
 Gürcü kızı yahud intikam
 Hall-ül-ukad
 Harekât (musa.)
 Hasan Mella ve zeyli (2 kitab)
 Hayal ve Hakikat
 Haydud Montari
 Hayvanlar (çocuklara)
 Hayret
 Hendese (hace-i evvel)
 Henüz 17 yaşında
 Hey'et (hace-i evvel)
 Hikmet (Hace-i evvel)
 Hikmet-i peder
 Hilâliahmer
 Hesab (hace-i evvel)
 Hokkabaz kitabı
 Hükûmat-i cermaniyye tarihi (kâ.)

Yapılan anma töreninin ertesi günü Beyazıtta Belediye müzesi kütüphanesinde Ahmed Midhat merhumun eserlerini ve hatıralarını bir arada toplayan bir sergi açılmıştır. Sergide, Ahmed Midhatın basılmış bütün kitapları, el yazıları, resimleri ile ailesi tarafından temin edilen kendisine mahsus zati eşya teşhir edilmektedir.

Sergi on beş gün ziyarete açık tutulmuştur. Yukarıda görülen resim bu serginin ziyaret intibalarındandır. Ön planda merhum İhsan Sıngu. İstanbulun o zamanki valisi Dr. Lâtfi Kırdar, töreni düzenliyen Hakkı Tarık Us görülmüyor.

AHMED MİDHAT'IN ESERLERİ

KİTAPLAR, RİSALELER

- Hudâsâ-i hümayunname
 Hüseyin Fellah
 Hüstrename
 İki hud'akâr (lâta.)
 İki mektub (musa.)
 İlhamat ve tağlitat
 İngiltere tarihi (kâ.)
 İspanya tarihi (kâ.)
 İstidad-ı atfal (musa.)
 İstipşar
 İsveç ve Norveç tarihi (kâ.)
 İsveçre tarihi (kâ.)
 İtalya tarihi (kâ.)
 İtirazat (lâta.)
 İtiyad (musa.)
 Jön Türk
 Kadınlarda hıfz-ı cemâl (musa.)
 Kadınlarda tezyid-i cemâl (musa.)
 Kafkas (4 kitab)
 Kamere aşık
 Karı koca masalı
 Karnaval
 Kitaat ü bihar-i hamse (çocuk.)
 Kısmetinde olanın kaşığında çir-
 kar (âlta.)
 Küssadan hisse
 Konak yahud Şeyh Şamil
 Kozmografya ve tabakatülârz (ha-
 ce-i evvel)
 Kuşlar (çocuklara.)
 La Dam o Kamelya
 Detâif-i terceman-i hakıykat
 Lülü'-i asfer
 Menfa (128 sayfa)
 Merdud kız
 Mesail-i muğlaka
 Mesk mecmuası (3 defter)
 Medhal ü tarih-i fûnun-i (coğra-
 fiya)
 Meyvalar (çocuklara)
 Mufasssal (3 cild)
 Muhaberat ve muhaverat
 Mukaddime (kâ.)
 Müdafaa (3 kitab)
 Müntejabat-ı Ahmed Midhat (3
 kitab)
- Müntehabat-i terceman-i hakıy-
 kat (3 kitab)
 Müşahadat
 Nasib; bekârlık sultanlık mı de din
 Nebatlar (çocuklara)
 Nedamet mi? Heyhat!
 Nevm ve halât-ı nevm
 Nevsâl-i askeri
 Niza'ı ilm ü din (2 kitab)
 Obur (lâta.)
 Odolf hisarı
 Orsival cinayeti
 Ölüm Allahın emri (lâta.)
 Ömür uzunluğu (musa.)
 Papazdaki esrar
 Fara (lâta.)
 Pariste bir Türk
 Pariste 3000 Budi
 Peçeli kadın
 Peder olmak sanatı
 Peyyi ba yani Belçika ile Fele-
 menk (â.)
 Portiğal tarihi (kâ.)
 Rehnümâ-yi muallimin (Medrese-i
 Süleymaniye, (3 defter)
 Rehnümâ-yi muallimine rehnümâ-yi
 muallimin, (Medrese-i Süleyma-
 niye)
 Rûkalda
 Rusya tarihi (kâ.)
 Sağlık (çocuklara)
 Salt Beyle Ahmed Midhat efendi
 arasında münazara
 Sanatkâr namusu
 Sayyadâne bir cevelân
 Sevdâ-yı sây ü amel
 Sid'in hulâsası
 Sihir siracı
 Suizan: esaret (lâta.)
 Süleyman-i Musulî
 Şeytan kaya, tilsimi
 Şopenhavr'ın hikmet-i cedidesi
 Tarih (Hacc-i evvel)
 Tarih-i edyan
 Tarih-i hikmet
 Tarih-i hikmet zübdesi
 Tarih-i umumî (darülfünun)

AHMED MİDHAT'IN ESERLERİ

KİTAPLAR, RİSALELER

- Tarih-i umumî (2 kitab)
 Tarih-i umumî (Darülfünun ya-
 yımı)
 Tarik-ı maişet
 Tasarrufat-ı kimyeviyye (musa.)
 Teaffüf
 Tedrisi tarih-i edyan
 Tedris-i tarihi umumî
 Teehül (musa.)
 Tegaddi (mdusa.)
 Terakkî (musa.)
 Terakkîyat-i hazıra ve mesakîn
 (musa.)
 Teşrik-i mesâi, Taksim-i mesai
 Terbiyeli çocuk (çocuklara)
- Tedkik-ı müsâkirat (musa.)
 Üç cins mahlûk (çocuklara)
 Üç yüzü bir karı
 Üss-i inkilâb
 Vâh
 Vakit geçirmek (musa.)
 Volter (2' cüz musa.)
 Volter 20 yaşında
 Yeniçeriler (lâta.)
 Yeryüzünde bir melek
 Yunanistan tarihi (kâ.)
 Yürüyen hayvanlar (çocuklara)
 Zabıt
 Zübtet-ül-hakayık
 Zuhur-i Osmaniyan

GAZETELER

- İbret
 Devir
 Bedir
- İttihad
 Osmanlı
 Terceman-i hakıykat

DERGİLER

- Dağarcık (10 cüz)
 Kırk anbar (34 cüz)

BASILMAMIŞ ESERLERİ:

- Elfünnehar vennehar
 Ermenistan var mıdır?

Adlarla birer eser neşri için Maariften ruhsat aldığı anlaşılı-
 yorsa da bu eserleri bastırıp yaydığı anlaşılmamıştır.

* (Zeybekler) adlı opereti bir çok defa oynatmış, fakat basılma-
 mıştır.

Kitab dost ve bilginlerimizin sayılarından sayın Nurullah Pertev
 oğlu tarafından lütfedilip bu kitabı takib etmesini istediğimiz esere
 bıraktığımız faydalı malumatın da şunları (Ahmed Midhat'ın basıl-
 mamış eserleri) kısmına ekliyoruz :

* (Kur'an-ı Kerim'in felsefesi) adı altında — sonraları şeyhülis-
 lâm — Musa Kâzım Efendi ile birlikte 7 yıl çalışarak bir eser wicu-
 de getirmişlerdir; fakat eser islâmiyetli bir cumhuriyet olarak göster-
 diği için Abdülhamid'in iradesle müsadere olunmuştur. Eser Fındıklılı

AHMED MİDHAT'IN ESERLERİ

İsmet Efendinin padişah kitapçılığı zamanında Yıldız kütüphanesinde idi.

* (Sevda) adı ile yazdığı bir romanı bastırmamış, bu eser Manastır Mehmed Rifat bey tarafından tiyatroya çevrilerek (Hükm-i dil) adı ve (M.R.) remzi ile 1291 (1875) de basılmıştır.

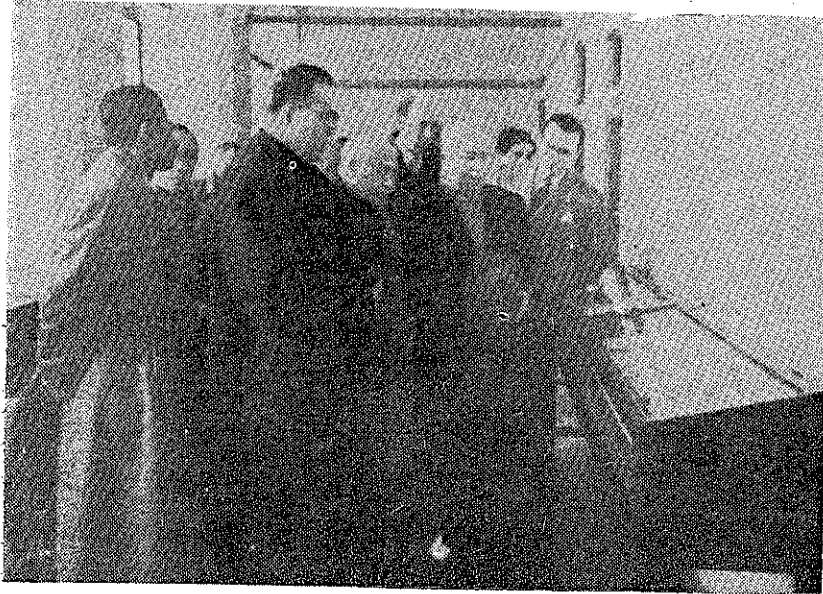
* (Kafkas) adlı romanının tiyatroya çevrilmiş bir şekli varken basılmamıştır.

* (Arnavutlar) adlı bir tiyatro ile (Yürek pazarlığı) adlı bir başka tiyatrosu basılmamıştır.

* Basılmamış olduğu anlaşılan şu eserleri de vardır: (Üss-i imlâ), (Üç cins mahlûk), (Osman Gazi), bir (roman).

* 208 basılı eserine bu 15 basılmamış da katılırsa toplam 223 e varır; gazete ve dergilere ve başkalarının eserlerine giren yazılar bu yekûnun dışındadır.

Oğlu Kâmil Yazgıç'ın yazısına göre de basılmamış (Intikam), (Kürd kızı) adlı birer piyesi, (Zibâ) adlı bir opereti daha vardır. Bunlarla 223 rakamı 226 yı bulur.

Kitab sergisinden bir intiba

ölümü

Ahmed Midhat'ın Fatih camisi haziyesindeki mezarı
(Taşında şunlar yazılıdır;

Zamanında ta'mim-i maarife hüdemat-i celilesi sebbeden muharririn-i
Osmaniyyeden Ahmed Midhat Efendinin ruhiyyün fatiha fi 18 Muhar-
rem ül haram sene 1331

Gayretindir sevdiren fazl ü ulûmu ümmete

Verzışindir anlatan sevda-yi sa'yi millete

(Bu yazının Osman Paşa kızı şair Nigâr hanım tarafından yazıldığı
söylenir.)

... nasıl oldu. Ya Rabbi? Lâtife-gülüğü gene tamamiyle üstünde idi. Bize yatmadan evvel gene bir fıkra-i mudhike anlatmıştı. Böyle zarif, nükteli hikâyeleri pek severdi. Yattık. Hem erken yattık. Saat dokuz buçuk ancak vardı. Ben uyumuşum. Derin derin uyuduğum bir sırada: "Kâmi bey, Kâmi bey!," diye isminin iki defa, fakat acı acı, tekrar olunduğunu duydum. Birincisinde ayılamadım. İkincisinde fırladım, baktım: Hazret yere serili yatağının kenarında bağdaş kurmuş, horlar gibi ducretle teneffüs ediyor; göğsü büyük bir körük gibi inip kalkıyordu. Acele: "Alç şunu!," dedi. Elime küçük bir şişe vardı. Şişenin tipasını açmakla uğraştığım sırada geçen bir dakikanın her saniyesi ne kadar uzun ve helecanlı idi! İlacı verdim. Derhal bir pencere açtım. O sırada Hafid bey ile İzzet bey de kalkmışlardı. Merhum pencerenin yanına geldi. Ayakta hariçten gelen saf havayı teneffüse

Ahmed Midhat Efendinin mezarına Basın Birliği ve Darüşşafaka tarafından çelenk konurken (28 Aralık 1944)

başladı. Geçen hafta sabaha kadar uyumamış ve uyku ilacını da almamış olduğunu söylüyordu. Yalısında rahat döşөгünü terkederek — mektebin bir tarafı hastahane olmasından dolayı — müdür odasında yerlere serilen tek şilteler üzerinde — gene sabaha kadar uykusuz kalmayı göze aldırان ve buna mukabil mektepteki yetimlerin menafii'ı maneviyyesinden başka hiç bir mükâfat beklemeyen bu timsâl-i gayrete ebedi hürmetler! O sırada uyanan hoca Fatih ile biz dördümüz pervane gibi etrafında dolaşıyorduk. Ducret devam ediyordu. Merhum pencerenin yanındaki bir koltuğa oturmuştu. Bize: "Konuşun!," dedi. Konuştuk. Tabibe haber göndermişti. O da bir türlü gelemiyordu. Hastanın hali ağırlaşıyordu. Anlaşılmaz bir tebebül ile bizden bir şey istiyordu.

Ne istediğini anlayamıyorduk. Dördüncü, beşinci defasında anladık: "Nefes verin!," diyordu. Elimizden geldiği kadar teneffüs-i sinâiye müracaat ettük. Bir taraftan masaj yapıyor, bir taraftan da yek-zeban olarak Kelime-i tevhîd ü şehadet-i tekrar ediyorduk. İki üç defa bize refakat etti. Sonra nefes aldığı anlaşılmaz bir hale geldi. Doktorlar geldiler. Vücuduna kafein şırınga ettiler. Teneffüs-i sinâi usulüne devam olundu. Beyhude! Bütün bu işler yarım saat içinde olup bitmişti. Hastayı yatağına alalım dediler. Başı kolumun üzerinde idi. Mevtayı

yatağa alalım demek daha muvafıktı. Ehbirligiyle yatağına aldık. İ
tor kalbini dinliyerek: "innella hî ve innâ ileyh.i râciun,, dedi.

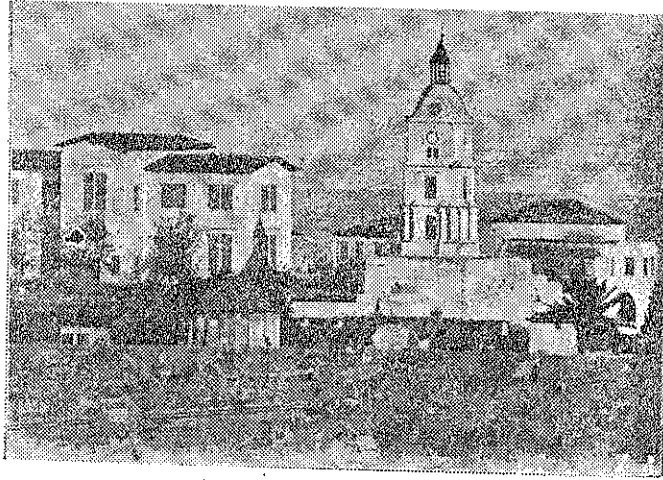
Ali Kâmi (Aky

Dem-i vefatını (gufran) irâe etmededir ;
g.f.r.a.n=1331

Bu nükte olsun, mâhi, beşâret-i rahmet,

Tahir (ül-mevlevi) Olgun

**Ahmed Midhat'ın Rodos'ta kal'a-bend iken Medre-
se-i Süleymaniyye adıyla kurdurduğu okul**

(Resim, binanın eski halini gösteriyor; görülen saat kulesi Fethi
şa zamanında yapılmıştır.)

Türkiye Diyanet Vakfı
İslâm Araştırmaları Merkezi
Kütüphanesi
Prof. Dr. Nihad M. ÇETİN RESİMİ